

Monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntäminen

The Whale Rider uudenseelanninenglannista
ja maorista *Valasratsastajaksi*

Saara Palm

Tampereen yliopisto

Viestintätieteiden tiedekunta

Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopinnot

Englannin kääntämisen ja tulkkauksen opintosuunta

Pro gradu -tutkielma

Marraskuu 2018

Tampereen yliopisto

Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopinnot

Englannin kääntämisen ja tulkkauksen opintosuunta

Viestintätieteiden tiedekunta

Palm, Saara: Monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntäminen. *The Whale Rider* uudenseelanninenglannista ja maorista *Valasratsastajaksi*.

Pro gradu -tutkielma, 98 sivua, englanninkielinen lyhennelmä 12 sivua

Marraskuu 2018

Tiivistelmä

Tutkielmani aiheena ovat monikielisen kaunokirjallisen tekstin kokonais- ja paikalliset käännösstrategiat. Kokonaiskäännösstrategioista tarkastelen kääntäjän valintaa käännöksen yksi- ja monikielisyyden välillä sekä vieraannuttavaa ja kotouttavaa käännösstrategiaa. Näiden strategioiden perusteella kääntäjä joko säilyttää tai häivyttää lähdetekstin monikielisyyden. Kokonaiskäännösstrategioiden pohjalta valikoituvat paikalliset käännösstrategiat, joiden avulla kääntäjä ratkaisee, miten kääntää lähdetekstin sisältämät vieraskieliset tekstisekvenssit. Osa näistä käännösstrategioista on yhteisiä kääntäjälle ja monikielisen teoksen kirjoittavalle kirjailijalle. Käsittelemäni paikalliset käännösstrategiat ovat kääntämättä jättäminen, kohdekielelle kääntäminen, tekstinsisäinen kääntäminen, selityksen, kontekstivihjeen tai eksplikoinnin lisääminen, poisto, kompensatio, peritekstit ja typografiset korostuskeinot.

Tutkimusaineistonani ovat Witi Ihimaeran romaani *The Whale Rider* (1987) ja sen suomennos *Valasratsastaja* (2004, suom. Mervi Hangasmäki), joiden vieraana kielenä on maorin kieli. Laadullisena tutkimusmenetelmänäni on tekstinvertailu: vertailen maorinkielisen tekstisekvenssin sisältävät lähdetekstin ja suomennoksen tekstiparit keskenään tavoitteenani selvittää, mitä paikallisia käännösstrategioita sekä kirjailija että suomentaja ovat käyttäneet, ja miten suomentajan ratkaisut poikkeavat kirjailijan ratkaisuista. Tarkasteluyksikköinä ovat yksittäin esiintyvät maorinkieliset sanat ja sanaa pidemmät maorinkieliset tekstisekvenssit. Käytettyjen paikallisten käännösstrategioiden perusteella muodostan käsityksen suomentajan kokonaiskäännösstrategiasta vieraskielisten tekstisekvenssien kääntämisessä. Tutkimustulokset paljastavat, että Ihimaera on käyttänyt romaania kirjoittaessaan paljon tekstinsisäistä kääntämistä ja kontekstivihjeitä auttaakseen lukijoitaan ymmärtämään maorinkielisten sanojen ja ilmaisujen merkityksiä. Suomentaja on suomentanut hyvin lähdetekstiuskollisesti, ja suomennos sisältää vain hyvin vähän lähdetekstistä poikkeavia ratkaisuja maorinkielisten sanojen ja tekstisekvenssien käännöksissä. Vähän käytettyjä käännösstrategioita ovat eksplikointi ja selitysten lisääminen. Ainoastaan suomentajan käyttämiä paikallisia käännösstrategioita ovat kääntäminen kohdekielelle, poisto, kompensatio ja suomennokseen lisätty periteksti eli sanasto.

Avainsanat: monikielisyys, koodinvaihto, käännösstrategia, tekstinsisäinen kääntäminen, uudenseelanninenglanti, maorin kieli

Sisällys

1	JOHDANTO	1
2	MONIKIELISET TEKSTIT	4
2.1	Tekstin monikielisyys	4
2.2	Koodinvaihto ja lainaaminen	6
2.3	Monikielisyys kaunokirjallisessa tekstissä.....	9
2.3.1	Monikielisyuden funktiot kaunokirjallisessa tekstissä	10
2.3.2	Vieraskielinen aines kaukokirjallisessa tekstissä.....	13
3	MONIKIELISEN TEKSTIN KÄÄNTÄMINEN	17
3.1	Käännösstrategiat	17
3.2	Monikielisen tekstin kokonaiskäännösstrategiat.....	19
3.2.1	Käännöksen moni- tai yksikielisyys	19
3.2.2	Vieraannuttaminen ja kotouttaminen.....	21
3.3	Monikielisen tekstin paikalliset käännösstrategiat.....	25
3.3.1	Kääntämättä jättäminen	26
3.3.2	Kääntäminen kohdekielelle.....	27
3.3.3	Tekstinsisäinen kääntäminen	28
3.3.4	Selityksen tai kontekstivihjeen lisääminen ja eksplikointi	30
3.3.5	Poisto ja kompensatio	32
3.3.6	Peritekstit	33
3.3.7	Typografiset korostuskeinot	35
4	TUTKIMUSKYSYMYKSET, -AINEISTO JA -MENETELMÄ.....	36
4.1	Tutkimuskysymykset	36
4.2	Tutkimusaineiston esittely	36
4.2.1	Witi Ihimaera ja <i>The Whale Rider</i>	37
4.2.2	Uudenseelanninenglanti englannin varieteettina	39
4.3	Laadullinen tutkimusmenetelmä	42
4.3.1	Aineistonkeruumenetelmä ja rajaaminen.....	43
4.3.2	Aineiston käsittely ja analyysimenetelmä.....	44
4.3.3	Tutkimuksen luotettavuus.....	46
5	TUTKIMUSTULOKSET	48
5.1	Monikielisyys lähdetekstissä ja suomennoksessa.....	48
5.2	Lähdetekstissä ja suomennoksessa käytetyt käännösstrategiat.....	53
5.2.1	Kääntämättä jättäminen	53
5.2.2	Kääntäminen kohdekielelle.....	56
5.2.3	Tekstinsisäinen kääntäminen	57
5.2.4	Selityksen tai kontekstivihjeen lisääminen ja eksplikointi	67
5.2.5	Poisto ja kompensatio	73
5.2.6	Sanasto	74
5.2.7	Typografiset korostuskeinot	79
5.2.8	Suomentajan kokonaiskäännösstrategia	80
5.3	Vieraskielisen tekstiaineksen säilyttämisen haasteet	82
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	87
LÄHTEET	92	
Tutkimusaineisto.....	92	
Muut lähteet	92	
TRANSLATING A MULTILINGUAL LITERARY TEXT.....	I	

1 Johdanto

Monikielisyys on yleinen, arkipäiväinen ilmiö: suurin osa maailman ihmisistä puhuu useampaa kuin yhtä kieltä (Auer & Li 2007, 1). Joka kolmannen ihmisen arvioidaan puhuvan päivittäin kahta tai useampaa kieltä (Kalliokoski 2009, 9). Monikielisyys on siis tavallisempaa kuin yksikielisyys, vaikka useat monikieliset ihmiset eivät osakaan lukea tai kirjoittaa kaikkia puhumiaan kieliä (Auer & Li 2007, 6). Useimmissa teollistuneissa yhteiskunnissa suositaan kuitenkin yksikielisyyttä (Sebba 2012, 1) ja kahden tai useamman kielen välillä vaihtamista puhuttaessa eli suullista koodinvaihtoa on usein pidetty osoituksena huonosta kielitaidosta (Auer & Li 2007, 8; Kalliokoski 2009, 9, 18; Montes-Alcalá 2012, 68; Pahta & Nurmi 2015, 245).

Myös kirjalliseen koodinvaihtoon eli monikieliseen tekstiin on suhtauduttu negatiivisesti. Koodinvaihtoa ei ole pidetty kirjakielen piirteenä, eikä siten myöskään kirjalliseen kieleen kuuluvana (Pahta & Nurmi 2015, 246). Silti tekstejä, joissa esiintyy useita kieliä, on ollut olemassa kautta aikojen. Tutkijoiden asenteet monikielisiä tekstejä kohtaan olivat paheksuvia vielä 1980-luvulla, mutta 2000-luvulle tultaessa monikielisiä tekstejä on alettu pitää ajan hengen mukaisina (Delabastita & Rainier 2005, 11). Kirjallista monikielisyyttä pidetään kuitenkin edelleen vähän tutkittuna aiheena (Sebba 2012, 1), ja monikielisyiden ja kääntämisen välistä yhteyttäkin on alettu tutkia vasta 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Monikielisten kaunokirjallisten tekstien kääntämisen tutkimus on yleensä keskittynyt lähinnä käännosongelmiin tai kääntämisen mahdottomuuteen. (Meylaerts 2010, 227.) Tutkimukselle on ollut ominaista oman teoreettisen viitekehyksen puuttuminen: tutkimus on ollut joko kuvaavaa tai siinä on hyödynnetty suullisen koodinvaihdon tai muiden alojen teoreettisia malleja. Julkaistu tutkimus koostuu lähinnä yksittäisistä artikkeleista ja suuri osa tutkimuksesta jää kokonaan julkaisematta. (Sebba 2012, 1–2.) Julkaistu tutkimustieto on siis varsin hajallaan erilaisissa lähteissä.

Käännöstieteessä koodinvaihto on merkityksellistä erityisesti käännettäessä monikielisiä lähdetekstejä tai tekstejä, joissa on murteiden tai rekisterin vaihtelua. Koodinvaihdon tutkimusta tehdään yhä enemmän ja tutkimusaineistona käytetään etenkin kaunokirjallisia tekstejä, joissa kirjailijat käyttävät koodinvaihtoa useisiin tarkoituksiin. (Kolehmainen & Skaffari 2016, 126.) Monikielisyyttä ja koodinvaihtoa kaunokirjallisessa tekstissä on tutkittu muun muassa suomenruotsalaisessa (ks. Eriksson & Haapamäki 2011, Malmio 2011) ja

ruotsalaisessa kaunokirjallisuudessa (ks. Jonsson 2012) sekä espanjaksi ja englanniksi kirjoitetuissa latinokirjallisuudessa (ks. Callahan 2003, Montes-Alcalá 2012). Huomiota ovat saaneet osakseen myös karibialainen ja afrikkalainen kaunokirjallisuus (ks. Nurminen 2013). Monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntämistä ovat tutkineet muun muassa Franco Arcia (2012) ja Nurmi (2016).

Monikielisen lähdetekstin kääntäminen on monitahoinen tehtävä. Siihen vaikuttavat esimerkiksi missä määrin tekstissä käytetyt kielet ja niiden edustamat kulttuurit ovat tuttuja tai vieraita kääntäjälle ja kohdelukijoille, pyritäänkö tuottamaan moni- vai yksikielinen käännös ja pyritäänkö vieraskielisen tekstiaineksen funktio säilyttämään käännöksessä samana kuin lähdetekstissä. Koska kaikkia lähdetekstin sisältämiä kaunokirjallisia, kulttuurisia ja kielellisiä piirteitä ei pystytä säilyttämään käännöksessä, kääntäjän on tehtävä valintoja: ollako uskollinen lähdetekstin lajityypille vai selittääkö kaikki lähdetekstin kulttuurinen sisältö kohdeyleisölle, jolloin tekstin genre muuttuu (Tymoczko 1999, 49, 52). Nämä kääntäjän tekemät valinnat kytkeytyvät käännösstrategioihin. Kääntäjä valitsee käännöstyötä ohjaavan kokonaiskäännösstrategian toimeksiantonsa ja kohdeyleisönsä perusteella. Valitun kokonaiskäännösstrategian pohjalta puolestaan valikoituvat paikalliset käännösstrategiat, joiden avulla kääntäjä ratkaisee tekstin yksittäisiä kohtia.

Tässä tutkielmassa käsittelen tapausta, jossa monikielisestä lähdetekstistä on tuotettu monikielinen käännös, ja tutkielmani näkökulmana ovat monikielisen tekstin käännösstrategiat. Käsittämäni käännösstrategiat ovat valikoituneet mukaan sen perusteella, mitä monikielisen tekstin kääntämistä käsittelevissä tutkimuksissa ja teoriakirjallisuudessa mainitaan monikielisen tekstin käännösstrategioiksi ja mitä käännösstrategioita tutkimusaineistoni pohjalta oli tunnistettavissa. Tutkimusaineistonani ovat maorikirjailija Witi Ihimaeran romaani *The Whale Rider* ja sen suomennos *Valasratsastaja* (suom. Mervi Hangasmäki). Romaani on kirjoitettu uudenseelanninenglanniksi ja maoriksi ja käännetty suomeksi ja maoriksi. Uudenseelanninenglanti on kiinnostava englannin varieteetti, jossa englannin kieleen yhdistyy maorinkielistä ainesta. Se on esimerkki kielivarieteetista, jossa itsessään esiintyy runsaasti lainasanoja ja jonka käyttöön liittyy paljon koodinvaihtoa. Maorin kieli puolestaan on vähemmistökieli, mikä tuo oman mielenkiintoisen ulottuvuutensa maorin kieltä sisältävään monikieliseen tekstiin, sillä monikielisyydellä on usein erityisfunktioita vähemmistökirjallisuudessa.

Maorikirjallisuus on nuori kirjallisuuden laji. Ensimmäiset kirjoina julkaistut genreen kuuluvat teokset olivat Witi Ihimaeran novellikokoelma *Pounamu, Pounamu* (1972) ja romaani *Tangi* (1973) (Holman 2014; Keown 2007, 140). Polynesianlaisiin kansoihin kuuluvien maorien tarinankerrontaperinne pohjautuu suulliseen esitykseen, ja maorin kielen kirjoitusjärjestelmää alettiin kehittää vasta eurooppalaisten saapumisen myötä (Harlow 2007, 5–6). Kielen vaihtelu englannin ja maorin välillä sekä viittaukset maorien kulttuuriin, tapoihin, perinteisiin, legendoihin ja mytologiaan ovat tyypillisiä piirteitä maorikirjallisuudelle (Moura-Koçoğlu 2009, 135, 144–145).

The Whale Rider edustaa myös jälkikoloniaalista kirjallisuutta. Jälkikoloniaalisessa käännöstutkimuksessa kiinnitetään yleensä huomiota siirtomaavallan ja siirtomaan väliseen epätasa-arvoiseen valtasuhteeseen, joka vaikuttaa siihen, mitä, mistä kielestä ja miten käännetään. Suomen ja Uuden-Seelannin välillä ei kuitenkaan ole koskaan vallinnut siirtomaasuhdetta, enkä niin ollen käsittele valtasuhdeasetelmaa tässä tutkielmassa.

Tässä tutkielmassa tarkoitan *monikielisellä tekstillä* tekstiä, joka on kirjoitettu kahdella eri kansalliskielellä, englannin ja maorin kielillä tai suomen ja maorin kielillä. *Koodinvaihdolla* viitataan kielen vaihteluun näiden kieliparien välillä. *Vieraalla kielellä* tarkoitan tekstin pääkielen lisäksi käytettyä kieltä, jota tekstin lukijat eivät ymmärrä. Tässä tutkielmassa tutkimusaineistona käytetyssä suomennoksessa se on maorin kieli. Maorin kielellä kirjoitettuun tekstiaineeseen viitataan *vieraskielisenä* tai *maorinkielisenä (teksti)aineksena*. Teoriaosuudessa mainitulla *toiskielisellä (teksti)aineksella* puolestaan tarkoitan ainesta, joka on kirjoitettu pääkielestä eroavalla kielellä, jota lukijat kuitenkin ymmärtävät.

Tutkielmani alussa tarkastelen tekstin monikielisyyttä kaunokirjallisen tekstin näkökulmasta: miten monikielisyys ilmenee tekstissä, millaiset tarpeet ja motiivit vaikuttavat monikielisen tekstin taustalla, millaisia funktioita monikielisyydellä on tekstissä ja mitä tekstin vieraskielinen aines on. Sitten esittelen monikielisen tekstin kääntämistä ohjaavia kokonais- ja paikalliskäännösstrategioita. Tutkimuskysymysten jälkeen esittelen tutkimusaineistoni, jonka yhteydessä kerron lyhyesti, miten uudenseelanninenglanti (USE) eroaa muista englannin varieteeteistä ja miten maorin kieli on vaikuttanut sen kehittymiseen. Sen jälkeen kuvailen käyttämäni tutkimusmenetelmän ja esitän tutkimustulokseni. Analyysini paljastaa joukon erityisiä haasteita, jotka monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntäjä käännöstyössään kohtaa ja käsittelen niitä lyhyesti ennen johtopäätöksiä.

2 Monikieliset tekstit

Tämän tutkielman tutkimusaineistona ovat monikielinen kaunokirjallinen lähdeteksti ja sen monikielinen käännös. Vaikka myös muissa tekstilajeissa esiintyy monikielisyyttä, käsittelen tässä tutkielmassa tekstin monikielisyyttä nimenomaan kaunokirjallisen tekstin näkökulmasta.

2.1 Tekstin monikielisyys

Yksinkertaisesti määriteltynä *monikielinen teksti* on teksti, joka on puettu sanoiksi kahdella tai useammalla eri kielellä (Delabastita & Grutman 2005, 15; Grutman 2009, 182). Kielellä voidaan tarkoittaa kansalliskielten lisäksi myös esimerkiksi kuolleita kieliä, keinotekoisia kieliä ja kielensisäisiä alatyyppejä kuten kielivarieteetteja, slangia, murteita, sosiolektejä tai idiolekteja (Delabastita & Grutman 2005, 15–16). Nämä eri kielet voivat esiintyä tekstissä samassa suhteessa eli niillä voi olla keskenään sama painoarvo tai teksti on voitu kirjoittaa pääasiassa yhdellä kielellä ja ”höystää” toisella tai muilla kielillä. Näistä jälkimmäinen vaihtoehto on tavallisempi. (Delabastita & Grutman 2005, 16; Grutman 2009, 183.) Ensimmäisessä tapauksessa voi toisinaan olla jopa mahdoton erottaa, mikä on tekstin pääkieli tai onko sellaista ollenkaan (Eriksson & Haapamäki 2011, 46). Keskityn tässä tutkielmassa kaunokirjallisiin teksteihin, joiden monikielisyys rakentuu ennen kaikkea eri kansalliskielten käytöstä samassa tekstissä.

Monikielisyys syntyy kontaktista eri kieliä puhuvien ihmisten välillä. Erikieliset ryhmät sijoittuvat lähelle toisiaan esimerkiksi monikielisissä valtioissa, eri valtioiden raja-alueilla ja monietnisissä, urbaaneissa ympäristöissä. (Myers-Scotton 2006, 45–46.) Maahanmuuttajat ja suurkaupunkien monikieliset yhteisöt käyttävät luontevasti useampaa kuin yhtä kieltä (Pahta & Nurmi 2015, 247). Myös väestön siirtyminen juuriltaan toisaalle synnyttää monikielisyyttä. Siirtymistä aiheuttavat vapaaehtoinen ja pakotettu maastamuutto sekä muutokset valtioiden rajoissa. Sotien ja kolonialismin seurauksena puolestaan paikallisväestöjä on pakotettu opettelemaan valloittajien kieliä. (Myers-Scotton 2006, 45–46, 53, 56.) Toisaalta on myös olemassa luonnostaan monikielisiä yhteisöjä, joissa opitaan pakottamatta kaksi tai useampi kieli yhtä aikaa (Kalliokoski 2009, 11), jolloin monikielinen ilmaisu on yhteisölle luonteva tapa viestiä. Kaksikieliselle kirjailijalle molemmilla kielillä kirjoittaminen mahdollistaa täyden itseilmaisun (Montes-Alcalá 2012, 86), vaikuttaa hänen kaksikielisyytensä taustalla sitten mikä maantieteellis-poliittinen tekijä tahansa.

Kieltä käytetään todellisuuden kuvaamisen välineenä, mutta toisaalta kieli on ilmaisuvälineenä rajallinen. Ritva Leppihalme toteaa kääntämisen olevan ”kieli- ja kulttuurirajojen ylittämistä” ja määrittelee kulttuurin ”tiettyä ihmisjoukkoa yhdistäviksi ajatuksiksi, tavoiksi, tiedoiksi ja arvoiksi” (Leppihalme 2000, 89). Eri kulttuurien suhteellisuus kuitenkin hankaloittaa ajatusten ja tunteiden esittämistä tarkasti jollain muulla kuin omalla kielellä: inhimilliset käytännöt, kulttuurit ja kokemukset eivät aina ole samanlaisia (Omole 1998, 60). Koska eri kulttuurit eivät ole yhteismitallisia, kieli yhden kulttuurin ilmentymänä ei välttämättä ole riittävä toisen kulttuurin kuvaamiseen tai siitä kertomiseen: avuksi voidaan tarvita ainesta toisesta kielestä. Myöskään kielet eivät vastaa toisiaan keskenään: esimerkiksi tarkkuus, jolla jonkin asian voi ilmaista vaihtelee kielten välillä (Leppihalme 2007, 366). Silloinkin kun eri kielissä esiintyy sama sana, ne voivat ilmaista erilaista todellisuutta ja toisenlaista kokemusta (Brisset 2007 [1990/1996], 342).

Sanojen ja sanontojen merkitysten, kielen ilmaisuvoiman ja idiomaattisuuden ajatellaan usein laimenevan tai katoavan toiselle kielelle käännettäessä. Kirjailija voikin päätyä hyödyntämään tekstissään vaihtelua eri kielten välillä heijastaakseen henkilöhahmojen kielenkäytön tarkkuutta. (Talib 2002, 91, 145, 149.) Suullista koodinvaihtoa tutkinut Myers-Scotton viittaa kielen pragmaattisiin ja leksikaalisiin aukkoihin: toisella kielellä pystyy esittämään jonkin tarkoittamansa ilmaisun paremmin tai siinä on olemassa sana käsitteelle tai esineelle, jonka vastinetta ei lainkaan esiinny toisessa kielessä. Myers-Scottonin mukaan toisen kielen valinnan taustalla vaikuttaa kuitenkin usein kielen symbolinen arvo, eikä tarve täyttää aukkoja. Kieltä pidetään yhtenä tärkeimpänä yksittäisenä ryhmäidentiteetin symbolina ja se on ”näkyvin” etnisen ryhmän symboleista; oman kielen säilyttäminen on tärkeää ryhmän etnisen kulttuurin säilyttämisen kannalta. Kullakin ihmisellä on myös useita identiteettejä, ja niitä voidaan ilmentää käyttämällä eri kieliä. (Myers-Scotton 2006, 9, 63, 102, 111, 143.)

Kahden eri kielen käyttäminen samassa tekstissä voi myös olla poliittinen teko (Jonsson 2012, 215). Kirjailija saattaa esimerkiksi haluta tehdä yhteiskunnassa vaikuttavia kielirajoja näkyviksi (Eriksson & Haapamäki 2011, 45), vastustaa yhteiskunnan yksikielisyyden normeja ja luoda keskustelua siitä, miten kieliä voidaan käyttää (Jonsson 2012, 223). Monikielisyys haastaa yhteiskunnan virallisen yksikielisyyden. Eri kielet nauttivat yhteiskunnassa erilaista arvostusta ja yksikielisyyden normit johtavat vähemmistökielistä luopumiseen. Käyttämällä vähemmistökieliä kirjallisuudessa saadaan muutoin hiljennetyt äänet kuuluville ja legitimoiduiksi. Näin vaihtelu kielten välillä toimii vähemmistöjä voimaannuttavana tekijänä

ja kytkeytyy yhteiskunnan valtasuhteisiin. (Jonsson 2012, 212, 224–226.) Maria Tymoczko vie ajatuksen vielä astetta pidemmälle todetessaan, että vähemmistökielellä kirjoittamisessa on kyse kulttuurisesta voiman osoituksesta: vieraan vallan ja kulttuurin vastustamisesta (Tymoczko 1999, 17).

Kielenvaihdolla voikin olla tarkoituksellinen ryhmään sisällyttävä tai siitä poissulkeva funktio: tekstin vieraskielinen aines joko sisällyttää lukijan kyseistä kieltä ymmärtävien piiriin tai sulkee sen ulkopuolelle, tekee lukijasta sisäpiiriläisen tai ulkopuolisen. Hänestä, joka ei ymmärrä, tulee ”toinen”. (Eriksson & Haapamäki 2011, 50–51; Jonsson 2012, 219–220; Malmio 2011, 297). Vieraskielinen aines jakaa siten lukijansa ”meihin” ja ”toisiin”. Tosin aina ei edes ole tarkoitus, että lukija ylipäätään ymmärtäisi tekstin vieraskielisiä kohtia (Ingo 1990, 85) tai että kaikki lukijat ymmärtäisivät niitä: kirjailija voi kohdentaa tekstinsä ainoastaan paikallisille lukijoille (Talib 2002, 127). Esimerkiksi joillekin alkuperäiskansaa edustaville vähemmistökirjailijoille ei ole tärkeää, että niin kutsuttu suuri yleisö ymmärtäisi heidän tekstejään. Heidän suoranaisena tavoitteenaan voi olla evätä osalta lukijoita tekstin täydellinen ymmärtäminen käyttämällä monikielistä ilmaisua eli muita kieliä pääkielen rinnalla kääntämättä vieraskielisiä tekstisekvenssejä. (Talib 2002, 66, 68, 127.) Tavoiteltuna yleisönä onkin tällöin vain oman kieliyhteisön jäsenet; he, jotka ymmärtävät käytettyjä kieliä.

2.2 Koodinvaihto ja lainaaminen

Edellä kuvailtua monikielisessä tekstissä ilmenevää vaihtelua eri kielten välillä kutsutaan *koodinvaihdoksi* (eng. *codeswitching*). Sillä tarkoitetaan vaihtelua eri kielten tai saman kielen varieteettien, murteiden tai tyylien välillä samassa kielenkäyttötilanteessa, joka voi olla suullinen tai kirjallinen (Jonsson 2012, 212; Kalliokoski 2009, 13–14). Koodinvaihtotutkimuksessa tehdään yleensä ero koodinvaihdon ja *lainaamisen* välille. Monet tutkijat eivät laske yksittäin esiintyviä vieraskielisiä sanoja koodinvaihdoksi, vaan pitävät niitä lainasanoina (Myers-Scotton 1997, 176–177; 2006, 250–251, 253). Myers-Scotton sen sijaan pitää koodinvaihtoa ja lainaamista saman jatkumon osina eikä toisistaan erillisinä ilmiöinä (Myers-Scotton 1997, 163).

Yhden kielen sanojen esiintymistä toisessa kielessä kutsutaan leksikaaliseksi lainaamiseksi. Kielistä, joita puhutaan yleisesti toisena kielenä, kuten englanti, tulee lainasanojen lähteitä muille kielille. (Myers-Scotton 2006, 209, 211.) Erottelu koodinvaihdon ja lainaamisen välillä on kuitenkin usein vaikeaa – etenkin silloin kun kyse on tiettyyn keskustelutilanteeseen

lainatusta tilapäislainasta (Kovács 2009, 24). Yhtenä erottavana tunnuspiirteenä pidetään sanan äänneasua: koodinvaihto noudattaa alkukielen äänneasua, kun taas lainasana on mukautettu ääntämiseltään pääkieleen (Pahta & Nurmi 2015, 258). Vaikka tämä päteeekin valtaosaan lainasanoista, ei äänneasu Myers-Scottonin mukaan ole ehdottoman erottava piirre: aivan kaikki lainasanat eivät ole fonologisesti mukautettuja (Myers-Scotton 1997, 177–180; 2006, 219, 223). Kirjoitetussa kielessä huomio kiinnittyy sanan morfosyntaktiseen integrointiin. Pääsääntöisesti vakiintuneet lainasanat taivutetaan vastaanottavan kielen mukaan; ne saavat lainaavan kielen päätteet ja noudattavat lainaavan kielen sanajärjestystä. (Myers-Scotton 2006, 224, 251.) Mutta vaikka lainasanat tyypillisesti osoittavatkin enemmän morfologista integroitumista kuin koodinvaihdot, eivät kaikki lainasanat kuitenkaan noudata tätäkään sääntöä täydellisesti. (Myers-Scotton 1997, 183, 185, 191.)

Erottelukriteereinä pidetään myös sanan levinneisyyttä ja vakiintuneisuutta jonkin yhteisön kielenkäytössä (Pahta & Nurmi 2015, 258). Myers-Scotton pitää sanan absoluuttista ja suhteellista esiintymistiheyttä ainoina täysin aukottomina erottelukriteereinä. Koodinvaihdon erottaa lainasanan ennustamattomuus: jokin yksittäinen sana koodinvaihtona saattaa esiintyä vain kerran, joka tapauksessa ei usein, jolloin sen esiintyminen ei ole ennustettavissa, kun taas jos lainasana on otettu lainaavaan kieleen tarkoittamaan jotain tiettyä käsitettä, sen esiintymistä voidaan ennustaa, kun kyseinen käsite nousee esille kielenkäyttötilanteessa. Koodinvaihto voi ajan myötä ja käytön yleistyessä muuttua lainasanaksi, vaikkakaan tämä ei koske kaikkia koodinvaihtoja. (Myers-Scotton 1997, 176, 182, 193–194.) Joskus koodinvaihdon ja lainautumisen erottaminen toisistaan edellyttää pitkää aikaväliä, jolloin uusi sana on ehtinyt vakiinnuttamaan asemansa (Nurmi 2009, 191).

Myers-Scotton jakaa leksikaaliset lainat *kulttuurilainoihin* (eng. *cultural borrowings*) ja *ydinlainoihin* (eng. *core borrowings*). Kulttuurilainat ovat lainaavalle kielelle kokonaan uusia objektien ja käsitteiden nimiä, kun taas ydinlainoille on entuudestaan olemassa vastineet lainaavassa kielessä. (Myers-Scotton 2006, 212, 215.) Kulttuurilainoille on siis lainaavassa kielessä selkeä leksikaalinen tarve, jota ydinlainoille ei ole (Myers-Scotton 1997, 169, 171–172). Lainasanat muuttuvat osaksi lainaavan kielen leksikkoa, mitä taas koodinvaihdot eivät tee (Myers-Scotton 1997, 163). Kulttuurilainat ovat paljon yleisempiä kuin ydinlainat (Myers-Scotton 1997, 170; 2006, 231) ja ne vakiintuvat lainaavaan kieleen nopeasti, kun taas ydinlainat edellyttävät pitkää tai intensiivistä kielikontaktia (Myers-Scotton 1997, 171; 2006, 231).

Osa tämän tutkielman tutkimusaineistona käytetyn lähdetekstin maorinkielisestä sisällöstä on uusiseelantilaisen näkökulmasta lainasanoja, mutta suomalaiselle lukijalle maorinkieliset sanat näyttävät koodinvaihtona. Siksi käsitelen tässä tutkielmassa kaikkia tutkimusaineistossa esiintyviä maorinkielisiä tekstisekvenssejä koodinvaihtona, vaikka ne olisivat vain yhden sanan mittaisia, enkä pyri erottamaan koodinvaihtoa ja lainaamista toisistaan. Muutenkaan eron tekeminen näiden välille ei kaunokirjallisessa kontekstissa useinkaan ole tarpeellista (Enell-Nilsson & Hjort 2013, 96).

Koodinvaihto kielten välillä voi olla virkkeiden välistä (eng. *intersentential*) tai virkkeensisäistä (eng. *intrasentential*). Virkkeiden välisessä koodinvaihdossa kieli vaihtuu toiseksi virkkeiden vaihtuessa: kokonaista yhdellä kielellä esitettyä virkettä seuraa kokonainen virke toisella kielellä. Virkkeensisäisessä koodinvaihdossa kieli vaihtuu saman virkkeen tai sen osan sisällä. Virkkeensisäinen vaihto voi ilmetä myös lauseensisäisenä vaihtona (eng. *intra-clausal*). (Myers-Scotton 1997, 3–4; 2006, 239.) Kaksikielisyuden tutkija Magdolna Kovács jakaa koodinvaihdon lauseiden väliseen (eng. *intersentential*), lauseenulkoiseen (eng. *extrasentential*) ja lauseensisäiseen (eng. *intrasentential*). Kovácsin tarkoittama lauseiden välinen kielenvaihto voi tapahtua eri virkkeiden tai saman virkkeen eri lauseiden välillä. Lauseenulkoisista koodinvaihdosta Kovács mainitsee esimerkeiksi modaaliset ilmaisut ja keskustelupartikkelit. Lauseensisäinen vaihto puolestaan tapahtuu yksittäisen lauseen sisällä. (Kovács 2009, 27–28.)

Koodinvaihtoa tutkittaessa erotellaan toisistaan pääkieli ja muut kielet, joista otetaan aineksia pääkieleen. Näitä kutsutaan vaihtelevasti *upotetuiksi kieliksi* (eng. *embedded language*) tai vieraskielisiksi aineksiksi. (Kovács 2009, 26.) Kielten erottaminen toisistaan on olennaista siksi, että koodinvaihtoon osallistuvat kielet eivät määritä tasapuolisesti lauseen kieliopillisia rakenteita. Lähes aina yksi kielistä määrittelee kieliopillisen kehyksen lauseelle, jossa esiintyy kaksi tai useampaa kieltä (Myers-Scotton 2006, 235, 243). Pääkieli määrittelee, minkä kielen kieliopillisia rakenteita (Myers-Scotton 1997, 166) ja sanajärjestystä koodinvaihtoa sisältävässä lauseessa käytetään (Myers-Scotton 2006, 241). Lauseiden välisessä koodinvaihdossa kummankaan lauseen kielioppi ei vaikuta toiseen lauseeseen, kuten myöskään lauseenulkoisen koodinvaihto ei yleensä vaikuta kieliopillisiin rakenteisiin. Sen sijaan lauseensisäisessä koodinvaihdossa upotetun kielen aines voi vaikuttaa pääkielen rakenteeseen. (Kovács 2009, 27–28.)

2.3 Monikielisyys kaunokirjallisessa tekstissä

Kaunokirjallisuuden laji, jossa kirjailijat hyödyntävät monikielisiä ja -kulttuurisia kokemuksiaan, on alkanut kehittyä 2000-luvulla. Tällaiselle kirjallisuudelle on tyypillistä koodinvaihto. (Jonsson 2012, 213.) Sinänsä monikielisten ja -kulttuuristen kokemusten hyödyntäminen kaunokirjallisissa teksteissä ei ole uusi ilmiö (Eriksson & Haapamäki 2011, 43; Jonsson 2012, 213). Jotkin kirjallisuuden lajit ovat jopa erityisen omiaan hyödyntämään monikielisyyttä. Näihin kuuluvat jälkikolonialistinen kirjallisuus ja kielivähemmistöjen kirjallisuudet, jotka ovat yleensä avoimia kielelliselle monimuotoisuudelle (Grutman 2009, 183); ne haastavat vallitsevia kielellisiä ja kulttuurisia standardeja (Tymoczko 2002, 33). Jälkikolonialistisella kaunokirjallisuudella tarkoitetaan siirtomaiden ja entisten siirtomaiden kansojen eri kielillä kirjoittamaa kirjallisuutta (Talib 2002, 17). Kolonialismin seurauksena lukuisat Afrikan, Latinalaisen Amerikan ja Aasian maat ovat monikielisiä siirtomaavaltujen juurrutettua kielensä valloittamilleen alueille (Myers-Scotton 2006, 56–57). Jälkikolonialistisen kirjallisuuden piiriin kuuluvat myös niin kutsuttujen uudisraivaajasiirtomaiden (eng. *settler colonies*) kirjallisuudet. Näihin maihin kuuluvat Australia, Kanada, Etelä-Afrikka (Bandia 2010, 264), Yhdysvallat ja Uusi-Seelanti (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 2002, 131). Jälkikolonialistinen kirjallisuus on luonteeltaan tavallisesti varsin kulttuurikohtaista (Nurminen 2013, 126) ja jälkikolonialistiset teokset kielellisesti hybriditekstejä, joissa eri kielet esiintyvät rinnakkain (Bandia 2010, 265, 267). Jälkikolonialistisessa tekstissä esiintyviä vieraskielisiä sanoja pidetään usein poliittisena ilmaisuna, koska käännettynä sana antaa vastaanottajakulttuurille korkeamman statuksen. Kääntämättömyydellä puolestaan on jälkikolonialistisessa tekstissä erityinen tehtävä: sen avulla tekstiin iskostetaan kulttuurista erilaisuutta. (Ashcroft ym. 2002, 64–65.)

Monikielisyys on tavallista myös vähemmistöjen kirjallisuudessa ja monietnisessä kirjallisuudessa. Näissä kieliin liittyvät ongelmat nousevat monesti myös teosten teemoiksi. (Eriksson & Haapamäki 2011, 43.) Vähemmistökirjallisuudessa kirjailijoiden on mahdollista tuoda ilmi omaa kulttuuriaan ja kielellistä todellisuuttaan muillakin kielellisillä keinoilla kuin vain enemmistö- tai virallista kieltä käyttämällä. Samalla tällaisten tekstien välityksellä kielienemmistöt saavat käsitystä vähemmistöjen elämäntavoista ja viestintäkäytänteistä. (Nurmi 2016, 228.)

Myös kirjallisuuden iällä on merkitystä: nuori, noin viimeisen kahden vuosisadan aikana syntynyt kirjallisuus on taipuvainen olemaan avoimempi kielelliselle monimuotoisuudelle kuin entisten siirtomaavaltojen vakiintunut kirjallinen kaanon (Grutman 2006, 39).

2.3.1 Monikielisyiden funktiot kaunokirjallisessa tekstissä

Kaunokirjallisen tekstin kirjoittaja voi sisällyttää tekstiinsä pitkiä, jopa useiden kappaleiden tai sivujen pituisia sekvenssejä vieraskielistä ainesta tai käyttää vieraskielistä ainesta tekstissään toistuvasti saavuttaakseen toivomansa vaikutelman. Määrää tärkeämpi tekijä kuitenkin on, millainen rooli vieraskielisellä aineksella on tekstissä: miten se on upotettu pääkieliseen tekstiin ja millaisessa vuorovaikutuksessa kielet ovat keskenään. (Delabastita & Grutman 2005, 16–17.)

Tekstin monikielisyyttä voidaan käyttää puhtaasti kirjallisena keinona todellisuuden tunteen luomiseksi tekstiin; kielten vaihtelulla luodaan vaikutelmaa aidosta puhutusta kielestä ja kieliympäristöstä (Eriksson & Haapamäki 2011, 43, 50). Jotkin kontekstit voivat jopa edellyttää vaihtelua kahden kielen välillä vaikuttaakseen ylipäätään luontevilta (Talib 2002, 146). Dialogissa esiintyvän monikielisyiden tarkoituksena on osoittaa kielellistä variaatiota tai tajunnanvirranomaista ilmaisua (Callahan 2003 12, 15). Lisäämällä toinen kieli ja refleктоimalla eri kielten käyttöä itse tekstissä luodaan vaikutelmaa spontaanista ja suunnittelemattomasta puheesta sekä heijastetaan kielenkäyttäjän luonnollista ajatuksenjuoksua (Amador Moreno 2005, 203, 212).

Tekstin rytmiin vaikuttavien tyyllisten koodinvaihtojen funktiona on esimerkiksi iskostaa tiettyä väriä kerrontaan ja vaikuttaa tekstin soljuvuuteen (Montes-Alcalá 2012, 81). Koodinvaihdolla voi myös olla tietyssä kontekstissa esteettinen funktio sen sijaan, että sillä pyrittäisiin ainoastaan heijastamaan aitoa kielenkäyttöä (Talib 2002, 146). Myös Omole viittaa englanniksi kirjoittavien afrikkalaiskirjailijoiden ominaispiirteenä olevaan oman äidinkielen esiintymiseen tekstissä eräänlaisena taiteellisena koodinvaihtona (Omole 1998, 57). Malmion mukaan koodinvaihdon esteettinen funktio muistuttaa siitä, että kirjallinen koodinvaihto eroaa suullisesta koodinvaihdosta (Malmio 2011, 310).

Monikielisyyttä käytetään kaunokirjallisessa tekstissä usein henkilöhahmojen karakterisointiin (Kolehmainen & Skaffari 2016, 126; Malmio 2011, 305, 310; Montes-Alcalá 2012, 85). Sen avulla osoitetaan, millaisia hahmojen maailmankuva, elämä ja

kommunikointitapa ovat (Malmio 2011, 310–311). Kielellisin koodein voidaan osoittaa henkilöhahmojen yhteiskunnallista asemaa ja hahmojen välisiä valtasuhteita (Omole 1998, 62, 65). Kielten vaihtelulla voidaan esimerkiksi osoittaa alhaista sosiaaliluokkaa ja vähäistä statusta (Eriksson & Haapamäki 2011, 50) tai päinvastoin. Sen lisäksi monikielisyys paljastaa yksittäisten henkilöhahmojen asenteita, luonteenlaatua ja tunteita eli valaisee heidän persoonaansa (Omole 1998, 63).

Paitsi että tekstin monikielisyyttä käytetään henkilöhahmon yksilöidentiteetin rakennuskeinona, voidaan sillä myös osoittaa ryhmään kuulumista (Jonsson 2012, 226; Malmio 2011, 299). Monikielisen tekstiaineksen avulla voidaan esimerkiksi osoittaa, mihin ikäryhmään henkilöhahmo kuuluu (Malmio 2011, 298) ja sillä voidaan korostaa kansallis- ja vähemmistöryhmän identiteettiä (Jonsson 2012, 226–227). Tekstin monikielisyys ilmaisee siinä kuvatun sosiaalisen ryhmän todellisuutta ja lujittaa ryhmäidentiteettiä (Malmio 2011, 300). Koodinvaihto voi myös täyttää ryhmälle solidaarisuuden osoittamisen funktiota tai toisaalta sillä voidaan osoittaa etäisyyden ottamista siitä yhteisöstä, jonka joukossa elää tai josta on peräisin (Jonsson 2012, 228).

Tekstin monikielisyys luo aidontuntuista kuvaa henkilöhahmojen monikielisestä maailmasta (Malmio 2011, 300, 305). Monikielisyyttä voidaan käyttää sekä miljöön elävöittämiseen että sen kuvailemiseen tekstissä (Malmio 2011, 305–306). Koodinvaihto edustaa sosiaalista ja alueellista variaatiota ja sillä luodaan tekstiin monia ääniä (Kolehmainen & Skaffari 2016, 126). Kirjallista koodinvaihtoa käytetään niin ikään ilmaisemaan monikielisuuden ja monikulttuurisuuden kokemusta (Jonsson 2012, 228) ja antamaan paikallisväriä (Ingo 1990, 84; Malmio 2011, 310). Monikielisyys kytkeytyykin kysymyksiin rodusta, alkuperästä, perinnöstä ja ”verisiteistä”. Se osoittaa kielen monia tehtäviä ihmisen elämässä: kieli kantaa mukanaan kulttuuria, identiteettiä, perintöä, muistoja, tunteita ja valtaa. (Malmio 2011, 309, 310.)

Kaunokirjallisella monikielisyydellä voidaan myös osoittaa henkilöhahmojen erilaisia suhteita kieleen tai eri kielten välillä vallitsevia suhteita. Se voi esimerkiksi osoittaa henkilöhahmon kielellistä vieraantumista tai yhteisen kielen puuttumista tai sillä voidaan toteuttaa tekstissä kielellistä roolinjakoa. Tällöin eri kielille annetaan tekstissä eri roolit ja kielillä on erilaiset statukset: esimerkiksi yhdellä kielellä kiroillaan ja toinen kieli edustaa pyhää kieltä. (Malmio 2011, 301, 304, 306.) Teksti voi sisältää vieraskielistä ainesta myös sen osoittamiseksi, että joku henkilöhahmoista puhuu kieltä, joka ei ole hänen äidinkielensä (Rantanen 2001, 197–

198). Toisaalta monikielisyyttä voidaan yksinkertaisesti käyttää kuvaamaan jossain maassa vallitseva sosiolingvistinen tilanne: mitä kieliä ketkäkin puhuvat (Toda 2005,125) tai osoittamaan henkilöihahmon koulutuksen laajuus (Rantanen 2001, 198). Kieliä voidaan myös käyttää tekstissä kulttuuristen ja sosiaalisten jännitteiden heijastumana (Toda 2005, 124). Monikielisyydellä voidaan niin ikään osoittaa kieltenvälistä vallankäyttöä (Malmio 2011, 300) ja osoittaa eri kielten statukset yhteiskunnassa (Omole 1998, 65).

Toisinaan kirjailija saattaa vain haluta rikkoa vallitsevia kirjallisia normeja (Amador Moreno 2005, 211; Eriksson & Haapamäki 2011, 43) tai kirjallisella monikielisyydellä voi olla yksinkertaisesti korostava funktio: koodinvaihtoa voidaan käyttää painottamaan jotain sanaa, virkettä tai ideaa huomion kiinnittämiseksi siihen tai se voi toimia erikielisenä selvennyksenä tai tarkennuksena jo sanottuun tai esiteltyyn asiaan toiston keinoin (Montes-Alcalá 2012, 75). Vieraskielisellä tekstiaineksella voi niin ikään olla intertekstuaalinen funktio: sillä luodaan tekstiin ”intertekstuaalisia kaikuja” muista teksteistä (Delabastita & Grutman 2005, 17–18).

Kaunokirjallisen tekstin monikielisyydellä voi myös olla eksotisoiva tai romantisoiva funktio: sillä voidaan tarkoituksella korostaa jonkin kielivähemmistön erilaisuutta tai vierautta (Eriksson & Haapamäki 2011, 50) tai luoda tekstiin salaperäistä tunnelmaa (Ingo 1990, 89). Koodinvaihto on yleisin tapa tuoda tekstissä esille toiseutta tai erilaisuutta (eng. *alterity*) tai kulttuurista omaleimaisuutta (Ashcroft ym. 2002, 71). Näin kaunokirjallisen tekstin kielenvaihdolla on myös perspektiiviä laajentava funktio: se voi saada lukijat näkemään maailman uudesta näkökulmasta, uudessa valossa (Eriksson & Haapamäki 2011, 51).

Muita mahdollisia monikielisuuden funktioita kaunokirjallisessa tekstissä ovat esimerkiksi ajan kulun osoittaminen henkilöihahmon oppiessa toisen kielen (Malmio 2011, 305), koomisen efektin luominen (Grutman 2009, 183; Jonsson 2012, 222; Toda 2005, 128) ja historiallisten olosuhteiden osoittaminen (Toda 2005, 128, 132). Montes-Alcalá kuitenkin huomauttaa, ettei jokainen yksittäinen koodinvaihto aina täytä jotain tiettyä, erityistä, ainutkertaista funktiota ja että toisaalta yksittäinen koodinvaihto voi myös täyttää samanaikaisesti useitakin funktioita (Montes-Alcalá 2012, 75–76). Ja joka tapauksessa tekstin lukijat tulkitsevat tekstin monikielisyyttä ja antavat sille merkityksiä kukin omalla tavallaan. Näin lukijoiden tulkinnat voivat poiketa tekstin kirjoittajan tarkoittamista funktioista. (Eriksson & Haapamäki 2011, 49.)

2.3.2 Vieraskielinen aines kaukokirjallisessa tekstissä

Kaunokirjallisissa teksteissä esiintyvä monikielisyys jaetaan implisiittiseen eli piilevään ja eksplisiittiseen eli avoimeen. Teksti, jossa on piilevää monikielisyyttä, on kirjoitettu yhdellä kielellä, mutta tekstin kontekstista käy ilmi, että kertomuksessa on läsnä muitakin kieliä kuin kirjoituskieli. Piilevä vaihtelu kielten välillä tuodaan ilmi metakielisten kommenttien avulla: esimerkiksi kerrotaan, että jotain sanottiin toisella kielellä tai toinen kieli osoitetaan kontekstiin, kuten esimerkiksi tapahtumapaikkaan, liittyvin vihjein, jolloin lukija ymmärtää, että useampia kieliä on läsnä. Tekstin avoin monikielisyys taas tarkoittaa sitä, että teksti sisältää yksittäisiä sanoja tai pidempiä tekstisekvenssejä jollain toisella kuin tekstin pääkielellä. Avoimesti monikieliset tekstit eroavat toisistaan siinä, minkä verran vieraskielistä ainesta tekstissä esiintyy sekä miten merkittyä tai tekstiin integroitua vieraskielinen tekstiaine on. (Eriksson & Haapamäki 2011, 45–46.) Tämän tutkielman tutkimusaineistossa monikielisyys on avointa.

Vieraskielisen aineksen ilmiselväksi tekemiseen liittyy sen merkitseminen tekstiin jollain näkyvällä tavalla. Tällaisia tapoja ovat kommentit, käännökset ja typografiset keinot, kuten havainnollistettu taulukossa 1. Typografisia keinoja pidetään heikkoina, kun taas metakielisiä kommentteja ja käännöksiä tekstin pääkielelle pidetään vahvoina merkitsemistapoina. Kaikista vahvin merkitsemisen keino on useamman eri merkitsemistavan samanaikainen käyttö. Vieraskielinen aines voidaan myös jättää täysin merkitsemättä. (Eriksson & Haapamäki 2011, 46–47.)

Taulukko 1. Merkitty ja merkitsemätön avoin ja piilevä monikielisyys kaunokirjallisessa käännöksessä Erikssonin ja Haapamäkeen (2011) soveltaen

		‘Kia ora,’ she greeted them.
Avoin	Merkitemätön	”Kia ora”, hän tervehti heitä.
	Merkitty	
	Typografia	” <i>Kia ora</i> ”, hän tervehti heitä.
	Käännös	”Kia ora”, hän tervehti heitä. Hei.
	Kommentti	”Kia ora”, hän tervehti heitä maorin kielellä.
	Yhdistelmä	” <i>Kia ora</i> ”, hän tervehti heitä maorin kielellä. Hei.
Piilevä	Metakommentti	Hän tervehti heitä maorin kielellä.

Tutkimus on antanut viitteitä siitä, että mitä paremmin kaunokirjallisen tekstin kirjoittaja ja sen lukijat osaavat monikielisen tekstin sisältämiä kieliä ja mitä keskeisempi rooli monikielisyydellä on kyseisessä kaunokirjallisessa tekstissä, sitä todennäköisemmin vieraskielisyys ilmenee tekstissä avoimesti, sitä runsaammin teksti sisältää vieraskielistä ainesta ja tämä aines on merkitsemätöntä sekä tekstin pääkieleen kieliopillisesti integroitua (Eriksson & Haapamäki 2011, 50). Yksittäin esiintyvät vieraskieliset sanat voivat myös esiintyä perusmuotoisina, jolloin niitä ei integroida kieliopillisesti pääkieleen (Myers-Scotton 2006, 255).

Vieraskielisen aineksen esiintymistiheys kaunokirjallisessa tekstissä voi vaihdella yksittäisistä sanoista kokonaiseen tekstikatkelmiin (Eriksson & Haapamäki 2011, 46; Meylaerts 2010, 227). Jonssonin mukaan koodinvaihtoa voi tapahtua kaunokirjallisessa tekstissä kahdessa eri laajuudessa: kirjoittaja voi luoda monikielisen tekstin, jonka lähinnä kaksikieliset lukijat ymmärtävät tai monikielisen tekstin, jonka myös yksikieliset lukijat voivat ymmärtää. Jälkimmäisessä tapauksessa koodinvaihtoa esiintyy lähinnä henkilöhahmojen puheessa. (Jonsson 2012, 214.) Myös proosassa esiintyvän monikielisen aineksen rekisteriä tutkineen Laura Callahanin mukaan vaikka monikielisyyttä voi esiintyä proosassa myös dialogin ulkopuolella, esiintyy sitä useimmiten juuri dialogissa (Callahan 2003 12, 15). Talib puolestaan erottaa toisistaan eri kertojajäät tarkastellessaan kielten käyttöä. Hän rinnastaa kertomuksen henkilöhahmot ja ensimmäisen persoonan kertojan toisiinsa, onhan ensimmäisen persoonan kertoja käytännöllisesti katsoen henkilöhahmo kuvatussa fiktiivisessä maailmassa, ja erottaa ne kolmannen persoonan kertojasta. Kolmannen persoonan kertojan kieli on yleensä, joitain poikkeuksia lukuun ottamatta, lähellä standardikieltä, kun taas ensimmäisen persoonan kertojan ja henkilöhahmojen kielenkäyttö on persoonallisempaa ja vapaampaa standardikielen ja muodollisen kielenkäytön säännöistä. Siinä missä kolmannen persoonan kertojan monikielisyys esiintyy usein käytetyn kielen kuvailuna – eli on piilevää monikielisyyttä – ensimmäisen persoonan kertojan ja henkilöhahmojen monikielisyys voi ilmetä eri kielten avoimena käyttönä. (Talib 2002, 137–139.)

Tavallisin vieraskielinen aines kaunokirjallisessa tekstissä koostuu erilaisista erisnimistä: henkilöiden, paikkojen ja tuotemerkkien nimistä. Kaunokirjallisessa tekstissä nämä on tapana säilyttää alkuperäisessä muodossaan ”aidon paikallisvärin luomiseksi” (Ingo 1990, 243). Mutta jos teksti ei sisällä näiden lisäksi muuta vieraskielistä ainesta, tekstiä tuskin vielä mielletään monikieliseksi. Eri kielipareilla kirjoitetuista kaunokirjallisista tutkimusaineistoista

on tunnistettu joukko koodinvaihdon luokkia, joiden pohjalta vieraskielisen tekstiaineksen voidaan odottaa liittyvän sisällöllisesti tiettyihin aiheisiin tai asioihin. Esimerkiksi Jonssonin tutkimus tukee havaintoa, että kulttuurikohtaisten käsitteiden koodinvaihdossa on tunnistettavissa samanlaisten luokkien toistuvuutta eri aineistoissa (Jonsson 2012, 221). Usein monikielisen tekstin vieraskielisenä aineksena on lähdekulttuurisidonnaisia käsitteitä, joita ei esiinny kohdekulttuurissa, eikä niille siten myöskään ole käännösvastineita kohdekielessä. Näitä kielenulkoiseen maailmaan viittaavia *reaalioita* ovat esimerkiksi arkielämään liittyvät asiat ja esineet (Leppihalme 2001, 139), kuten työkalut, vaatteet (Tymoczko 2002, 24) ja ruoanlaitto (Rudin 1996, 152 Jonssonin 2012, 220–221 mukaan), historiaan ja kulttuuriin liittyvät käsitteet (Leppihalme 2001, 139), etnografiset kulttuuria edustavat ja kuvaavat termit ja ihmisryhmistä käytettävät nimitykset (Rudin 1996, 152 Jonssonin 2012, 220–221 mukaan), kulttuurisidonnaiset uskomukset ja ilmiöt kuten uskonnolliset käsitteet, tabut ja arvot (Leppihalme 2011, 126), mytologiset käsitteet (Kujamäki 1998, 26–27 Leppihalmeen 2011, 127 mukaan), fyysiseen maailmaan kuuluvat sääilmiöt, kasvit ja eläimet (Leppihalme 2001, 139; Tymoczko 2002, 24), yhteiskunnalliset rakenteet mukaan lukien tavat ja lait (Tymoczko 2002, 24) sekä sosiaaliset ja poliittiset organisaatiot (Leppihalme 2001, 139), koulutusjärjestelmään liittyvät käsitteet (Leppihalme 2011, 126), ammattiin ja sen harjoittamiseen liittyvä sanasto (Amador Moreno 2005, 204; Leppihalme 2001, 139) sekä päivittäisiin rutiineihin ja aktiviteetteihin liittyvät sanat (Amador Moreno 2005, 205; Leppihalme 2001, 139). Kun nämä kulttuurisidonnaiset reaaliat esiintyvät tekstissä vieraskielisinä, viittaa Myers-Scotton niihin kulttuurilainoina.

Erilaiset viittaukset populäärikulttuuriin, kuten musiikin lyriikat sekä tv:stä ja elokuvista tutut sanonnat, ovat usein vieraskielisiä kaunokirjallisessa tekstissä (Malmio 2011, 299). Myös markkinointisloganeja (Malmio 2011, 299) ja erilaisia idiomaattisia ilmaisuja (Montes-Alcalá 2012, 75) toistetaan vierailta kielillä. Niin ikään suorassa lainaamisessa eli siteeraamisessa käytetään usein vieraskielistä ilmaisua (Malmio 2011, 311). Sitaatit voidaan tuoda tekstiin niiden esittäjän alkuperäisellä kielellä suorina lainauksina tai parafraaseina (Montes-Alcalá 2012, 75).

Vieraskielisiä voimasanoja saatetaan ilmaista alkuperäisessä kieliasussaan käänöksissä, koska niiden kotimaiset käännösvastineet voidaan kokea liian karkeiksi tai kohdeyleisölle sopimattomiksi (Leppihalme 2007, 368). Vieraskielisiä voima- ja haukkumasanoja monikielisessä kaunokirjallisessa tekstissä tutkineet Enell-Nilsson ja Hjort jakavat voimasanat

kirosanoihin sekä päivittelysanoihin, jotka ovat tyypillisesti taivaallisia ilmauksia, ja kirosanaeufemismeihin, jotka ovat kirosanojen pohjalta muodostettuja tai kirosanan tapaan käytettyjä ilmauksia. Haukkumasanat puolestaan ovat pejoratiivisia ilmauksia kuten esimerkiksi rasistisia, seksuaalivähemmistöistä käytettäviä tai seksistisiä nimityksiä. (Enell-Nilsson & Hjort 2003, 98.) Myös muunlaiset puhuttelu- ja huudahdussanat voidaan jättää vieraskielisiksi (Leppihalme 2007, 368).

Suullisen koodinvaihdon tutkimuksen perusteella eniten toiseen kieleen lainataan yksinään esiintyviä substantiiveja, minkä arvellaan johtuvan tarpeesta täyttää leksikaalisia aukkoja. Tällaiset lainat ovat yleensä edellä mainittuja kulttuurilainoja. Substantiiveja on verrattain helppoa lainata kielten välillä, koska niihin ei liity paljon syntaktista painolastia, kuten verbeihin, joita on paljon vaikeampaa siirtää kielestä toiseen. (Myers-Scotton 2006, 226–227, 229.) Verbejä sisältävät koodinvaihdot ovatkin paljon harvinaisempia (Kovács 2009, 28) ja lainatut verbit muuttuvat usein substantiiveiksi (Myers-Scotton 1997, 174). Vertailtaessa yksittäin lainautuvien sanojen kieliluokkia suullisessa koodinvaihdossa, substantiivien osuus eri tutkimuksissa vaihtelee kieliparista riippuen 58,4 prosentista 75,5 prosenttiin, kun taas verbien osuus vaihtelee 9 prosentista 20 prosenttiin (Myers-Scotton 2006, 226). Myös adjektiivit voivat esiintyä tekstissä yksittäisinä vieraskielisinä sanoina (Myers-Scotton 1997, 174). Lisäksi diskurssipartikkelit lainautuvat helposti kielten välillä (Myers-Scotton 2006, 229).

Yksittäisiä sanoja pidemmät koodinvaihdot voivat olla esimerkiksi useammasta sanasta koostuvia lausekkeita. Tällaiset lausekkeet ovat usein kollokaatioita eli toistensa kanssa yhdessä esiintyviä sanoja, idiomeja tai aikaa ja paikkaa osoittavia adverbiaalilausekkeita. Lausekkeen käyttöön vieraskielisenä voivat johtaa kielten väliset taivutusongelmat: kielten erilaisuus voi estää lauseketta lyhyemmän yksikön käytön. (Myers-Scotton 2006, 261–264, 266.) Tosin vakiintuneita sanontoja ja idiomaattisia ilmaisuja pidetään yleensä kiinteinä yksikköinä ja ne lainataan siksikin kokonaisina. Amador Morenon tutkimusaineistossa esiintyi esimerkiksi kahdesta substantiivista ja substantiivista ja adjektiivista muodostuvia vieraskielisiä leksikaalisia yksikköjä. (Amador Moreno 2005, 205.)

3 Monikielisen tekstin kääntäminen

Monikielistä tekstiä kääntäessään kääntäjä kohtaa lähdetekstissä kaksi (tai useamman) keskenään erilaista kieltä, joilla kummallakin on eri lailla epäsymmetrinen suhde kohdekieleen, sekä kaksi (tai useampia) lähdekulttuuria, jotka ovat paitsi keskenään erilaisia myös kohdekulttuurista poikkeavia. Kun monikielisen romaanin edustamat kulttuurit ja kielet eroavat selkeästi kohdelukijoiden kulttuurista ja kielestä, joutuu kääntäjä valitsemaan, pyrkiikö kuromaan umpeen lähdetekstin ja lukijan välistä kielellistä ja kulttuurista etäisyyttä vai tarjoamaan lukijalle eksoottisen lukukokemuksen.

Johtuen kielten välisistä eroista ja yhteensopimattomuudesta käännöksen ei ole mahdollista tavoittaa kaikkia lähdetekstin kielellisiä piirteitä. Samaan tapaan tekstin kirjalliset ja kulttuuriset piirteet asettavat kääntäjän mahdottomiin valintatilanteisiin, ja teos käännettäessä menettää joitain näistä piirteistään. Toisaalta käännös saa myös uusia piirteitä. (Tymoczko 1999, 49, 55.) Se, mitä käännöksessä menetetään ja saadaan tilalle, kytkeytyy käytettyihin käännösstrategioihin. Kääntäjällä on monikielistä tekstiä kääntäessään valta häivyttää tai tuoda esille monikielisyyttä valitsemansa käännösstrategian mukaan.

3.1 Käännösstrategiat

1990-luvun alusta käännösstrategioita tutkineen Jääskeläisen mukaan käännösstrategiat ovat joukko löyhästi muotoiltuja ohjenuoria tai periaatteita, joita kääntäjä käyttää saavuttaakseen käännöstilanteen määrittämät tavoitteet mahdollisimman tehokkaasti. Toisin kuin muut aikalaisensa, Jääskeläinen ei pitänyt strategian käyttämisen ehtona ongelman olemassaoloa. (Jääskeläinen 1993, 113, 116.) Jääskeläinen esitti vuonna 1993 käännösstrategioiden jakamista *globaaleihin* ja *paikallisiin strategioihin* (Jääskeläinen 1993, 115–116; Chesterman 2016, 88). Hän tarkoitti globaaleilla käännösstrategioilla kääntäjän käännöstehtävään soveltamia yleisperiaatteita, jotka määrittävät esimerkiksi käännöksen tyylin ja huomioivat kohdelukijoiden tarpeet. Paikallisilla strategioilla Jääskeläinen tarkoitti yksittäisten tapausten ratkaisuun käytettäviä strategioita, tiettyjä leksikaalisia yksikköjä koskevia ongelmanratkaisutoimia. (Jääskeläinen 1993, 115–116.) Sittemmin Jääskeläinen ja Kujamäki ovat määritelleet globaalit strategiat siksi kokonaislähestymistavaksi, joka kääntäjällä on käännöstehtävään ja joka hallitsee ja ohjaa paikallisia strategioita eli valintoja ja päätöksiä koskien yksittäisiä leksikaalisia, syntaktisia tai tyylillisiä käännösongelmia. Globaalien

strategioiden valintaan vaikuttavat käännöksen tavoite ja sen kulttuurinen konteksti, ja globaalit strategiat valitaan ennen käännöstyön aloittamista, kun taas paikalliset strategiat valikoituvat globaalin strategian pohjalta käännösprosessin aikana. (Jääskeläinen & Kujamäki 2005, 74–75, 81.)

Andrew Chesterman viittaa strategialla suunnitelmalliseen tapaan tehdä jotakin sekä niihin toimenpiteisiin, joita kääntäjä tekee muotoillessaan käännöstä. Nämä toimenpiteet voivat liittyä käännöksen ja lähdetekstin väliseen toivottuun suhteeseen tai käännöksen ja vastaavien käännösten väliseen suhteeseen. Näin ollen strategiat ovat tekstin manipuloinnin muotoja. Ne ovat havaittavissa käännöksestä verrattaessa sitä lähdetekstiin. Jääskeläistä mukaileva Chesterman tarkoittaa käännösstrategialla koko tekstiä ja käännöstehtävää ohjaavia yleisiä peruseriaatteita, jotka ratkaisevat, miten käännetään (esim. vapaasti vai sanasta sanaan) ja millainen suhde lähdetekstin ja käännöksen välillä tulee olla. Myös Chesterman kutsuu tällaisia ylitason strategioita globaaleiksi strategioiksi. Tekstin yksityiskohtaisemmalla tasolla käytettäviä käännösmenetelmiä, joiden avulla ratkaistaan, miten käännetään koko tekstiä pienempiä käännösyksiköitä, kuten esimerkiksi virkkeitä, sanontoja tai yksittäisiä sanoja, hän kutsuu Jääskeläisen lailla paikallisiksi strategioiksi. Paikalliset (tekstin)tuotantostrategiat Chesterman jakaa syntaktisiin, semanttisiin ja pragmaattisiin. Syntaktisilla strategioilla manipuloidaan tekstin muotoa, semanttisilla sen merkitystä ja pragmaattisilla tekstin viestiä. Syntaktisia käännösstrategioita ovat muun muassa sanatarkka kääntäminen, käännöslainat, sanaluokan muuttaminen ja erilaiset lause- ja virkerakenteen muutokset. Semanttisiin käännösstrategioihin kuuluvat esimerkiksi sanan kääntäminen sen synonyymilla, antonyymilla tai ylä- tai alakäsitteellä, muutokset abstraktimpaan tai konkreettisempaan suuntaan sekä ilmaisun kääntäminen parafrasilla. Pragmaattiset käännösstrategiat liittyvät erityisesti käännöksen välittämään tietoon ja niihin kuuluvat muun muassa kulttuurinen suodattaminen, eksplisiittisyyden muutokset, tiedon lisääminen tai poistaminen ja osittainen kääntäminen. (Chesterman 2016, 86, 88–91, 98–99, 104, 106.)

Yves Gambier vetää yhteen Chestermanin (alun perin vuonna 1997 esittelemää) jaottelua seuraavasti: globaalit käännösstrategiat toimivat tekstin makrotasolla, kulttuurisella tasolla, ja niihin vaikuttavat taloudelliset, kulttuuriset, poliittiset, ideologiset ja kielelliset tekijät. Paikallisia käännösstrategioita taas sovelletaan tekstin mikrotasolla, tekstin tasolla. Globaalilla tasolla tehdyt ratkaisut vaikuttavat paikallisiin käännösstrategioihin. Valitun globaalin strategian perusteella rakentuu tietynlainen kohdeteksti ja tekstissä tietynlainen

identiteetti ja valtasuhde kielten ja kulttuurien välillä. (Gambier 2010, 416.) Käytän tässä tutkielmassa edellä esitettyä jakoa paikallisiin ja globaaleihin käännsstrategioihin. Jälkimmäisistä käytän termiä *kokonaiskäännösstrategia*.

3.2 Monikielisen tekstin kokonaiskäännösstrategiat

Tekstin kääntämisessä voidaan hyödyntää myös muita kokonaiskäännösstrategioita, mutta seuraavassa paneudun vain niihin, jotka nousevat tarpeesta ratkaista, miten kääntää monikielinen lähdeteksti.

3.2.1 Käännöksen moni- tai yksikielisyys

Monikielistä tekstiä kääntäessään yksi kääntäjän olennaisimmista strategisista päätöksistä koskee sitä, tuottaako moni- vai yksikielinen käännös (Nurmi 2016, 231). Kääntäjä voi siis valitsemansa käännösstrategian perusteella kääntää tai jättää kääntämättä jollain muulla kuin lähdetekstin pääkielellä ilmaistun tekstiaineksen. Riippuen kohdekielestä kummassakin tapauksessa lopputuloksena voi olla yksi- tai monikielinen käännös. Kääntäjän päätökseen säilyttää tai häivyttää monikielisyys käännöksessä vaikuttavat kääntäjän omat eettiset normit, lähdekirjallisuuden status ja arvovaltaisuus suhteessa kohdekirjallisuuteen sekä käännettäviin lähdekieliin kohdistuvat asenteet. Nämä asenteet heijastuvat kustannustalojen toimituksellisiin toimintaperiaatteisiin ja, vaikkei yhtä ilmeisesti, myös kohdeyleisön odotuksiin. (Grutman 2006, 26.)

Monikielisyys eli koodinvaihto pääkielen ja tois(t)en kiel(t)en välillä voi olla sekä lähdetekstin että käännöksen piirre. Kääntäjältä lähdetekstissä esiintyvän koodinvaihdon säilyttäminen käännöksessä on tietoinen valinta. Paitsi että hän voi säilyttää koodinvaihdon käännöksessään alkuperäisellä kielellä, hän voi myös korvata sen toisella kielellä tai kielivarieteetilla siten, että käännös edelleen ilmentää koodinvaihtoa, vaikka käytetty kieli olisikin vaihtunut toiseksi. Käännös voi myös sisältää koodinvaihtoa, vaikkei lähdetekstissä olisikaan koodinvaihtoa. Tällöin kääntäjä on jättänyt jonkin lähdetekstin kohdan kääntämättä ja toistanut sen käännöksessään muuttumattomana. (Kolehmainen & Skaffari 2016, 126–127.)

Käännösteoriassa esitetään kääntäjälle useita mahdollisia käännösstrategioita moni- ja yksikielisen käännöksen tuottamiseksi yksi- tai monikielisestä lähdetekstistä:

- 1) Yksikielisen lähdetekstin joidenkin osien säilyttäminen alkuperäisellä kielellä käännöksessä sitaattilainoina (Ingo 1990, 92), jolloin yksikielisestä lähdetekstistä tuotetaan monikielinen käännös.
- 2) Monikielisen lähdetekstin sitaattilainan säilyttäminen käännöksessä sellaisenaan tai hieman muunnettuna, mutta kuitenkin samalla vieraalla kielellä (Cincotta 1996, 3; Ingo 1990, 92), jolloin monikielisestä lähdetekstistä tuotetaan yksi- tai monikielinen käännös sen mukaan, onko lähdetekstin vieras kieli eri vai sama kuin kohdekieli.
- 3) Erillisen käännöksen lisääminen käännöksessä säilytetyn monikielisen lähdetekstin sisältämän sitaattilainan yhteyteen sulkeissa, alaviitteenä tai rinnakkain tekstissä (Ingo 1990, 93), jolloin monikielisestä lähdetekstistä tuotetaan monikielinen käännös.
- 4) Monikielisen lähdetekstin sisältämän sitaattilainan poistaminen kääntämällä molemmat lähdekielet yhdelle ja samalle kohdekielelle (Cincotta 1996, 2; Ingo 1990, 93) tai säilyttämällä se sellaisenaan, mikäli se on jo lähdetekstissä kohdekielisenä (Ingo 1990, 93), jolloin monikielisestä lähdetekstistä tuotetaan yksikielinen käännös.
- 5) Monikielisen lähdetekstin vieraskielisen aineksen korvaaminen käännöksessä kohdekielisellä slangi- tai puhekielen ilmaisulla (Cincotta 1996, 3), jolloin tuotetaan tässä tutkielmassa käytetyn monikielisyyden määritelmän mukaan monikielinen käännös, vaikka käännös kokonaisuudessaan olisikin yhdellä kansalliskielellä.
- 6) Monikielisen lähdetekstin vieraskielisen aineksen korvaaminen käännöksessä toisella vieraalla kielellä tai murteella (Cincotta 1996, 3), jolloin monikielisestä lähdetekstistä tuotetaan monikielinen käännös.
- 7) Monikielisen lähdetekstin kääntäminen siinä käytetylle vieraalle kielelle siten, että lähdetekstin pääkielestä tehdään käännöksen vieras kieli. Jos lähdeteksti esimerkiksi on kirjoitettu englanniksi ja siihen on upotettu espanjankielisiä tekstisekvenssejä, käännetään ne espanjankieliseen käännökseen englanniksi. Tätä kutsutaan niin sanotuksi peilivaikutelmastrategiaksi (eng. *mirror-effect strategy*). (Franco Arcia 2012, 78.)

Yllä olevissa vaihtoehdoissa monikielisen lähdetekstin oletetaan olevan kaksikielinen. Monikielinen lähdeteksti voi luonnollisesti kuitenkin sisältää useampia vieraita kieliä, jolloin kääntäjä joutuu kunkin käytetyn kielen osalta päättämään erikseen, mitä käännösstrategiaa soveltaa.

3.2.2 Vieraannuttaminen ja kotouttaminen

Usein käännöksen yksi- ja monikielisyys kytkeytyvät *vieraannuttamisen* ja *kotouttamisen* käännösstrategioihin. Kotouttamisella viitataan tekstin kulttuurikohtaisen kontekstin ja termien mukauttamiseen ja vieraannuttamisella alkuperäisen kulttuurisen kontekstin säilyttämiseen (Paloposki 2011, 40). Kotouttavia käännösstrategioita käyttämällä on mahdollista tuottaa luonnolliselta kuulostava, kohdekieleltään sujuva käännös, joka ei ilmennä lähdetekstin outoutta, eikä vaadi lukijaltaan vaivannäköä. Vieraannuttavien käännösstrategioiden käyttäminen puolestaan johtaa lähdetekstin vierauden tunnun säilymiseen käännöksessä, jonka kielellinen tyyli ei ole sujuvaa, joka rikkoo kohdekielen konventioita ja edellyttää lukijaltaan enemmän ponnistelua. (Klaudy 2012, 41.) Siinä missä kotouttava käännös korostaa merkityksen välittämistä ja helppoa ymmärrettävyyttä, vieraannutettu käännös noudattaa lähdetekstin sanamuotoja ja välittää kielellistä ja kulttuurista vierautta (Ruokonen 2004, 64).

Vieraannuttamisen ja kotouttamisen käsiteparin käänntieteeseen vakiinnuttaneen Lawrence Venutin näkemykset ammentavat Friedrich Schleiermacherin vuonna 1813 esittämästä dikotomiasta, jonka mukaan kääntäjä joko jättää tekstin kirjoittajan rauhaan ja siirtää lukijaa häntä kohti tai jättää lukijan rauhaan ja siirtää kirjoittajaa häntä kohti (Schleiermacher 2007 [1813], 49). Venuti kutsuu ensimmäistä tapausta vieraannuttavaksi ja jälkimmäistä kotouttavaksi. Venutin mukaan kotoutettaessa vieras teksti pelkistetään etnosentrisesti kohdekielen kulttuuristen arvojen mukaiseksi, kun taas vieraannuttaessa tekstin kielelliset ja kulttuuriset eroavuudet tuodaan esille. Kotoutettu käännös on kieleltään sujuvaa ja helposti ymmärrettävää: siinä käytetään nykyaikaista yleiskieltä ja kohdekielen mukaisia lauserakenteita. (Venuti 2008, 4–5, 15.) Koska kohdeyleisen kielelle kääntämistä itsessään voidaan pitää kotouttavana toimenpiteenä, käännöksen perusolemukseen kuuluu, että sitä on aina jossain määrin kotoutettu ja kääntäminen pohjimmiltaan on kotouttavaa toimintaa (Venuti 1998, 5).

Venutin mukaan sujuvaksi kääntäminen juontaa juurensa erilaisista kulttuurisen ylivallan ja poissulkemisen muodoista, kun taas vieraannuttavaa kääntämistä voidaan pitää etnosentrismin, rasismien, kulttuurisen narsismin ja imperialismin vastustamisen muotoina (Venuti 2008, 16, 33). Antoine Bermanin mukaan käänntötoiminnan tarkoituksena on luoda dialogia kahden kulttuurin välille, jotta kumpikin niistä voisi kehittyä toisen vierauden avulla.

Jos vieraus ei ilmene käännöksessä ei myöskään dialogia synny. (Berman 1992 [1984], 43–47, 143 Ruokosen 2004, 70 mukaan.)

Vieraannuttamisen ja kotouttamisen historiaa tutkineen Minna Ruokosen mukaan Schleiermacherin, Bermanin ja Venutin teorioiden heikkous piilee siinä, että ne eivät määrittele, millaiset käytännön käännösratkaisut ovat vieraannuttavia tai kotouttavia, ja siten ne eivät tarjoa kääntäjälle konkreettisia työkaluja käännöstyöhön (Ruokonen 2004, 76). Sittemmin vieraannuttamisen kvantifiointimallin kehittänyt Jukka Mäkisalo on luokitellut teoriakatsauksen pohjalta tekstitasolla havaittavissa olevia kotouttamisen ja vieraannuttamisen empiirisiä piirteitä. Näitä piirteitä on havaittavissa muun muassa arvojen, kulttuuristen viittausten ja koodien sekä kielen, syntaksin ja leksikon tasolla. (Mäkisalo 2012, 69–70.)

Kulttuurien väliset erot ilmenevät lukijalle tyypillisesti erilaisina kulttuurisina viittauksina, kuten paikallisina niminä, mitta- ja rahayksikköinä, ruoka-aineina, historiallisina tapahtumina ja henkilöinä, kulttuurisina uskomuksina, tuotemerkeinä ja sanaleikkeinä. Jos nämä kulttuuriset viittaukset on säilytetty käännöksessä alkuperäisinä, on käytetty vieraannuttavaa käännösstrategiaa. Jos ne taas on muutettu vastaaviksi kohdekulttuuriksi viittauksiksi, on turvauduttu kotouttavaan käännösstrategiaan. Kotouttavan käännösstrategian empiirisiin piirteisiin kuuluu myös kohdekulttuuriin ja sen arvoihin sulautuminen. Tällöin lähdetekstissä esitetyt moraaliset arvot muutetaan käännöksessä kohdekulttuurin mukaisiksi. Vieraannuttaessa käännökseen siirretään lähdekulttuurin arvot. Samaan tapaan kulttuuristen koodien merkitykset luodaan uudelleen kotoutettaessa; esimerkiksi erisnimet ja puhekieli muutetaan käännöksessä kohdekulttuurin mukaisiksi. Vieraannuttavalle käännöstavalle taas on ominaista sana sanalta kääntäminen, jolloin lähdetekstin kulttuuriset koodit ilmenevät myös käännöksessä; esimerkiksi erisnimet säilytetään sellaisinaan ja metaforat käännetään kirjaimellisesti. (Mäkisalo 2012, 69.) Myös Chesterman kytkee kotouttamisen lähdekielen kääntämiseen kohdekielen normien mukaisesti. Vieraannuttamisessa, eksotisoinnissa ja etäännyttämisessä (eng. *estrangement*) tällaista mukauttamista kohdekielen normeihin ei tehdä. (Chesterman 2016, 104.)

Kuten Venuti myös Mäkisalo liittää kotoutetun käännöksen kieleen helppolukuisuuden ja sujuvuuden. Kotoutetusta käännöksestä on poistettu lähdetekstin fonologiset ja syntaktiset piirteet, noudatetaan kohdekielen puhetapaa ja onomatopoeettiset ilmaisut on muokattu kohdekielen mukaisiksi. Lauseoppi noudattaa idiomaattisen kohdekielen syntaksia ja sanasto kohdekielistä ilmaisua. Erilaisiin käsitteisiin voidaan viitata abstraktimmin kuin lähdetekstissä

ja voidaan myös käyttää kohdekielen arkaaisia ilmaisuja. Vieraannutetun käännöksen ominaisuuksia ovat sanatarkka kääntäminen, lainasanat, (väärät) sanakirjakirjavastineet, lähdetekstistä peräisin olevat uudissanat ja lähdekielen merkityksen menettäminen. (Mäkisalo 2012, 69–70.)

Mäkisalon empiirisistä piirteistä puuttuvat lähdetekstin monikielisen tekstiaineksen poistaminen ja säilyttäminen kohdetekstissä. Venuti sen sijaan mainitsee yhdeksi sujuvan käännöksen kriteeriksi sen, ettei siinä käytetä vieraskielisiä sanoja tai vieraan kielen leimaamia sanontoja (Venuti 2008, 4) eli kotoutettaessa sellaiset poistetaan tai niitä muutetaan jollain tavoin. Kun lähdetekstin vieraskieliset sanat ovat kulttuurikohtaisia reaalisia, Mäkisalon kulttuurisia viittauksia soveltaen voisi ajatella, että jos tällaiset vieraskieliset kulttuurisanat on säilytetty käännöksessä alkuperäisinä, on käytetty vieraannuttavaa käännösstrategiaa ja jos ne taas on muutettu vastaaviksi kohdekulttuurisiksi viittauksiksi, on turvauduttu kotouttavaan käännösstrategiaan.

Schleiermacher, Berman ja Venuti käsittelevät kukin vieraannuttamista ja kotouttamista kaunokirjallisen tekstin näkökulmasta (Ruokonen 2004, 75). Schleiermacher piti käännösstrategioista vieraannuttamista parempana (Venuti 2008, 15; Schleiermacher 2007 [1813], 60–62) ja tärkeänä sitä, että käännös pysyttelisi niin lähellä lähdekieltä kuin mahdollista (Ruokonen 2004, 67). Samoin Venuti suosii vieraannuttavaa käännösstrategiaa (Venuti 2008, 16). Schleiermacherin ja Venutin välillä on kuitenkin ideologinen ero. Schleiermacher suosi vieraannuttamista kielellisistä, taiteellisista ja älyllisistä syistä: tavoitteena oli paljastaa kirjoittajan taituruus äidinkiellensä kielellisen potentiaalin hallinnassa ja arvostaa sitä. Venutin päämotivaatiot taas ovat poliittiset ja ideologiset: kulttuuri-imperialismia vastaan taistelu ja tietoisuuden lisääminen ”toisesta”. (Jääskeläinen & Kujamäki 2005, 73.) Berman puolestaan pitää kääntämisen eettisenä tavoitteena ”vieraan vastaanottamista vieraana” (Berman 2007 [1985], 277), toisin sanoen käännös on epäeettinen, jos se kieltää vieraan tekstin vierauden (Berman 1992 [1984], 5 Ruokosen 2004, 70 mukaan). Vieraannuttavan käännösstrategian valitseva kääntäjä kääntää lukijalle, jonka olettaa olevan valmis kohtaamaan vierasta, eikä kaipaavan kaikkien yksityiskohtien selittämistä. Vaikka vieraannutettu teksti saattaakin olla raskas lukea, voi juuri vieraus myös olla se tekijä, mikä tekee lukemisesta houkuttelevaa. (Leppihalme 2007, 372–373.) Leppihalme esittääkin kysymyksen, miksi ylipäättään kääntää tai lukea vieraiden kulttuurien tekstejä, jos ne maailmat, joissa nuo tekstit ovat syntyneet, eivät kiinnosta (Leppihalme 2000, 90).

Skeptisemmät Haag ja Čerče taas epäilevät vieraannutetun tekstin jaksavan kiinnostaa vain uutterinta osaa lukijakunnasta (Haag & Čerče 2015, 253).

Franco Arcian mukaan useimmat kääntäjät valitsevat kuitenkin standardisointi- tai naturalisointistrategian eli kotouttamisen tuottaakseen ”luettavamman” kohdetekstin. Tämä strategia häivyttää tekstistä niin monikielisyys kuin etnistä ryhmää identifioivat piirteet. (Franco Arcia 2012, 66.) Kielellisesti monitasoista ja kulttuurisesti monitahoista jälkikolonialistista kirjallisuutta (Bandia 2010, 267) käännettäessä puolestaan epäsymmetriset voimasuhteet lähde- ja kohdekulttuurin välillä usein johtavat kääntämiskäytäntöihin, joilla pyritään minimoimaan vähemmistökuulttuurin erilaisuutta enemmistökuulttuurin hyväksi (Spivak 1993 Bandian 2010, 266 mukaan) eli käännös kotoutetaan. Kielellinen monimuotoisuus, kuten monikielisyys, uhmaa vallitsevia käsityksiä kielestä ja siksikin sitä usein uhkaa katoaminen käännösprosessin aikana (Delabastita & Grutman 2005, 28). Teksti, jossa on vieraskielisiä katkelmia, ei menesty maassa, jossa on vakiintunut tapa kotouttaa tekstit. Kääntäjä voi tällöin päätyä häivyttämään monikielisen aineksen tekstistä kääntäessään oletettavasti yksikieliselä kohdeyleisölle. Silloin kirjailijan tavoittelema vaikutelma, joka syntyy kielten limittymisestä, katoaa. (Grutman 2006, 23.) Stratford (2008) suosittelee säilyttämään vieraskielisen tekstiaineksen kaunokirjallisissa käännöksissä. Hänen mukaansa mikäli käännös normalisoidaan yksikieliseksi, ei teksti enää täytä esteettistä tarkoitustaan. (Stratford 2008, 468 Nurmen 2016, 232 mukaan.) Myös kääntämisen eettistä ulottuvuutta ja kulttuurienvälistä yhteyttä painottavasta Bermanista kääntäjän tulee kunnioittaa romaanin monikielisyyttä ja pyrkiä säilyttämään se (Berman 2007 [1985], 279, 288). Hän myös korostaa vieraannuttavan kääntämistavan merkitystä kielen ilmaisumahdollisuuksien laajentamisessa; kääntäjän tulee toimia erilaisten kielten rikkauden hyväksi (Berman 1992 [1984], 180–181 Ruokosen 2004, 71 mukaan). Haag ja Čerče puolestaan tähdentävät, ettei pelkkä vieraskielisen tekstiaineksen säilyttäminen käännöksessä ilman sen merkitysten avaamista riitä kasvattamaan ymmärrystä toisesta kulttuurista (Haag & Čerče 2015, 262, 266).

Yksinkertaistetusti ajatellen molempien lähdekielten kääntämistä yhdelle ja samalle kohdekielelle voisi pitää kotouttavana ja lähdetekstin vieraskielisen aineksen säilyttämistä samalla vieraalla kielellä käännöksessä vieraannuttavana strategiana. Lähdetekstin toiskielisen aineksen säilyttäminen käännöksessä ei välttämättä kuitenkaan aina ole vieraannuttava toimi. Käännöstä, joka säilyttää lähdetekstin vieraat elementit, ei voida pitää vieraannuttavana, jos nuo elementit ovatkin kohdelukijoille tuttuja (Koskinen 2012, 15) eli vieraaksi voidaan tulkita

vain sellainen, mikä on kohdelukijoille vierasta. Mikäli pääkielen lisäksi käytetty toinen kieli on kohdelukijoille tuttu, ei sen esiintyminen käännöksessä ole vierasta. Käännöksen monikielisyys ei siis yksistään ratkaise sitä, onko käännettäessä käytetty vieraannuttavaa vai kotouttavaa käännösstrategiaa. Lisäksi monikielisessä käännöksessäkin on voitu hyödyntää paljon kotouttavia käännösratkaisuja: siitä on esimerkiksi voitu poistaa valtaosa vieraskielisestä aineksesta tai kääntää osa siitä kohdekielelle.

Käännökset ovatkin vain harvoin täysin puhtaasti kotoutettuja tai vieraannutettuja (Paloposki 2011, 41), toisin sanoen käännöksissä käytetään yleensä rinnakkain sekä kotouttavia että vieraannuttavia käännösratkaisuja. Vaikka vieraannuttamista ja kotouttamista voidaan käyttää sekä kokonaisstrategiana että paikallisena strategiana sen mukaan, minkä verran monikielisyttä tai vierautta käännöksessä halutaan säilyttää, valitaan niistä usein jompikumpi tekstin kokonaisstrategiaksi. Yksittäisiä käännösratkaisuja tehtäessä näitä strategioita voidaan käyttää rinnakkain samassa käännöksessä. Esimerkiksi kotouttamista suosinut André Lefevère (Venuti 2008, 98) piti monikielisen tekstin tarkoituksenmukaisena käännösmenetelmänä sitä, että lähdetekstin vieraskieliset sanat ja ilmaisut jätetään käännökseen sellaisinaan, mutta niiden jälkeen lisätään kohdekieliset käännökset sulkeissa tai ilman sulkeita suoraan tekstiin (Lefevère 1992, 29). Seuraavaksi käsitellenkin vieraskielisten tekstisekvenssien paikallisia käännösstrategioita.

3.3 Monikielisen tekstin paikalliset käännösstrategiat

Paikalliset käännösstrategiat valitaan kokonaiskäännösstrategian pohjalta. Seuraavaksi paneudun niihin paikallisiin käännösstrategioihin, joiden avulla kääntäjä ratkaisee, miten kääntää monikielisen tekstin vieraskielisen aineksen. Valitsemiensa paikallisten käännösstrategioiden avulla kääntäjä joko tekee monikielisuuden käännöksessä ilmiselväksi tai kätkee sen, säilyttää tai häivyttää vieraskielisen aineksen. Koska tutkimusaineistonani on monikielinen käännös, jätän vähäiselle käsittelylle ne strategiat, joilla pyritään poistamaan vieraskielisyys käännöksestä.

Osa monikielisen tekstin sisältämän vieraskielisen aineksen kääntämisessä hyödynnettävistä paikallisista käännösstrategioista poikkeaa yksikielisen tekstin käännösstrategioista. Osa näistä strategioista taas on yhteisiä sekä alkuperäisen tekstin kirjoittajalle että sen kääntäjälle: he voivat hyödyntää samoja käännösstrategioita auttaakseen lukijoitaan tunnistamaan ja ymmärtämään tekstissä käytettyjä vieraskielisiä ilmaisuja (Nurminen 2013, 127).

Monikielisen käännöksen käännösstrategian onnistuneisuuden ratkaisee viime kädessä kohdeyleisö, sen asenteet, maku ja tavat: hyväksyykö vastaanottava lukijakunta esimerkiksi sen, että kaunokirjallinen teksti sisältää vieraskielistä ainesta. Kohdeyleisön näkemykset vieraista kielistä ja kulttuureista sekä kääntämisestä ovat ratkaisevia (Grutman 2006, 23–24), ja se miten kohdekulttuuri vastaanottaa monikielisen tekstin riippuu vastaanottajien halukkuudesta hyväksyä toiseus (eng. *otherness*) tekstissä (Jääskeläinen & Kujamäki 2005, 81). Leppihalme kiteyttää mahdolliset paikalliset käännösstrategiat neljään perusvaihtoehtoon: säilyttämiseen, muuttamiseen, lisäämiseen ja poistamiseen. Lisäksi näitä vaihtoehtoja voi yhdistellä toisiinsa. (Leppihalme 2007, 368.) Seuraavaksi esittelemäni paikalliset käännösstrategiat ovat kaikki näiden neljän perusvaihtoehdon variantteja.

3.3.1 Kääntämättä jättäminen

Ingon mainitseman sitaattilainan hyödyntämistä käännöksessä (Ingo 1990, 84) voisi kutsua myös kääntämättä jättämisen strategiaksi. Kääntäjän näkökulmasta kääntämättä jättäminen merkitsee vieraskielisen sanan tai pidemmän ilmaisun sisältämistä käännökseen sellaisenaan. Leppihalme kutsuu Ingon sitaattilainaa *vierassanaksi* (eng. *direct transfer*) (Leppihalme 2007, 368) ja toteaa, että joskus lähdetekstistä käännökseen siirretyn sanan kirjoitusasua voidaan joutua hieman muuttamaan (Leppihalme 2001, 141). Vierassanan käyttöä käännöksessä motivoivat etenkin kohdekielen sanastolliset aukot: kaikille lähdekielen sanoille ei löydy vastineita kohdekielestä. Mitä suurempi etäisyys kohde- ja lähdekulttuurin välillä on, sitä vaikeampaa sopivan vastineen löytäminen voi olla. (Leppihalme 2001, 139; 2007, 368.) Tällaisia vastineettomia sanoja ovat esimerkiksi edellä käsitellyt kullekin kulttuurille ominaiset reaaliat, jotka usein monikielisessä tekstissä esiintyvät vieraskielisinä. Lisäksi henkilöiden ja paikkojen erisnimet siirretään yleensä käännöksiin sellaisinaan, ellei niillä ole kohdekielellä vakiintuneita vastineita (Leppihalme 2001, 139, 141).

Aulis Rantanen suosittelee kääntämättä jättämisen strategiaa käytettäväksi vain silloin, kun vieraskielisen aineksen funktiona on antaa paikallisväriä tai kun konteksti, jonka yhteydessä sanaa tai ilmaisua käytetään, on niin selvä, että kohdekielinen lukija voi vaikeuksitta päätellä sanan merkityksen. Hän pitää vieraskielisen aineksen ymmärrettävyyttä lähdetekstin lukijalle kriteerinä sille, millaista käännösstrategiaa kääntäjän tulisi noudattaa. (Rantanen 2001, 198–199.) Enell-Nilsson ja Hjort puolestaan mainitsevat vaihtoehtoisena ratkaisuna kääntämättä jätetyille vieraslainalle vaihdon toiseen samalla vieraalla kielellä esitettyyn elementtiin (Enell-

Nilsson & Hjort 2003, 103). Lopputuloksena käännöksessä käytetään vierassanaa, vaikkakaan ei samaa, jota on käytetty lähdetekstissä.

Jättämällä lähdetekstin sisältämän vieraskielisen aineksen kääntämättä kääntäjä kunnioittaa lähdetekstin kirjoittajan valintoja (Leppihalme 2007, 368), mutta toisaalta runsas määrä selittämättömiä vierassanoja käännöksessä voi hämmentää lukijoita. Siksi kääntäjä saattaa kompensoida vierassanojen vaikutusta muilla strategioilla, kuten eksplikoinnilla ja erilaisilla lisäyksillä. (Leppihalme 2001, 141.) Vaikka runsas vierassanojen käyttö käännöksessä voikin turhauttaa kieltä ymmärtämättömiä, Tymoczko muistuttaa, että juuri kääntäminen on sellaista kulttuurista toimintaa, jonka piirissä tapahtuu kulttuurista ja kielellistä laajentumista, ja siksi käännöksessä olevia vierassanoja ei tulisi välttämättä ajatella tekstin vikoina (Tymoczko 2002, 24–25). Päinvastoin kulttuurien välistä erilaisuutta korostavat kääntämättömät sanat tekstissä pakottavat lukijan kiinnittämään aktiivisesti huomiota kuvailtuun kulttuuriin laajentaakseen kulttuurista ymmärtämystään (Ashcroft ym. 2002, 63–64).

Vierassanojen käytöllä käännöksessä on eksotisoiva vaikutus ja ne lisäävät käännöksen paikallisväriä (Leppihalme 2007, 368). Vieraskielisen tekstiaineksen käännökseen sisällyttäminen on useimmiten vieraannuttavan käännösstrategian mukaista kääntämistä riippuen siitä, minkä verran kohdelukijat ymmärtävät käytettyä vierasta kieltä ja kulttuuria.

3.3.2 Kääntäminen kohdekielelle

Kun lähdetekstin sisältämä vieraskielinen sana tai ilmaisu käännetään samalle kohdekielelle kuin lähdetekstin pääkielikin, katoaa vieraskielinen tekstiaines käännöksestä. Mahdollisia käännös menetelmiä ovat vakiintuneen käännösvastineen (Tymoczko 2002, 25), lähimmän mahdollisen vastineen tai käännöslainan käyttäminen (Leppihalme 2007, 368–369) ja kulttuurinen mukauttaminen (Leppihalme 2011, 129).

Kun kohdekielestä ei löydy tarkkaa vastinetta, kääntäjä voi joutua turvautumaan lähimpään mahdolliseen vastineeseen, kuten ylä- tai alakäsitteeseen. Lähimmän mahdollisen vastineen käytön seurauksena käännöksen tarkkuus muuttuu verrattuna lähdetekstiin (Leppihalme 2007, 369); yläkäsite tekee käännöksestä epätarkemman, vähentää sen yksityiskohtaisuutta ja latistaa tekstiä (Leppihalme 2001, 143), kun taas alakäsite täsmentää merkitystä tarkemmaksi (Leppihalme 2007, 369). Ylä- ja alakäsitteiden lisäksi käännösvastineena voidaan käyttää synonyymejä ja antonyymejä (Leppihalme 2007, 369), tai vaihtoehtoisesti vastineettoman

sanan voi kääntää käyttämällä siitä useaa eri käänkösvastinetta eri kohdissa käänköstä (Leppihalme 2001, 145; 2007, 369).

Käänköslaina on suora käänkö vieraskielisestä ilmaisusta (Leppihalme 2007, 368). Toisin sanoen lähdetekstin sanan tai ilmaisun kukin elementti käänkötaan kohdekielelle kirjaimellisesti eli sanasanaisesti. Käänköslaina on yleinen strategia esimerkiksi reaalioiden kääntämiseksi, etenkin kun kyseessä on yleisnimitys, joka on kohdekulttuurille vieras. (Leppihalme 2001, 141.) Myös sanontoja voidaan kääntää käänköslainan keinoin sana sanalta (Leppihalme 2001, 142). Kulttuurisessa mukauttamisessa puolestaan kohdeyleisölle vieras kulttuurinen käsite korvataan jollain kohdekulttuurille ominaisella käsitteellä (Leppihalme 2011, 129).

Vieraskielisen sanan tai ilmaisun kääntäminen kohdekielelle on kotouttavaa kääntämistä. Toisaalta vakiintumattomiin käänköslainoihin turvautuminen voi myös tuoda käänköseen outouden tunnetta (Leppihalme 2007, 368). Etenkin sana sanalta käänkötyt sanonnat voivat vaikuttaa käänköksessä vierailta.

3.3.3 Tekstinsisäinen kääntäminen

Monikielisiä tekstejä käännettäessä ei käännötä ainoastaan eri tekstien välillä, vaan toisinaan myös tekstin sisällä. Jo lähdeteksti itsessään saattaa sisältää intratekstuaalisia eli tekstinsisäisiä käänköksiä, mikäli sen kirjoittaja on kääntänyt käyttämänsä vieraskieliset sanat ja ilmaisut lähdetekstissä. (Kolehmainen & Skaffari 2016, 127.) Monikielisen kääntämisen tutkijan Arja Nurmen mukaan tekstinsisäisellä kääntämisellä tarkoitetaan sitä, että tekstissä oleva vieraskielinen tekstikatkelma täydennetään tekstin pääkielisellä käänköksellä tai parafrasilla. Tällainen tekstinsisäinen käänkö voi esiintyä varsinaisen tekstin sisään sijoitettuna käänköksenä, jolloin sama viesti esitetään tekstissä kahtena erikielisenä versiona tai niin kutsuttuna peritekstinä, kuten alaviitteessä olevana käänköksenä tai sanastona. (Nurmi 2016, 233.) Yves Gambier puolestaan jaottelee paikalliset käänköstrategiat tekstinsisäisiin ja tekstinulkoisiin. Erona Nurmen jaotteluun, Gambier pitää peritekstejä, kuten kääntäjän esipuhetta ja lisättyjä otsikoita, alaviitteitä ja sanastoa, tekstinulkoisina ratkaisuuina (eng. *out-of-text solutions*). (Gambier 2010, 416.) Tässä tutkielmassa käsittelen peritekstit erikseen tekstinsisäisestä kääntämisestä.

Koodinvaihtotutkimuksen yhteydessä tekstinsisäistä kääntämistä ei yleensä kutsuta kääntämiseksi vaan *reiteraatioksi* (eng. *reiteration*), jossa puhuja tai kirjoittaja toistaa ilmaisun toisella kielellä enemmän tai vähemmän muokatussa muodossa (Kolehmainen & Skaffari 2016, 128). Vierasta kieltä osaamaton lukija ei välttämättä edes erota, onko kyseessä suora käänнос vai uudelleentulkinta (Talib 2002, 69). Vaikka tämä tutkielma sivuaakin koodinvaihtoa, varsinaisena tutkimuskohteenani ovat käänносstrategiat ja niin ollen pitäydyn termissä *tekstinsisäinen kääntäminen*.

Yksikielistä lukijaa varten tekstin sisään sijoitettu käänнос seuraa tavallisesti vieraskielistä tekstisekvenssiä eli tulee sen jälkeen (Meylaerts 2010, 227). Tekstinsisäisen käänноksen ja vieraskielisen tekstisekvenssin paikkoja käänноksessä voidaan kuitenkin myös vaihtaa. Näiden keskinäisen järjestyksen muuttaminen pehmentää (eng. *cushion*) vieraskielisen aineksen vaikutusta, kun lukija lukeekin ilmaisun ensin tutulla kielellä ja vasta sitten vieraalla. (Grutman 2006, 43.) Tekstinsisäinen käänнос voi myös sijoittua tekstin myöhempään kohtaan, eikä käänнетyn kohdan välittömään läheisyyteen. Talibin mukaan esimerkiksi Witi Ihimaera hyödyntää teoksissaan tätä ratkaisua. (Talib 2002, 127.) Delabastita ja Grutman pitävät tekstinsisäistä kääntämistä toimivana ratkaisuna silloin, kun kirjailija haluaa käyttää tekstissään vieraita kieliä, mutta ei halua ylittää joidenkin lukijoittensa kielellisiä kykyjä. Tekstinsisäisten käänноsten avulla voidaan varmistaa, ettei teksti vieraannuta niitä lukijoita, jotka eivät ymmärrä kaikkia siinä käytettyjä kieliä. (Delabastita & Grutman 2005, 17.)

Kun lähdeteksti sisältää kirjailijan lisäämiä tekstinsisäisiä käänноksiä, kääntäjä valitsemansa käänносstrategian mukaan joko säilyttää ne käänноksessään tai muuttaa niitä (Nurmi 2016, 235), joko kokonaan tai osittain. Osittaisessa kääntämisessä osa vieraskielisestä ilmaisusta säilytetään käänноksessä alkuperäisellä vieraalla kielellä, kun taas osa siitä käänнетään kohdekielelle (Rantanen 2001, 199). Jos lähdeteksti taas sisältää vieraskielistä ainesta ilman tekstinsisäisiä käänноksiä, kääntäjä joutuu päättämään, lisätäkö niille käänноkseen tekstinsisäisiä käänноksiä, jolloin käänноksestä tulee pidempi kuin lähdetekstistä.

Tekstinsisäisesti käännettäessä vieraskielinen tekstiaine säilyy käänноksessä ja kääntäjä joutuu päättämään sen pääkieleen integroimisesta tai integroimatta jättämisestä. Vieraskielisen tekstiaineen integrointi tekstiin tarkoittaa sen kieliopillista sopeuttamista tekstin pääkielen kanssa. Kun vieraskielinen tekstiaine integroidaan pääkieleen, alkaa se noudattaa pääkielen kielioppia, mikä esimerkiksi suomen kielessä ilmenee muun muassa sanojen taivutusmuotojen käyttönä. Vieraskielinen aine tekstissä voidaan myös jättää

integroimatta, jolloin se säilyttää omat kieliopilliset taivutusmuotonsa ja muut piirteensä. Selkeästi merkitty, kuten esimerkiksi kursivoitu, vieraskielinen aines säilyy usein kieliopillisesti integroimattomana, etenkin jos se on käännetty, kun taas merkitsemätön aines todennäköisemmin integroidaan kieliopillisesti. (Eriksson & Haapamäki 2011, 47–49.)

Tekstinsisäisen kääntämisen käänносstrategia toimii sillanrakentajana: se tekee tekstistä kutsuvamman sekä enemmistölukijoille, jotka eivät ymmärrä siinä käytettyä vierasta kieltä että niille vähemmistölukijoille, jotka osaavat perinnekieltään rajoitetusti (Nurmi 2016, 235). Ingo kuitenkin huomauttaa, ettei aina ole edes tarkoitus, että lukija ymmärtäisi tekstin vieraskieliset kohdat. Lähdetekstin kirjoittaja on voinut haluta niiden merkityksen jäävän hämäräksi, eikä siksi ole selittänyt tai kääntänyt niitä. Vieraskielisellä tekstiaineella voi tällaisissa tapauksissa olla esimerkiksi tunnelmaa luova funktio. Ingo varoittaaakin tällaisen sitaattilainan yhteyteen lisätyn käännöksen vaaroista: tunnelmaa luovista sitaattilainoista tulee käännettyinä usein latteita. (Ingo 1990, 85, 89, 93.)

Tekstinsisäistä kääntämistä voidaan hyödyntää sekä kokonaiskäänносstrategiana että paikallisena käänносstrategiana. Kun tekstin kokonaiskäänносstrategiaksi on valittu tekstinsisäinen kääntäminen, täydennetään vieraskieliset tekstisekvenssit suorilla käänनोंsilla tai parafraaseilla läpi koko tekstin. Paikallisena, yksittäisten tekstisekvenssien käänносstrategiana sitä hyödynnetään vain sellaisissa yksittäisissä tekstikatkelmissa, jotka ovat erityisen tärkeitä tai hankalia ymmärtää. (Nurmi 2016, 235.) Tekstinsisäinen kääntäminen on samanaikaisesti sekä vieraannuttavaa että kotouttavaa kääntämistä: samalla kun vieraskielinen tekstiaines jätetään käänनोंkseen, sen rinnalle lisätään sen merkityksen avaava käänнос.

3.3.4 Selityksen tai kontekstivihjeen lisääminen ja eksplikointi

Selityksen tai kontekstivihjeen lisääminen ja eksplikointi ovat tekstin merkityksen laventamisen keinoja. Tekstiin lisätään tietoa tai se muotoillaan tavalla, joka tekee mahdolliseksi tulkita vieraskielisen tekstiaineksen merkitys ilman, että se on käännetty tekstinsisäisesti. Selityksiä voidaan lisätä myös käänनोंksen ulkopuolelle, jolloin niitä kutsutaan periteksteiksi.

Selittäminen ja selkeyttäminen ovat tavallisia käänносstrategioita vieraan kulttuurin ilmiöiden kääntämisessä (Leppihalme 2007, 370). Tekstissä käytettyjä vieraskielisiä, merkitykseltään

kompleksisia, lähdekulttuurisidonnaisia ja elämäntapaan liittyviä sanoja voi olla vaikea selittää lyhyesti ja yksinkertaisesti. Se on yksi syy sille, miksi kirjailijat eivät monesti alun perinkään selitä niitä teksteissään. (Nurminen 2013, 128.) Kääntäjän käännökseen lisäämän yksinkertaistetun selityksen tavoitteena on tehdä tekstistä lukijaystävällisempi kohdekulttuurille, mutta yksinkertaistus tapahtuu lähdekulttuurin kustannuksella (Nurminen 2013, 129). Leppihalmeen mukaan suomalaiskääntäjät pyrkivät lisäämään selitykset tekstiin mahdollisimman huomaamattomasti (Leppihalme 2007, 370).

Usein vieraskielisen sanan merkityksen pystyy pääättelemään tekstikontekstin perusteella (Talib 2002, 127). Kirjailija on tällöin muotoillut vieraskielisen sanan välittömän tekstiyhteyden tavalla, joka avaa käytetyn vieraskielisen sanan tai ilmaisun merkityksen selitystä epäsuoremmalla tavalla. Hyvin hienovaraisesti muotoiltu kontekstivihje voi kuitenkin myös jäädä lukijalta huomaamatta (Talib 2002, 128). Kontekstista nouseva vihje voi myös suoranaisten merkityksen paljastamisen sijasta luokitella vieraskielisen sanan kuuluvaksi johon tiettyyn kategoriaan, esimerkiksi tanssilajiksi tai työkaluksi (Tymoczko 2002, 25). Jos taas vieraskielistä sanaa toistetaan tekstissä useita kertoja, sen eri esiintymiskontekstit voivat lopulta auttaa avaamaan sanan merkityksen (Amador Moreno 2005, 208). Kontekstivihjeen erottaminen tavanomaisesta henkilöhahmon karakterisoinnista tai juonen rakentamisesta voi olla vaikeaa. Tekstikontekstin muotoilu lienee enemmän kirjailijan kuin kääntäjän käyttämä strategia.

Chesterman viittaa eksplisiittisyyden muutokseen sellaisena kääntäjän käännöksessä ilmiselväksi tekemään tietoon, joka ilmenee lähdetekstistä vain implisiittisesti (Chesterman 2016, 105). Myös eksplikoinnin ja muunlaisen lisäyksen välinen ero voi olla hyvin pieni. Leppihalmeen mukaan eksplikointi voidaan toteuttaa lisäämällä käännökseen jokin selittävä elementti, kuten jokin yleissana tai lyhyt selite erisnimen yhteyteen, tai korvaamalla jokin lähdetekstin sana tai ilmaisu toisella, kohdekulttuurille tutummalla. (Leppihalme 2001, 143.) Myös Ingo ehdottaa tekstin täydentämisen keinoksi käännökseen lisättävää selittävää sanaa tai sanaliittoa (Ingo 1990, 238). Eksplikointiin näyttää olevan enemmän tarvetta silloin kun käännetään tekstejä, jotka ovat peräisin kohdekulttuurissa vähemmän tunnetuista kulttuureista (Leppihalme 2001, 143).

Selitysten lisäämisen ja eksplikoinnin ongelmana on, että vallitsevat länsimaiset kirjallisuusstandardit eivät hyväksy opettavaista tai neuvovaa kaunokirjallisuutta. Siksi paljon informatiivisia selityksiä sisältävä teksti itsessään on uhka tekstin vastaanottamiselle

kaunokirjallisuutena. (Tymoczko 2002, 28–29.) Liian runsaasti käytettyinä selitykset hidastavat juonta (Ashcroft ym. 2002, 61). Siksi kääntäjän on käytettävä harkintaa siinä, missä määrin lisää selityksiä kaunokirjalliseen tekstiin. Myös Leppihalme nostaa esille lisättyjen selitysten ongelman: vaikka ilman niitä käänös saattaa sisältää liikaa vieraita sanoja ja muita käsittämättömyyksiä, selitykset voivat häiritä lukukokemusta ja vaikuttaa holhoavilta tai ärsyttäviltä (Leppihalme 2007, 371; 2001, 143). Tymoczko tiivistää kääntäjän valintana olevan siis joko selittää kohdeyleisölle lähdetekstin kulttuurinen sisältö, mikä tuhoaa tekstin genren, tai säilyttää tekstin lajityyppinä kaunokirjallisuus ja jättää kohdeyleisö tietämättömäksi tekstin kulttuurisista yksityiskohdista (Tymoczko 1999, 52).

Tymoczko kuitenkin huomauttaa, että vieras kulttuurinen aines ei aina välttämättä piile käytetyissä sanoissa, vaan voi olla vaikeaselkoisemmin läsnä lähdetekstissä: teksti voi olettaa lukijan olevan perillä jostain myytistä tai tavasta, jota ei tekstissä kuitenkaan eksplisiittisesti ilmaista. Esimerkiksi vähemmistökulttuurien teksteissä esiintyvät myyttiset alluusiot sekä historialliset henkilöt ja tapahtumat voivat edellyttää eksplikointia, jotta niistä tietämätön kohdeyleisö ymmärtäisi, mistä on kyse. (Tymoczko 2002, 26–27.) Myös Leppihalme kiinnittää huomiota ilmaisujen monimerkityksellisyyteen: ilmaisu voi varsinaisen asiasisältönsä lisäksi sisältää erilaisia sivumerkityksiä ja tunteita, jotka eivät välity sanojen kirjaimellisesta käännöksestä. Kohdekulttuurin lukijoilta puuttuu lähdekulttuurissa elävien omaksuma ”sivumerkitysten kaikupohja”. (Leppihalme 2007, 371.) Jälkikolonialistisessa tekstissä esiintyvän eksplisiittisesti selitetyn kulttuurisen aineksen määrä osoittaakin, keiden ajatellaan olevan tekstin kohdeyleisönä. Suuri määrä (auki)selitettyä ainesta viittaa kansainväliseen yleisöön. (Talib 2002, 128; Tymoczko 2002, 28.)

Tekstin merkityksen laventamisen keinot vieraskielisen tekstiaineksen kääntämisen yhteydessä toimivat sekä vieraannuttavina että kotouttavina käänösstrategioina: vieras tekstiaines jätetään tekstiin näkyville, mutta lukijaa autetaan ymmärtämään sen merkitys kontekstin tai lisätyn tekstin avulla. Myös näitä vieraskielisen tekstiaineksen säilyttäviä käänösstrategioita käyttäessään kääntäjä joutuu ratkaisemaan, integroiko vieraskielisen tekstiaineksen pääkielen kieliopin mukaisesti.

3.3.5 Poisto ja kompensatio

Mikäli monikielisen tekstin kokonaiskäänösstrategiaksi on valittu monikielisyyden säilyttäminen käänöksessä, paikallisena käänösstrategiana voidaan joutua turvautumaan

kompensaatioon. Tällöin yhtäältä tekstistä poistettu vieraskielinen tekstisekvenssi korvataan muualla tekstiin lisätyllä vieraskielisellä tekstisekvenssillä. (Nurmi 2016, 231.) Kompensaation strategia perustuu ajatukselle, että käännösyksikkönä on kokonainen teksti. Tällöin kääntäjän yhtäällä tekstissä tekemät muutokset, kuten esimerkiksi lisäys tai poisto, voivat oikeuttaa kompensaatiostrategiaan turvautumisen toisaalla tekstissä. Strategiaa voidaan jopa käyttää taannehtivasti: myöhemmin tekstissä tehty muutos voidaan kompensoida aiemmassa kohtaa tekstiä. (Chesterman 2016, 112.) Lopputuloksena käännös koko tekstin tasolla edelleen ilmentää monikielisyttä samassa määrin kuin lähdetekstin. Leppihalme mainitsee kompensaation myös ilmaisun vahvistamisen keinona: jos käännöksestä uhkaa tulla lähdetekstiä latteampi, voi tekstiä sopivassa kohdassa terästä jollain mieleenpainuvalla ilmaisulla (Leppihalme 2007, 369).

Jonkin yksittäisen käännösongelman ratkaiseminen saattaa myös edellyttää vieraskielisen tekstisekvenssin poistamista kokonaan kompensoimatta sitä muualla käännöksessä. Yleisellä tasolla, ottamatta kantaa juuri tekstin monikielisyyteen, Leppihalme toteaa, että mitä ”kauempana lähtö- ja kohdetekstin maailmat ovat toisistaan, sitä vähemmän merkitystä kokonaisuuden kannalta on pienillä yksityiskohdilla” (Leppihalme 2007, 372). Hän ymmärtää satunnaisen poiston tarpeellisuuden esimerkiksi ongelmallisen reaalian käännösstrategiana (Leppihalme 2001, 145). Poisto voi olla tarpeellinen käännösstrategia myös silloin, kun suuresta kulttuurierosta johtuen jokin lähdetekstin piirre koetaan loukkaavaksi kohdekulttuurissa, vaikkakaan suomennoksissa ei tällaisia poistoja enää juuri tehdä. Sen sijaan suomennoksista saatetaan poistaa huudahduksia ja puhuttelusanoja, jotka eivät tunnu suomeksi luontevilta. (Leppihalme 2007, 372.) Leppihalmeen mukaan suomalaiset kääntäjät pitävät poistoa kuitenkin vasta viimeisenä hätävarana (Leppihalme 2001, 144) ja turvautuvat siihen vain harvoin (Leppihalme 2007, 372). Poistettaessa vieraskielistä tekstiainesta käännöksestä noudatetaan kotouttavaa käännösstrategiaa, kun taas kompensoitaessa säilytetään vieraskielisen tekstiaineksen määrä käännöksessä ja kallistutaan vieraannuttavaan käännösstrategiaan.

3.3.6 Peritekstit

Kun kaunokirjallisessa tekstissä on runsaasti kulttuurillista ja/tai historiallista sisältöä, kääntäjän on päätettävä, kääntääkö vain valitut osat tekstin sisältämästä tiedosta vai muuttaako tekstin formaattia siten, että se sallii tiiviin tiedon välityksen erilaisten käännöistä kommentoitujen tekstien avulla (Tymoczko 1999, 48–49). Eksplikoinnin vaihtoehtona

kulttuuristen ja historiallisten seikkojen selittämiseen voidaan käyttää peritekstejä (Tymoczko 2002, 26–27). Peritekstit ovat käännöksen ulkopuolisia tekstejä, jotka tuovat lisävalaistusta käännökseen ja kääntäjän tekemiin ratkaisuihin. Niitä ovat muun muassa kääntäjän lisäämät huomautukset, esipuheet, jälkisanat ja sanastot (Leppihalme 2001, 144; Nurmi 2016, 233), käännöstä kommentoivat johdannot, liitteet, rinnakkaistekstit (Tymoczko 1999, 49), kriittiset esseet sekä kartat. Tymoczko kutsuu peritekstejä käännöksen juoksevaksi kommentaariksi, joka lisää tekstiin uusia tasoja. (Tymoczko 2002, 22.)

Kääntäjä voi lisätä huomautuksia sivun alareunaan sijoittuviin alaviitteisiin tai tekstin loppuun sijoittuviin loppuviitteisiin. Alaviitteet muistuttavat kääntäjän olemassaolosta, kun taas loppuviitteet häiritsevät lukukokemusta vähemmän (Leppihalme 2007, 371). Nykyisin alaviitteitä käytetään kaunokirjallisuudessa vain harvoin (Leppihalme 2007, 371; Rantanen 2001, 201). Leppihalmeen mukaan suomalaiset kääntäjät suosivat mieluummin tekstiin sujautettua eksplikointia kuin viitteitä (Leppihalme 2001, 144). Jos alaviitettä käytetään, liittyy se useimmiten käännöslainan tai vierassanan eksplikointiin (Leppihalme 2011, 129). Peritekstuaalisten lisäysten tekemisen hyväksyttävyyys vaihtelee kulttuureittain ja genreittäin. Esimerkiksi jännityskirjallisuudessa sitä ei pidetä hyväksyttävänä. (Leppihalme 2011, 129.)

Vieraskielisistä sanoista ja niiden käännösvastineista koostuvan sanaston voi lisätä teoksen loppuun niin kirjailija, kääntäjä kuin kustantajakin. Kääntäjä saattaa myös käännösstrategiansa perusteella päätyä täydentämään lähdetekstin sanastoa kattavammaksi. Sanasto voi sisältää pelkkien käännösvastineiden lisäksi pidempiäkin selityksiä (Leppihalme 2001, 144). Talib kuitenkin huomauttaa, että sanaston käyttö on vaikeaa silloin, jos teksti sisältää todella runsaasti vieraskielistä ainesta (Talib 2002, 144–145).

Tymoczko pitää periteksteihin nojaavan käännöstävän tuloksena syntyvää käännöstä teknisluontoisena ja epäilee sellaisen viehättävän vain rajoitettua lukijakuntaa (Tymoczko 1999, 49). Myös Rantanen pitää tavoitteena tuottaa kaunokirjallisia käännöksiä, jotka heräävät henkiin omin avuin ilman opetuksellisia väliintuloja, jolla ei ole mitään tekemistä alkuperäisen teoksen esteettisen tarkoituksen kanssa (Rantanen 2001, 201).

Peritekstien lisääminen käännökseen on yhdistelmä kotouttavaa ja vieraannuttavaa käännösstrategiaa: vieraskielinen aines jätetään käännökseen, mutta sen yhteyteen lisätään ymmärtämistä helpottavia lisätekstejä.

3.3.7 Typografiset korostuskeinot

Vieraskielinen tekstisekvenssi voidaan erottaa muusta tekstistä typografisin keinoin, kuten esimerkiksi kursivoinnilla, lainausmerkeillä tai käyttämällä versaalikirjasimia. Tällaisia typografisia keinoja pidetään heikkoina tekstin merkitsemistapoina. (Eriksson & Haapamäki 2011, 46.) Kursivointia käytetään lukijan huomion kiinnittämiseen (Amador Moreno 2005, 212) ja kaukaisen kulttuurin ja kielen vierauden korostamiseen (Nurmi 2016, 246). Kursivoinnin käyttöön liittyy päätös kursivoidun vieraskielisen tekstiaineksen integroimisesta kohdekielen kieliopin mukaisesti.

Kursivointia voidaan käyttää myös valikoivasti. Enell-Nilssonin ja Hjortin mukaan tekstissä, jossa esiintyy useampi vieras kieli, kursivointia saatetaan käyttää vain joillain kielillä esitetyn vieraskielisen tekstiaineksen korostamiseen. Heidän tutkimuksessaan nämä olivat niitä kieliä, jotka olivat lukijoille oletettavasti muita vieraampia. (Enell-Nilsson & Hjort 2013, 101.) Teoriakirjallisuuden perusteella kursivointi on typografisista korostuskeinoista tavallisimmin käytetty, kun taas versaalikirjainten käytöstä ei löytynyt yhtään esimerkkiä ja se siten lienee varsin harvinainen keino.

Tekstinsisäistä käännöstä voidaan korostaa myös sijoittamalla se sulkeiden sisään. Tämä on aikaisemmin ollut tavallista etenkin käännettäessä yksittäin esiintyviä vieraskielisiä sanoja kulttuuriviitteitä sisältävässä tekstissä. Sulkeiden käytön katsotaan kuitenkin korostavan kulttuurista etäisyyttä, eikä sitä siksi pohjimmiltaan pidetä erittäin toimivana keinona; sulkeissa annettu käännösvastine harvoin vastaa täysin käännettyä sanaa. (Ashcroft ym. 2002, 60.)

Typografiset keinot korostava tekstisekvenssin vierautta ja ovat siten vieraannuttavia käännösstrategioita.

4 Tutkimuskysymykset, -aineisto ja -menetelmä

4.1 Tutkimuskysymykset

Lähestyn tutkimuskohdettani monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntämistä kokonais- ja paikallisten käännösstrategioiden näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- Mitä paikallisia käännösstrategioita kirjailija ja suomentaja ovat käyttäneet vieraskielisten tekstisekvenssien kääntämisessä ja poikkeavatko suomentajan ratkaisut kirjailijan ratkaisuista?
- Millainen on ollut suomentajan kokonaiskäännösstrategia monikielisen lähdetekstin kääntämisessä: onko suomentaja pyrkinyt säilyttämään vai häivyttämään lähdetekstin monikielisyyden?

Tutkimusasetelmani sisältää siis sekä lähdetekstin että sen käännöksen ja monikielisyyden kuvaamisen näissä teksteissä. Haasteellisuutta asetelmaan tuovat tutkimusaineistoni kieliparit englantimaori ja suomimaori. Samalla tutkimusasetelmani myös tuo yhteen suhteellisen vähän tutkittuja aihealueita: monikielisen tekstin käännösstrategiat ja suomennetun maorikirjallisuuden.

4.2 Tutkimusaineiston esittely

Tutkimusaineistoni ovat uusiseelantilaisen Witi Ihimaeran romaani *The Whale Rider* ja sen suomennos *Valasratsastaja* (suom. Mervi Hangasmäki). Lähdetekstinä on romaanin ensipainos (Ihimaera 1987) ja kohdetekstinä sen suomenkielisen laitoksen toinen painos (Ihimaera 2004). *Valasratsastaja* ilmestyi suomeksi ensimmäisen kerran vuonna 2003. Monikielisen *The Whale Riderin* pääkielenä on uudenseelanninenglanti (USE), jota on täydennetty maorinkielisin ilmaisuin. Valitsin *The Whale Riderin* tutkimusaineistoksi, koska tiesin kandidaatintutkielmani perusteella sen edustavan hyvin monikielistä tekstiä. Lisäksi uusiseelantilainen käännöskirjallisuus on Suomessa harvinaista ja siten myös vähän tutkittua. USE maorivaikutteinen puolestaan ei ole suomentajalle ”tavanomaista” englantia, mikä tekee sen kääntämisestä mielenkiintoisen tutkimuskohteen.

4.2.1 Witi Ihimaera ja *The Whale Rider*

Witi Ihimaera kuuluu Uuden-Seelannin merkittävimpiin kirjailijoihin, mutta on ansioitunut myös diplomaattina ja Aucklandin yliopiston professorina (The Arts Foundation). Hän on etniseltä taustaltaan puoliksi maori ja puoliksi pakeha eli eurooppalaista syntyperää oleva uusiseelantilainen (The Arts Foundation), mutta mieltää itsensä maoriksi (Ellis 1999, 178) ja kokee siten kirjailijana edustavansa alkuperäiskansaa (Ihimaera 2010b, 173). Ihimaera on ensimmäinen sekä novellikokoelman että romaanin julkaissut maorikirjailija (The Arts Foundation, Keown 2007, 140). Yhteiskunnallisesti kantaa ottavan Ihimaeran tuotannossa toistuvia teemoja ovat perinteinen maorikulttuuri modernissa Uudessa-Seelannissa sekä maorien ja pakehojen väliset suhteet (The Arts Foundation). Ihimaeran fiktio ammentaa sekä henkilökohtaisista kokemuksista että maorien historiasta ja pyrkii kuvaamaan maorien poliittista ja sosiaalista todellisuutta nyky-yhteiskunnassa (Robinson & Wattie 1998). Ihimaera kokee kirjoittamisen myös kolonialismin purkamisen keinona (Ellis 1999, 174).

The Whale Rider on Uuden-Seelannin itärannikolla sijaitsevaan pieneen Whangaran kylään sijoittuva Kahu-tytön kasvutarina kerrottuna hänen setänsä Rawirin sanoin. Perinteet ja nykyaika kohtaavat patriarkaalisessa yhteisössä, ja romaanin keskeiseksi temaksi nousee heimon johtajuuden lunastaminen sukupuolirooleja rikkovalla tavalla. Todelliset paikat ja tapahtumat yhdistyvät fiktiivisiin hahmoihin ja laajalti Polynesiassa tunnettuun legendaan alkuperäisestä valasratsastajasta, Kahutia Te Rangista (Ihimaera 2010b, 170). Narratiivisesti romaani etenee Kahun ja Rawirin tarinan lisäksi kahdella muulla tasolla: taustakertomus muinaisesta Kahutia Te Rangista ja teoksen nykyhetkessä matkaava valasparvi edustavat romaanin myyttisintä ulottuvuutta. Kahutia Te Rangin uskotaan ratsastaneen valaalla maorien kaukaisesta alkukodista Hawaikista etelään ja löytäneen Aotearoan, Uuden-Seelannin. Esi-isänä pidetystä Kahutia Te Rangista polveutui suuria heimopäälliköitä, kuten Porourangi, jonka mukaan Ihimaeran oma heimo Ngati Porou on nimetty. (Ihimaera 2010b, 170–1.) Tarinassa Whangaran kylää kohti suuntaavaa valasparvea johtaa ikivanha urosvalas, jonka selässä Kahutia Te Rangi muinoin ylitti meren. Ratsastajaansa kaipaava valasvanhus on viimeisellä matkallaan. Inhimillistetyt valaat rinnastuvat tarinan ihmishahmoihin, ja romaanin lopussa valaiden ja Kahun tarinat nivoutuvat yhteen.

Vaikka romaani herätti julkaisunsa jälkeen vain vähän huomiota, sitä luettiin paljon kotimaassaan. Kirjasta ilmestyi uusi, muokattu laitos vuonna 1992. Siitä oli poistettu maorinkielistä ainesta, mikä teki siitä helpopolukuisemman maoria ymmärtämättömille.

Vuonna 1995 romaanista julkaistiin sen ensimmäinen käännös, kokonaan maorinkielinen laitos. (Ihimaera 2010b, 177.) Romaanin pohjalta kuvatun *Whale Rider* -elokuvan (2002) saavutettua maailmanlaajuista suosiota teoksesta julkaistiin vuonna 2003 jälleen uusi (Ihimaera 2010b, 178), kansainväliselle yleisölle muokattu laitos (Ihimaera 2003, 9), jonka sisältämiä kulttuurisia viittauksia oli muokattu ja maorinkielistä sisältöä vähennetty entisestään. Nykyään *The Whale Rider* on saatavissa eri laitoksina, eri englannin varieteeteilla ja monille eri kielille käännettynä, mikä tekee siitä monipuolisen kohteen monenlaisiin kieli- ja käännöstieteellisiin tutkimuksiin. Romaani on käännetty yhdelletoista eurooppalaiselle kielelle (Haag 2013, 95–6) ja sekä japaniksi että kiinaksi (UNESCO s.d.). Kaikki ulkomaiset käännökset ovat ilmestyneet elokuvan julkaisun jälkeen (Haag 2013, 85).

The Whale Rider on myös ollut käännöstieteellisen tutkimuksen kohteena: muun muassa on tutkittu sen sloveenin-, hollannin- ja saksankielisiä käännöksiä, niiden toimivuutta kohdekulttuureissaan ja kääntäjien käyttämiä käännösstrategioita. Haag ja Čerče (2015) havaitsivat kääntäjien käyttäneen erilaisia lähestymistapoja maorinkielisten tekstisekvenssien kääntämisessä. Alkuperäisen laitoksen kääntänyt sloveenintaja on säilyttänyt maorinkielisen tekstiaineksen käännöksessään lähes sellaisenaan; henkilöiden nimet ja maantieteelliset erisnimet hän tosin on vaihtelevasti säilyttänyt maorinkielisinä tai kääntänyt sloveeniksi. Hän on myös selittänyt joitain maorinkielisiä sanoja tekstin lomassa. Saksantaja ja hollannintaja ovat käyttäneet lähdeteksteinään sekä alkuperäistä laitosta että kansainvälistä laitosta, joka sisältää vähemmän maorin kieltä. Saksantaja on pääosin säilyttänyt käännöksessään maorinkielisyyden, kun taas hollannintaja on poistanut suurimman osan maorinkielisistä sanoista. Kukin kääntäjä on sisällyttänyt käännökseensä sanaston: saksantajan sanasto käsittää 108 sanaa, hollannintajan 151 ja sloveenintajan 206. (Haag & Čerče 2015, 253–254, 260–261, 264.)

The Whale Riderin ensipainos ei sisältänyt sanastoa, mutta jossain vaiheessa sellainen liitettiin Uudessa-Seelannissa julkaistuu myöhempään laitokseen. Esimerkiksi vuonna 2010 julkaistussa painoksessa sanasto on mukana. Suomennos sisältää sanaston, ja se vaikuttaa pohjautuvan uusiseelantilaisen laitoksen sanastoon, vaikkakin sitä on myös täydennetty (Hangasmäki 2016).

Ihimaeran *The Whale Riderin* (1987) ilmestyminen osui maorin kielen ja kulttuurin uuden kukoistuksen aamunkoittoon. Romaanin maorinkielisyydet ovatkin harkittuja: Ihimaera kertoo kirjoittavansa aina maorilukijakunnalle ja kokevansa työnsä tarkoituksena olevan

tulkita maoreille, keitä he ovat (Fresno Calleja 2004, 201). Hän tekee myös selkeän eron käyttämiensä kielten välille: maallinen englanti kaikessa tavallisuudessaan taipuu lähes mihin vain, mutta maorin kieli on pyhä (Ellis 1999, 174–175). Pohjoissaarella puhuttavassa nykymaorissa on seitsemän päämurretta, joiden väliset erot ovat lähinnä sanastollisia. *The Whale Riderin* kuvaama Whangaran kylä sijoittuu maantieteellisesti Ngati Porou -murteen alueelle. (Harlow 2007, 41.)

4.2.2 Uudenseelanninenglanti englannin varieteettina

The Whale Rider on kirjoitettu uudenseelanninenglanniksi (USE), joka on verrattain nuori englannin varieteetti. Sen arvioidaan kehittyneen omaksi kielimuodokseen Uuden-Seelannin perustamista vuonna 1840 seuranneina vuosikymmeninä, erityisesti vuosien 1860–1890 välisenä aikana, uudisasukkaiden puhumista englannin varieteeteista. Valtaosa varhaisista uudisasukkaista oli peräisin Brittein saarilta. Noin puolet heistä olivat englantilaisia ja loput skotlantilaisia sekä irlantilaisia. Suurin osa englantilaisista oli peräisin etelä-, lounais- ja etenkin kaakkois-Englannista sekä Lontoosta, ja kaakkois-Englannin murteen piirteet ovat edelleen vallitsevia USE:ssa. (Gordon, Campbell, Hay, Maclagan, Sudbury & Trudgill 2004, 36, 44, 47–48, 53, 66, 101, 230, 234, 257.)

Australianenglannin uskotaan olleen jo pitkälle kehittynyt muuttoliikkeen alkaessa ja sen arvioidaan vaikuttaneen USE:n kehittymiseen, sillä useimmat uudisasukkaat matkasivat Uuteen-Seelantiin Australian kautta ja niin ikään maiden välillä muutettiin edestakaisin. Myös uudisasukkaiden yhteiskuntaluokkataustan, ammattitaustan sekä vinoutuneiden sukupuoli- ja ikärakenteiden todetaan vaikuttaneen USE:n kehittymiseen. Uudesta-Seelannista puuttuivat brittiläisen yhteiskunnan ylimmät ja alimmat yhteiskuntaluokat ja uudisasukkaat olivat tyypillisesti työskennelleet maataloudessa sekä esiteollisissa käsityö- ja valkokorausammateissa. Miehiä oli enemmän kuin naisia, uudisasukkaat olivat nuoria ja heillä oli paljon lapsia. Myös 1880-lukuun mennessä virinnee kansallistunteen uskotaan myötävaikuttaneen paikallisidentiteettiä tukevan oman kielivarieteetin kehittymiseen. (Gordon ym. 2004, 40, 45, 52–53, 60–62, 230, 283.)

Valtaosa USE:n sanastosta on yhteistä muiden englannin varieteettien kanssa, mutta arviolta 5 prosenttia sanastosta on ominaista ainoastaan USE:lle. Uuden-Seelannin ja Australian yhteisen historian seurauksena uudenseelannin- ja australianenglannilla on runsaasti muista englannin varieteeteista poikkeavaa yhteistä sanastoa. USE:en on lainattu sanoja myös

amerikanenglannista. (Hay ym. 2008, 66–67.) Eurooppalaiset elivät aluksi riippuvuussuhteessa alkuperäisväestön eli maorien kanssa ja monet heistä oppivat puhumaan sujuvasti polynesianlaisiin kieliin kuuluvaa maorin kieltä. Vaikka maorin kielestä omaksuttiinkin englantiin lainasanoja, se ei kuitenkaan näytä vaikuttaneen USE:n kielioppiin ja ääntämiseen. (Gordon ym. 2004, 38–39, 69–70.)

Maorinkielistä sanastoa on omaksuttu USE:en kolmen eri kauden aikana. Kolonisaation ensimmäisten vuosikymmenten ajan maorin kielestä lainattiin runsaasti sanastoa englantiin. Noin 1860-luvulta lähtien maorien ja pakehojen välien kiristyessä ja voimasuhteiden muuttuessa lainaaminen vähentyi huomattavasti, kunnes 1970-luvulta lähtien se kääntyi taas kasvuun. (Macalister 2005, xii–xiii.) USE:en ensiksi omaksutut maorinkieliset lainasanat jakautuivat kolmeen pääryhmään: erisnimet (erityisesti paikannimet), kasvien ja eläinten nimet sekä yhteisöön ja aineelliseen kulttuuriin liittyvät nimitykset (käsien kosketeltavat esineet) (Hay ym. 2008, 68–70; Macalister 2006, 9–10). Myöhemmin erisnimien suhteellinen osuus on pienentynyt, ja sosiaaliseen kulttuuriin (aineeton kulttuuri kuten käsitykset, teot ja ihmisten väliset suhteet) liittyvän sanaston osuus on kasvanut. Kaiken kaikkiaan maorinkielisten sanojen esiintymistiheys USE:ssa jatkaa kasvuaan ja sanoja omaksutaan yhä monipuolisemmin eri elämänalueilta. (Macalister 2006, 10–11, 14, 21.)

Kielten kohdatessa niiden vaikutus toisiinsa on kaksisuuntaista. Myös eurooppalaiset kielet ja etenkin englanti ovat vaikuttaneet maorin kehittymiseen, varsinkin sen sanastoon ja käytön leviämiseen uusille elämänalueille. Englannin vaikutus maoriin alkoi kapteeni Cookin maihinnoususta vuonna 1769, jota seurasi valaan- ja hylkeenpyytäjien, lähetyssaarnaajien, kauppiaiden, muiden uudisasukkaiden ja lopulta hallintoviranomaisten maahanmuutto. Maorit joutuivat kosketuksiin sellaisten hyödykkeiden, kulttuuristen ja uskonnollisten käsitteiden ja käytäntöjen kanssa, joista heillä ei ollut aikaisempaa kokemusta, mikä johti englanninkielisten lainasanojen omaksumiseen maorin kieleen. (Harlow 2007, 10, 14, 22, 35.)

Maorin kieltä puhuttiin Uudessa-Seelannissa yleisesti noin 1920-luvulle asti. 1900-luvun alussa maorin puhuminen kiellettiin koulussa, mikä vähensi huomattavasti maoria osaavien määrää, kunnes 1970-luvulla enää noin 2 prosenttia maorilapsista oppi maoria äidinkielenään. (Keown 2007, 162–163.) 1970-luvun maorirenessanssiksi kutsuttu poliittis-kulttuurinen liike, jonka tavoitteina olivat muun muassa maorin kielen ja kulttuurin elvyttäminen ja niiden opetuksen lisääminen kouluissa sekä yhteiskunnallisen kaksikulttuurisuuden ja maorien maa- ja metsätalouden edistäminen, osui ajallisesti yhteen maorien urbanisoitumisen kanssa (Keown

2007, 138–139). Yhtenä maorirenessanssin keskeisenä ilmentymänä pidetään englanninkielisen maorikirjallisuuden kehittymistä (Degani 2011, 174; Keown 2007, 139). 1980-luvulla aloitettiin maorin kielen elvyttämiseksi esikouluikäisille tarkoitettujen kielipesien, kohanga reojen, perustaminen. Niitä seurasivat peruskouluikäisten täysin maorinkieliset kielikoulut, maoriyliopistot sekä aikuisille suunnatut luku- ja kirjoitustaito-ohjelmat. (Degani 2011, 175; Keown 2007, 163.) Te reo Maori eli maorin kieli on ollut virallinen kieli vuodesta 1987 lähtien (Degani 2011, 171, 175). Viimeisimmän, vuonna 2013 tehdyn väestönlaskennan mukaan noin 15 prosenttia väestöstä eli noin 600 000 on etnisesti maoreja. Heistä noin 21 prosenttia eli noin 125 000 kykenee käymään keskusteluita maorin kielellä, mikä on vajaat 5 prosenttia vähemmän kuin vuoden 2006 väestönlaskennassa, vaikka maorien määrä on saman ajanjakson aikana kasvanut lähes 6 prosentilla. (Statistics New Zealand 2013, 5, 11.)

Nykyisin USE:n tunnistettavimpana piirteenä pidetään juuri sen maorinkielistä lainasanastoa. Korpustutkimusten perusteella USE:ssa arvioidaan olevan noin kuusi maorinkielistä sanaa tuhatta sanaa kohti. Maorinkielisiksi sanoiksi lasketaan lainasanat maoriksi sekä hybridisanat, jotka sisältävät maorinkielisen elementin. Esiintymistiheys voi vaihdella tekstityypin ja genren mukaan. (Macalister 2005, viii; Macalister 2006, 1, 8, 12, 21.) USE:en vakiintuneista maorinkielisistä lainasanoista todellisessa kielenkäytössä noin kahden kolmasosan on todettu olevan erisnimiä, etenkin paikannimiä ja henkilöiden nimiä (Macalister 2005, xxiv). Vuonna 2017 julkaistun suullisia kertomuksia käsittelevän korpustutkimuksen mukaan kaksikielisten maorien englannin kielen seassa käyttämät yleisimmät maorinkieliset sanat ovat paikannimiä. Yleisiä ovat myös ihmisistä ja tapahtumista käytetyt erisnimet: heimojen ja esi-isien nimet, historiallisesti merkittävien henkilöiden nimet ja maorilegendoissa esiintyvien keskeisten hahmojen nimet. Henkilöiden, kansojen, asioiden ja tapahtumien erisnimien lisäksi kaksikielisten maorien englanninkielisessä puheessa esiintyy yleisesti eläimiin, esineisiin ja artefakteihin, opetukseen ja oppimiseen ja muihin kulttuurisiin käsitteisiin liittyviä yleisnimiä eli reaaliota. Osa näistä on omaksuttu USE:en lainasanoiksi. Yleistäen kaksikielisten maorien englantiin sekoittuu tiheämmin ja monipuolisemmin maorinkielisiä sanoja kuin etniseltä taustaltaan muiden puheeseen, ja osaa maorinkielisestä sisällöstä voidaan pitää koodinvaihtona. (Onysko & Degani 2017, 49–50.)

4.3 Laadullinen tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmänäni on empiirinen, laadullinen tutkimus, joka on toteutettu vertailevana tekstitutkimuksena. Viitekehystenäni on kuvailevan käännytutkimuksen periaatteet. Laadullisen tutkimuksen tavoitteena on jonkin ilmiön tulkitseminen ja kuvaaminen teoreettisesti mielekkäällä tavalla määrällisen tiedon tuottamisen sijasta. Kvantifioimisen sijaan tehdään aineistokohtaisia havaintoja ja päätelmiä. Muita laadulliselle tutkimukselle ominaisia piirteitä ovat tutkimusaineiston harkinnanvarainen otanta, tutkijan aseman keskeisyys ja tutkimusaineiston induktiivinen analyysi. (Eskola & Suoranta 2001, 15, 18–20, 61). Tutkimukseni on aineistolähtöistä. Aineistolähtöinen analyysi on hyödyllinen lähestymistapa silloin, kun pyritään saamaan perustietoa jonkin ilmiön olemuksesta. Aineistolähtöisyys merkitsee myös sitä, ettei sitouduta ennalta mihinkään tiettyyn ennakoasetelmaan tai -olettamukseen tutkimuksen kohteesta tai tuloksista, vaan pysytään avoimena sille, mitä tutkimusaineisto paljastaa. Ennako-oletuksettomuus merkitsee myös tutkimushypoteesin puuttumista. (Eskola & Suoranta 2001, 19.)

Kuvailevan tutkimuksen tavoitteena on ilmiön yksityiskohtainen ja monipuolinen kuvaaminen. Aina ei ole kuitenkaan täysin mahdollista erottaa kuvailevaa ja selittävää tutkimusta toisistaan, ja kuvaileva tutkimus voi sisältää myös selittävän tutkimuksen piirteitä. (Saldanha & O'Brien 2014, 16–17.) Vaikka tutkimusmenetelmänäni on laadullinen tutkimus, esitän tutkimustulosten lomassa myös määrällistä tietoa käytetyistä käännytstrategioista havainnollistaakseni, missä määrin eri strategioita on käytetty. Laadulliseen tutkimusaineistoon voidaan soveltaa myös määrällistä analyysiä esimerkiksi erilaisten luokitusten tekemiseksi (Eskola & Suoranta 2001, 164). Tällä määrällisen tiedon esittämisellä en kuitenkaan pyri määrälliselle tutkimukselle ominaiseen tilastolliseen yleistämiseen vaan ainoastaan kuvaamaan tutkimusaineistoani.

Kuvailevalle käännytutkimukselle on ominaista, ettei se pyri arvottamaan kääntäjän tekemiä ratkaisuja tai etsimään käännytistä mahdollisia käännytvirheitä (Leppihalme 2007, 367–8). Toisin sanoen ei oteta kantaa siihen, miten tulisi kääntää, vaan kuvaillaan, millaisiin käännytratkaisuihin on päädytty ja miten ne toimivat. Vertailevassa tekstitutkimuksessa puolestaan vertaillaan keskenään tekstejä, kuten esimerkiksi käännytä muihin käännyksiin tai kohdekielisiin kääntämättömiin teksteihin (Tuominen 2015). Tässä tutkimuksessa vertailu tapahtuu lähdetekstin ja sen käännyksen välillä. Vertailuyksikkönä on vaihtelevasti sana,

lauseke, lause, virke tai tekstikappale sen mukaan, kuinka pitkä kukin teksteissä esiintyvä vieraskielinen tekstisekvenssi on.

Tutkimukseni on tapaustutkimus: ei ole olemassa toista teosta, jonka Ihimaera olisi kirjoittanut ja Hangasmäki suomentanut, ja *Valasratsastaja* on ylipäätään ainoa Ihimaeran tuotannosta suomennettu teos. Tapaustutkimuksessa pyrkimyksenä on yleistettävän tiedon sijasta ymmärryksen lisääminen jostain ilmiöstä (KvaliMOTV). Vaikka tutkimustulokset eivät olisikaan yleistettävissä, voivat ne silti edistää tieteellisen tiedon rakentumista. (Saldanha & O'Brien 2014, 36.) Tämänkään tutkimuksen tulokset eivät ole suoraan yleistettävissä muihin aineistoihin, vaan ne tulee ennemminkin nähdä osana monikielisten tekstien käännösstrategioiden tutkimuksen jatkumoa.

4.3.1 Aineistonkeruumenetelmä ja rajaaminen

Laadullisessa tutkimuksessa analysoidaan usein pieni määrä tapauksia mahdollisimman perusteellisesti: tutkimusaineistosta pyritään muodostamaan tarkka ja yksityiskohtainen kuva. Toisaalta laadullisessa tutkimuksessa korostuvat myös aineiston harkinnanvarainen otanta ja tutkijan tietynlainen valinnanvapaus tutkimuksen toteuttamiseen liittyvissä ratkaisuisissa. (Eskola & Suoranta 2001, 18, 20, 61.) Keräsin empiirisen tutkimusaineistoni vertaamalla lähdetekstin (yhteensä 122 sivua, josta 102 tekstisivuja) ja sen käännöksen (154 tekstisivua) keskenään systemaattisesti sana sanalta kokonaisuudessaan. Vaikka materiaalia oli enemmän kuin pro gradu -tutkielman laajuus edellyttäisi, tämä lähestymistapa mahdollisti monipuolisen kokonaiskuvan muodostamisen monikielisyydestä valituissa teksteissä ja käytetyistä käännösstrategioista. Pidin tätä tutkimusasetelmaa työläydestään huolimatta mielekkäänä empiirisen tutkimuksen näkökulmasta: kun tavoitteena on pyrkimys uuteen tietoon tutkimusaineistosta tehtyjen havaintojen pohjalta, näin mikään havainto ei jäisi sattumalta otoksen ulkopuolelle, ja kun aineisto edustaa täysimääräisesti sekä kirjailijan että suomentajan tekemiä ratkaisuja vieraskielisen aineksen osalta yhdessä teoksessa, myös mahdolliset harvinaiset ja poikkeustapaukset nousisivat esille.

Tekstivertailua tehdessäni taulukoin kaikki lähdetekstin maorin kieltä sisältäneet tekstisekvenssit ja vastaavat kohdat suomennoksesta muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Taulukoin samalla tavalla suomennoksen maorin kieltä sisältäneet tekstisekvenssit ja niitä vastaavat kohdat lähdetekstistä, vaikka lähdetekstissä ei samassa kohtaa olisikaan esiintynyt maorin kieltä. Pöimieissäni maorinkielisiä tekstisekvenssejä teksteistä en tehnyt eroa sen

välille, oliko kyseessä lainasana vai koodinvaihto. Kaikki maorinkielinen aines on tämän tutkimuksen puitteissa tulkittu koodinvaihdoksi. Ainoan poikkeuksen tekee sana *maori*, joka on vakiintunut lainasana sekä suomen että englannin kielessä. Tästä syystä en sisällyttänyt tekstissä esiintyviä *maori*-sanoja tutkimusaineistooni. Myöskään seuraavia maorinkielisiä tekstisekvenssejä en taulukoinut tutkimusaineiston rajaamisen ja suomentajan johdonmukaisten käännösratkaisujen vuoksi: ihmisten, jumalten ja mytologisten taruhenkilöiden erisnimet ja lempinimet, heimojen ja heimokanoottien erisnimet, paikannimet, maantieteelliset erisnimet, mytologisten paikkojen erisnimet ja kuvainnolliset nimitykset sekä taivaankappaleiden erisnimet. Edellä mainittujen erisnimien esiintyessä aineistossa osana pidempää koodinvaihtoa sisällytin ne mukaan kyseiseen koodinvaihtoon. Ihimaera on toisinaan myös käyttänyt *koroa* ('isoisa' tai 'vanha mies') ja *pakaa* ('törppö' eng. *bugger*) erisniminä *Koro* ja *Paka*. Yksinään esiintyvinä erisniminä en sisällyttänyt niitä tutkimusaineistooni. Suomentaja puolestaan on noudattanut näissä isoja ja pieniä alkukirjaimia Ihimaeran käytännön mukaisesti. Suomennoksen lopussa olevan sanaston vertasin vuonna 2010 Uudessa-Seelannissa julkaistun laitoksen sanastoon (Ihimaera 2010a, 179–182).

Koska tutkimuskohteenani oli samassa tekstissä kahden eri kielen vaihtelun synnyttämä monikielisyys, rajasin myös tutkimusaineistoni ulkopuolelle lähdetekstissä esiintyneen muunlaisen monikielisyyttä ja koodinvaihtoa osoittavan aineksen, kuten australianenglannin, esimerkiksi *Giddy young fella* (56), puhekielisyudet, kuten *A cous is a cous* (61) sekä polynesialaiset paikannimet. Lisäksi rajasin tutkielmani ulkopuolelle suomennoksessa esiintyvät muutamat englanninkieliset sanat, jotka ovat lähinnä erilaisia erisnimiä.

4.3.2 Aineiston käsittely ja analyysimenetelmä

Arvioidessani lähdetekstissä ja käännöksessä esiintyvien koodinvaihdosten lukumäärää, määrittelin tekstisekvenssin koodinvaihdoksi seuraavin perustein:

- Laskin yksittäisen maorinkielisen sanan tai monisanaisen ilmaisun englanninkielisen tekstin joukossa yhdeksi koodinvaihdoksi, esimerkiksi: *We could also tell that she was **mokemoke** too for the **mokopuna** who was so far flung away from her.* → kaksi koodinvaihtoa; *The waves were huge, but **kei te pai**. The rain was like spears, but **hei aha**.* → kaksi koodinvaihtoa.

- Laskin rinnastetut elementit yhdeksi koodinvaihdoiksi, vaikka viimeisten maorinkielisten sanojen välissä olisikin *ja-* tai *tai-*konjunktio, esimerkiksi: *They swam in brilliant shoals, like rains of glittering dust, throughout the greenstone depths – hapuku, manga, kahawai, tamure, moki and warehou – herded by mako or mango ururoa.* → kaksi koodinvaihtoa.
- Laskin saman henkilön kokonaan maorinkielisen repliikin yhdeksi koodinvaihdoiksi, vaikka sen katkaisi pilkulla tai pisteellä erotettu johtolause, esimerkiksi: *‘He mauri o Paikea,’ she said, ‘mo te puawaitanga o te ure o Paikea.’* → yksi koodinvaihto; *‘E Rawiri, aue,’ he said loudly. ‘Kei te tangi to koka ki a koe.’* → yksi koodinvaihto.
- Johtolauseessa olevan maorinkielisen ilmaisen laskin repliikistä erilliseksi koodinvaihdoiksi, jos sitä ympäröivät englanninkieliset sanat molemmin puolin, esimerkiksi: *‘Haramai, haramai e koro,’ the kuia sibilantly sang. ‘Tomo mai i waenganui i o tatou iwi.’* → kaksi koodinvaihtoa. Englanninkielisiksi sanoiksi laskin myös epämääräiset ja määräiset artikkelit, koska niille on vastineet maorin kielessä.
- Laskin virkkeen lopussa olevan ja sitä seuraavan virkkeen alussa olevan maorinkielisen tekstisekvenssin yhdeksi koodinvaihdoiksi, kun kyseessä oli saman henkilöahmon repliikistä tai kertojasta esimerkiksi: *On its head was a sacred sign, a gleaming moko. Haumi e, hui e, taiki e.*

Yhdessä kohdassa kokonaan maorinkielisen pitkän repliikin katkaisi monta johtolausetta. Laskin repliikkiosuuden kuitenkin vain yhdeksi koodinvaihdoiksi. Käyttämäni säännöt ovat täysin arbitraarisia ja joku toinen tutkija voisi päätyä toisenlaisiin tulkintoihin koodinvaihdon rajoista. Koska tutkimuskohteenani kuitenkin ovat käänösstrategiat, en pitänyt hienojakoisempaa jaottelua tarpeellisena. Tutkimusaiheeni kannalta ei ole olennaista päästä mahdollisimman tarkkaan koodinvaihtojen lukumäärään, vaan ainoastaan käyttää jaottelua, jonka avulla voin kuvata, kuinka paljon tutkimusaineistoni suurin piirtein sisältää vieraskielistä tekstiainesta.

Seuraavaksi käännsin parhaani mukaan maorinkieliset tekstisekvenssit saadakseni selville, olivatko Ihimaera ja suomentaja käyttäneet tekstinsisäisen kääntämisen käänösstrategiaa. Kääntämiseen käytin lähinnä *Māori Dictionary* -verkkosanakirjaa sekä sen lisäksi painettua sanakirjaa (Macalister 2005) ja *Google Translate* -konekäännintä. Lisäksi tein maorinkielisillä tekstisekvensseillä Google-hakuja ja hyödynsin *The Whale Riderin* vuoden 2010

uusiseelantilaista laitosta. Näiden työkalujen avulla pystyin selvittämään lähes kaiken maorinkielisen sisällön siinä määrin, että kykenin päättelemään, oliko sama sisältö myös käännetty tekstinsisäisesti. Koska en kuitenkaan varsinaisesti osaa maorin kieltä, muutamien yksittäisten tekstisekvenssien tarkka merkitys jäi ratkaisematta. Lisäksi Ihimaera ei ole käyttänyt romaanissaan makron-merkkiä ilmaisemaan maorinkielisen sanan pitkää vokaalia. Koska *Māori Dictionary* -verkkosanakirjassa puolestaan makronia on käytetty, on se voinut vaikuttaa joistakin sanoista tekemiini tulkintoihin. Uskon kuitenkin kääntämäni sisällön perusteella tavoittaneeni varsin kattavan kokonaiskuvan siitä, missä laajuudessa Ihimaera ja suomentaja ovat tekstinsisäiseen kääntämiseen turvautuneet.

Seuraavaksi vertailin kokoamiani tekstipareja keskenään saadakseni selville Ihimaeran ja suomentajan vieraskieliseen tekstiaineeseen käyttämät käännösstrategiat ja havaitakseni niissä mahdollisesti esiintyvät säännönmukaisuudet ja eroavaisuudet.

4.3.3 Tutkimuksen luotettavuus

Yksinkertaistettuna tutkimustulosten luotettavuus riippuu siitä, missä laajuudessa tutkimusaineisto ja sen analyysi vastaavat tutkimuskysymyksiin. Laadullisia tutkimusmenetelmiä käytettäessä ei kuitenkaan voida esittää väitettä tutkimuksen absoluuttisesta luotettavuudesta. (Saldanha & O'Brien 2014, 28.) Arvioitaessa tutkimuksen luotettavuutta tarkastellaan yleensä sen validiteettia eli pätevyyttä ja reliabiliteettia eli toistettavuutta. Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa validiteettia ja reliabiliteettia perinteisellä tavalla ymmärrettyinä ei kuitenkaan pidetä tarkoituksenmukaisina mittareina (Eskola & Suoranta 2001, 211). Etenkin käännöstieteessä tutkimuksen arvioimista validiteetin näkökulmasta pidetään kiistanalaisena (Saldanha & O'Brien 2014, 28). Silti käännöstieteellisenkin tutkimuksen tulee täyttää tiettyjä kriteereitä, jottei sen luotettavuutta kyseenalaisteta.

Yksi laadullisen tutkimuksen luotettavuuteen vaikuttavista tekijöistä on tutkijan selkeästi esittämä kriittinen synteesi tutkimusaihetta käsittelevästä olemassa olevasta keskeisestä tutkimuksesta (Saldanha & O'Brien 2014, 19–20). Olen pyrkinyt operationalisoimaan käyttämäni käsitteet tutkielman teoriaosuudessa ja esittämään kattavan kuvauksen aikaisemmasta tutkimuksesta. Tutkimuksen toistettavuutta arvioidaan sillä, voisivatko muut tutkijat päätyä samoihin tuloksiin ja johtopäätöksiin käyttämällä samaa tutkimusaineistoa ja tutkimusmenetelmää. Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta lisää se, että tutkija esittelee

aineistonkeruu- ja analysointimenetelmänsä mahdollisimman avoimesti. (Saldanha & O'Brien 2014, 35.) Olen pyrkinyt luomaan edellytyksiä toistettavuudelle dokumentoimalla tutkimusprosessini mahdollisimman läpinäkyvästi.

Laadullisen tutkimuksen yleistettävyys puolestaan riippuu näytteen poimintamenetelmästä ja näytteen koosta eli siitä, miten hyvin näyte edustaa aineistoa (Saldanha & O'Brien 2014, 36). Edustavuutensa vuoksi tämän tutkimuksen aineistoa voidaan pitää luotettavana tämän tapauksen kuvaajana. Poimintatarkkuuden osalta on kuitenkin mahdollista, että jokin yksittäinen maorinkielinen tekstisekvenssi on jäänyt tekstistä huomaamatta ja poimimatta tutkimusaineistoon. Koska aineisto kuitenkin kattaa tekstit kokonaisuudessaan, mahdollinen yksittäinen poimintavirhe ei vaikuta aineiston analyysiin ja johtopäätöksiin merkittävästi.

5 Tutkimustulokset

Seuraavaksi esittelemäni tutkimustulokset pohjautuvat lähdetekstin ja suomennoksen väliseen vertailuun. Ensiksi kerron, minkä verran tekstit sisältävät monikielisyttä, millaisia ominaisuuksia vieraskielisillä tekstisekvensseillä on ja millaisia funktioita monikielisyys teksteissä täyttää. Sen jälkeen esittelen Ihimaeran ja suomentajan lähdetekstissä ja suomennoksessa käyttämät paikalliset käännösstrategiat, joita havainnollistan esimerkein ja sitten suomentajan kokonaiskäännösstrategian vieraskielisen tekstiaineksen kääntämisessä.

5.1 Monikielisyys lähdetekstissä ja suomennoksessa

Lähdetekstin pääkielenä on uudenseelanninenglanti ja toisena kielenä maori. Vaikka lähdeteksti onkin kohdennettu maorilukijoille, vain joka viides maori osaa maorin kieltä niin hyvin, että pystyy keskustelemaan maoriksi. Monille maorilukijoillekin maori esiintyy siten vieraana kielenä siinä laajuudessa, kuin sitä romaanissa käytetään. Yksinkertaisuuden vuoksi viittaankin seuraavassa lähdetekstin maorinkieliseen ainekseen vieras- eikä toiskielisenä aineksena. Suomennoksen pääkielenä on suomi ja vieraina kielinä maori ja englanti. Englantia suomennoksessa esiintyy lähinnä erilaisissa erisnimissä ja ne olen rajannut tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Tekstivertailuni ja maorinkielisten tekstisekvenssien taulukointi tuotti tutkimusaineistoksi 513 koodinvaihtotapausta lähdetekstissä ja 487 suomennoksessa. Tekstien sisältämät todelliset koodinvaihdon kokonaismäärät ovat huomattavasti suuremmat, koska jätin taulukoimatta edellä luetteleman havainnot. Niistä voin lyhyesti todeta, että suomentaja on johdonmukaisesti kääntänyt *Maori*-sanan 'maoriksi' ja käyttänyt ihmis- ja jumalhahmoista Ihimaeran käyttämiä alkuperäisiä nimiä. Myös valtaosa maantieteellisistä paikannimistä on säilynyt alkuperäisessä muodossaan paria yksittäistä käännöstä lukuun ottamatta. Vaikka lähdeteksti ja suomennos näyttävät kokonaislukujen perusteella sisältävän eri määrän koodinvaihtoja, sisältävät ne kuitenkin sanatasolla lähes saman määrän maorinkielistä tekstiainesta. Ero koodinvaihtojen määrässä selittyy muun muassa sanajärjestyksellä ja artikkelien käytöllä: esimerkiksi lähdetekstin kaksi koodinvaihtoa ovat muuttuneet suomennoksessa yhdeksi sanajärjestyksen vuoksi tai lähdetekstissä englanninkielinen epämääräinen tai määräinen artikkeli on katkaissut koodinvaihdon. Muita eroa selittäviä syitä ovat joidenkin maorinkielisten sanojen suomentaminen ja poistaminen.

Tarkastellakseni koodinvaihtojen jakautumista lähdetekstin eri osissa, jaoin romaanin tekstisivut (102 s.) kolmeen 34-sivun pituiseen osaan. Koodinvaihtojen määrä jakautuu epätasaisesti romaanin alku-, keski- ja loppuosassa: niitä on eniten viimeisen kolmanneksen muodostavassa loppuosassa, toiseksi eniten alkuosassa ja vähiten romaanin keskiosassa, kuten taulukko 2 havainnollistaa. Valtaosa eli 63,5 prosenttia lähdetekstin maorinkielisistä koodinvaihdoista on yhden sanan pituisia. Loput 36,5 prosenttia koodinvaihdoista ovat yhtä sanaa pidempiä tekstisekvenssejä vaihdellen kahdesta sanasta kokonaiseen virkkeisiin. Pisin maorinkielinen koodinvaihto sekä lähdetekstissä (24) että suomennoksessa (35) on 74:n sanan pituinen useasta virkkeestä koostuva tekstikappale. Myös yhden sanan pituiset maorinkieliset koodinvaihdot jakautuvat lähdetekstissä epätasaisesti painottuen romaanin alkuun ja loppuun, kun taas sanaa pidempien koodinvaihtojen määrä moninkertaistuu romaanin loppuosassa.

Taulukko 2. Maorinkielisten koodinvaihtojen jakautuminen lähdetekstissä

Romaanin osa	Yhden sanan pituiset koodinvaihdot	Yhtä sanaa pidemmät koodinvaihdot	Koodinvaihtoja yhteensä
Alkukolmannes (4–44)	143	35	178
Keskikolmannes (45–85)	55	33	88
Loppukolmannes (86–122)	128	119	247
Yhteensä	326	187	513

Lähdetekstin sisältämä vieraskielinen aines on avointa, sitä on runsaasti ja se on pääkieleen integroimatonta. Lähdetekstissä yksittäisinä vieraskielisinä sanoina esiintyvien koodinvaihtojen jakautuminen sanaluokkiin myötäilee suullisen koodinvaihdon tutkimuksessa havaittua. Valtaosa eli 89,9 prosenttia yhden sanan pituisista koodinvaihdoista on sanaluokaltaan substantiiveja (293 esiintymää). Loput 10,1 prosenttia ovat verbejä (8 esiintymää), adjektiiveja (10 esiintymää) ja partikkeleita (15 esiintymää). Aineistossa on kuitenkin paljon toistuvuutta: jotkin sanat toistuvat tekstissä huomattavan monta kertaa, kuten taulukko 3 osoittaa. Sanatasolla tarkasteltuna 326 yhden sanan pituisen koodinvaihdon kokonaismäärä muodostuu yhteensä vain 88 eri sanasta, joista 72 (eli 81,8 prosenttia) on substantiiveja, kuusi verbejä, neljä adjektiivia ja kuusi partikkeleita.

Taulukko 3. Lähdetekstin yhden sanan pituisten koodinvaihtojen esiintymät sanaluokittain ja eri sanoina

Yhden sanan pituiset koodinvaihdot yhteensä	Esiintymät jaettuna sanaluokkiin	Esiintymät jaettuna eri sanoihin sanaluokittain	Eri sanoja yhteensä
326	293 substantiivia	72 substantiivia	88
	8 verbiä	6 verbiä	
	10 adjektiivia	4 adjektiivia	
	15 partikkelia	6 partikkelia	

Suurin osa eli noin 69,4 prosenttia yksittäisinä sanoina esiintyvistä 72 substantiivista puolestaan on reaaliota, kuten paikallisten kasvien ja eläinten nimiä, maoriyhteisöön ja sen aineelliseen ja aineettomaan kulttuurin liittyviä käsitteitä, kuten heimoon, sen tapoihin, uskomuksiin ja myytteihin liittyviä sanoja. Reaalioiden eli kulttuurilainojen lisäksi yksittäin esiintyvien substantiivien joukko sisältää myös niin kutsuttuja ydinlainoja, joille löytyy kohdekielestä vastineet. Nämä liittyvät muun muassa perhe- ja sukulaisuussuhteeseen, ihmisen fyysiseen olemukseen, ruumiineritteisiin ja erilaisiin tavanomaisiin esineisiin. Aineisto sisältää 11 sellaista yksittäisenä sanana esiintyvää substantiivia, joka toistuu tekstissä 10 tai useamman kertaa. Nämä jakautuvat kahteen ryhmään (esiintymiskertojen määrät sulkeissa):

maorikulttuurille ja -mytologialle keskeisiin käsitteisiin: *mauri* (18), *iwi* (14), *pito* (14), *tipua* (12), *wananga* (12), *mana* (11), *marae* (11), *moko* (10)

yleisnimiin kutsumanimiin: *koroua* (32), *paka* (17), *kuia* (12)

Monet yksittäisinä sanoina esiintyvistä reaaliosta toki toistuvat myös osana pidempiä tekstisekvenssejä ja pidemmät tekstisekvenssit sisältävät myös sellaisia reaaliota, jotka eivät esiinny yksittäisinä sanoina. Yhtä sanaa pidemmät 187 maorinkielistä tekstisekvenssiä taas esiintyvät lähdetekstissä vaihtelevasti sanaliitoina, luetteloina, lausekkeina, lauseina ja kokonaisina virkkeinä tai tekstikappaleina. Sanaliitoista yleisimmät ovat alfanaarasvalaan kutsumanimi *kai karanga* (24 esiintymää) ja taistelijavalaiden kutsumanimi *toa taiaha* (8 esiintymää). Koska sanaa pidemmät tekstisekvenssit vaihtelevat huomattavasti sisällöltään, ne eivät olleet luokiteltavissa millään yksinkertaisella tavalla. Käyttämäni vapaa ryhmittely, jonka taulukko 4 havainnollistaa, paljasti kuitenkin sanaa pidemmillä maorinkielisillä tekstisekvensseillä olevan joitain samanlaisina toistuvia tehtäviä tekstissä:

Taulukko 4. Sanaa pidempien vieraskielisten tekstisekvenssien esiintymät lähdetekstissä sisällön mukaan

Sekalaiset muut esiintymät	39	Itsensä esittelevä, henkilöllisyyden arvelevä ja toteava	10
Sanaliitot	38	Tervehtäminen ja hyvästelevä	9
Kannustaminen, kehittäminen ja käskeminen	26	Vakiintuneet sanonnat dialogissa	8
Rituaalinomaiset sanonnat	17	Jotain mieltä oleminen	7
Kauhista ja yllätyksestä ilmaisevat sekä muut huudahdukset	14	Myyttinen kertonta	4
Puhuttelu	11	Luettelot	4

Osalla näistä luokista on toisiaan muistuttavia piirteitä tekstissä. Kannustukset, kehotukset ja käskyt sekä erilaiset huudahdukset ilmentävät tavallista puhetta voimallisempaa ilmaisua (40 esiintymää). Puhuttelu, tervehtäminen, hyvästelevä, itsensä esittelevä ja henkilöllisyyden toteaminen taas ovat luonteeltaan seremoniallisia toimia (30 esiintymää). Rituaalinomaiset sanonnat ja myyttinen kertonta (21 esiintymää) puolestaan liittyvät tekstin myyttisen ulottuvuuden ilmaistamiseen. Yhdessä nämä vastaavat lähes puolta (91 esiintymää) sanaa pidempien tekstisekvenssien esiintymisistä lähdetekstissä.

Sekalaiset muut esiintymät ovat paria poikkeusta lukuun ottamatta erisisältöisiä dialogireplikkejä ja hahmojen sisäisiä ajatuksia tai edellisten osia. Sekalaisten muiden esiintymien ainekseen liittyy myös muiden luokkien ainesta pitkissä tekstisekvensseissä, etenkin lähdetekstin viimeisessä kolmanneksessa, joka sisältää valtaosan sanaa pidemmistä maorinkielisistä tekstisekvensseistä (119 esiintymää). Esimerkiksi puhuttelu ja tervehtäminen toistuvat osana muuta repliikkiä seitsemän kertaa.

Yhden sanan pituisia maorinkielisiä tekstisekvenssejä esiintyy sekä dialogissa että eri kertojen narratiiveissa. Kahta poikkeusta lukuun ottamatta kaikki kokonaiset maorinkieliset virkkeet taas ovat dialogin replikkejä tai henkilöhahmojen, valaiden tai meren sisäisiä ääniä, ajatuksia. Nämä poikkeukset ovat rituaalinomaisesti läpi romaanin toistuva sanonta *Hui e, haumi e, taiki e* (joka esiintyy myös muodossa *Haumi e, hui e, taiki e*) sekä edellä mainittu 74:n sanan pituinen katkelma (24). Virkettä lyhyemmät tekstisekvenssit taas esiintyvät sekä dialogissa että kertojan narratiivissa.

Monikielisyys kulkee siis läpi koko romaanin, jonka kaikkia maailmoja tarkastellaan maorisilmin ja tulkitaan maorin kieltä apuna käyttäen. Sekä ensimmäisen persoonan kertoja että romaanin kaikkietävä kolmannen persoonan kertoja ovat molemmat monikielisiä, kuten ovat myös tarinan dialogia käyvät henkilöihahmot, valaat ja harvakseltaan huokaileva meri. Eniten maorin kieltä suhteessa englannin kieleen esiintyy romaanin viimeisillä 18 sivuilla, joilla valaiden välinen dialogi ja sisäiset ajatukset ovat korostetun maorinkielisiä. Vaikka romaanin lopussa esiintyy runsaasti kokonaan maorinkielisiä virkkeitä, sisältävät ne paljon sellaisia sanoja ja ilmaisuja, jotka ovat tulleet tutuiksi romaanin aikaisemmilla sivuilla. Ihimaera lienee luottanut siihen, että lukija on oppinut maorin kieltä tarinan edetessä.

Maorinkielisten tekstisekvenssien määrä *The Whale Riderissa* ilmentää hyvin Ihimaeran kielipoliittisia ja kulttuurisia tavoitteita. Ajatellen *The Whale Riderin* ensimmäisen laitoksen kohdeyleisöä, maoreja, lähdetekstin maorinkielisyyksillä ei ole vierautta korostava, vaan ryhmään sisällyttävä funktio. Täysin maoria osaamattoman ”suuren yleisön” ne näennäisesti sulkevat ulkopuolelleen, vaikka tämäkään ei ole täysin yksioikoista – käyttäähän Ihimaera erilaisia paikallisia käänösstrategioita auttaakseen maoria osaamattomia lukijoita ymmärtämään ainakin pääkohdin lukemansa.

The Whale Riderin maorinkielinen aines täyttää tekstissä useita kaunokirjallisia funktioita: se luo todellisuuden tunnetta ja uskottavuutta tarinaan, joka sijoittuu maoriyhteisöön. Se identifioi henkilöihahmot kuuluviksi tietyn yhteisen historian ja kulttuurin jakavaan etniseen ryhmään. Se että pitkät maorinkieliset tekstisekvenssit esiintyvät henkilöihahmojen dialogissa ja heidän ajatuksissaan korostaa sitä, että tarinan henkilöihahmot ovat nimenomaan maoreja. Monikielisuuden funktiona on siis korostaa hahmojen etnistä identiteettiä tehden samalla hahmoista autenttisen maoreja. Dialogissa esiintyvät maorinkielisyydet jäljittelevät sitä, miten maorin kieli limittyy sitä puhuvien englannin kieleen eli jäljittelee nykymaorien puhekieltä. Maorinkieliset puhuttelu- ja huudahdussanat kertovat siitä, miten eri hahmot puhuvat toisilleen tai puhuttelevat toisiaan. Oma kielitaitoni ei riitä sen arvioimiseen, osoittaako Ihimaeran käyttämä maorin kieli myös alueellista variaatiota, mutta se on mahdollista – sijoittuuhan tarina maantieteellisesti tietyn maorin kielen murteen alueelle. Tuomalla maorin kielen erottamattomaksi osaksi dialogia Ihimaera nostaa tämän vähemmistökielen keskeiseen asemaan tarinan kokonaisilmaisua. Lähdetekstin sisältämät yksittäin esiintyvät maorinkieliset reaaliat korostavat maorikulttuurin omaleimaisuutta ja ainutlaatuisuutta. Maorinkielisyydet luovat tarinassa myös myyttistä ulottuvuutta. Rituaalinomaiset sanonnat *Karanga mai*,

karanga mai, karanga mai ja *Hui e, haumi e, taiki e*, puolestaan toistuvat läpi romaanin ikään kuin kaikuina maorien suullisesta tarinankerrontaperinteestä.

Myös suomennoksessa vieraskielinen aines on avointa ja runsasta, mutta suurimmaksi osaksi pääkieleen integroitua. Suomennoksen kohdeyleisö on kuitenkin hyvin erilainen; oletettavasti vain vähän maorikulttuuria ja tuskin lainkaan maorin kieltä tunteva. Suomennoksessa maorin kielellä onkin teosta eksotisoiva funktio: se säilyttää tekstin vieraan kulttuurin paikallisvärin. Monikielisyydeltään suomennos on lähes identtinen Ihimaeran lähdetekstin kanssa, joten sen sijaan, että esittäisin vastaavia tunnuslukuja suomennoksesta, havainnollistan, miten se eroaa Ihimaeran lähdetekstistä.

5.2 Lähdetekstissä ja suomennoksessa käytetyt käänösstrategiat

Käänösstrategioita tarkastelen teorialukuun nähden käänteisessä järjestyksessä, koska käsitys suomentajan kokonaiskäännösstrategiasta rakentuu hänen käyttämiensä paikallisstrategioiden kautta. Ensiksi käyn läpi sekä lähdetekstissä että suomennoksessa maorinkielisiin tekstisekvensseihin käytettyjä paikallisia käänösstrategioita, ja vertailen, poikkeavatko suomentajan ratkaisut Ihimaeran ratkaisuista. Sen jälkeen kuvailen suomentajan kokonaiskäännösstrategiaa vieraskielisen tekstiaineksen kääntämisessä.

5.2.1 Kääntämättä jättäminen

Ihimaera on hyödyntänyt *The Whale Rideria* kirjoittaessaan maorinkielisiä vierassanoja, joita ei ole käännetty tai selitetty tekstissä millään tavalla. Edellä mainituista 72:sta yksittäin esiintyvistä substantiivista tällaisia on 17, verbeistä kolme ja adjektiiveista kolme. Kuudesta partikkelista Ihimaera ei ole kääntänyt yhtäkään. Kääntämättä ja selittämättä jääneiden substantiivien joukossa on enimmäkseen maorikulttuurille ominaisia reaaliota (ensimmäisen esiintymiskerran sivunumero sulkeissa):

haka (28), *ihi* (58), *kakahu* (4), *marae* (18), *pa* (27), *paua* (4), *piupiu* (69), *poi* (62), *pounamu* (4) *tapu* (35), *tekoteko* (114)

sekä paikallisia kasveja ja eläimiä, kuten *nikau* (31), *kina* (33) ja *wheke* (41). Ihimaera ei liene nähnyt tarvetta näiden sanojen tekstinsisäiselle kääntämiselle tässä teoksen ensimmäisessä, maorilukijakunnalle suunnatussa laitoksessa. On uskottavaa olettaa, että Ihimaera lienee pitänyt näitä sanoja tuttuina myös äidinkielenään englantia puhuville maoreille, sillä kaikki kääntämättä jääneet 17 substantiivia löytyvät sanakirjasta, joka sisältää

uudenseelanninenglannissa yleisesti esiintyvät maorinkieliset sanat (Macalister 2005). Monet näistä kääntämättä jääneistä maorinkielisistä sanoista on kuitenkin sisällytetty *The Whale Riderin* myöhemmän Uudessa-Seelannissa julkaistun painoksen sanastoon.

Yksittäisinä sanoina esiintyvistä vierassanoista Ihimaera on siis jättänyt kääntämättä 29 eli 33,0 prosenttia. Suomentaja on kunnioittanut Ihimaeran ratkaisua ja jättänyt kääntämättä Ihimaeran vierassanat suomennoksessa yhtä poikkeusta lukuun ottamatta: hän on yhtäällä eksplikoinut (58) ja toisaalla kääntänyt (94) *hakan*. Suomentaja on lisäksi kompensoinut tekstin sisältämiä vierassanoja lisäämällä niitä sanastoon.

Kääntäjälle kirjailijan kääntämättömät ja selityksettömät vierassanat voivat olla haastavia. Jos sanan merkitystä ei täysin ymmärrä, voi olla vaikeaa integroida sana luontevasti käännöksen pääkieleen. Esimerkiksi *marae*-sanankin merkitys vaikuttaa jääneen suomentajalle mahdollisesti epäselväksi, mikä ei ole ihme, koska sanastossakin se saa kohtalaisen epämääräisen määritelmän 'communal point of settlement'. Maorien kokoustalon edessä oleva aukio, *marae*, toimii kylän keskeisenä kokoontumispaikkana ja seremonioiden pitopaikkana. Siksi suomennoksessakin olisi idiomaattisempaa seisoa 'maraella' kuin 'maraessa' (89) ja mennä 'maraille' kuin 'maraeen' (89).

Ihimaera on jättänyt kääntämättä tai selittämättä myös yhtä sanaa pidempiä tekstisekvenssejä. Ne ovat kuitenkin sisällöltään yksittäisiä sanoja sen verran monimutkaisempia ja vaihtelevampia, ettei niitä voi luokitella tai laskea yhtä yksinkertaisella tavalla. Osassa kääntämättömiä sanaa pidempiä tekstisekvenssejä esiintyy myös yksittäisiä aikaisemmin käännettyjä sanoja, jolloin on myös hieman tulkinnanvaraista, voiko sekvenssiä pitää täysin kääntämättömänä. Erilaisia rajatapauksia on runsaasti ja niitä voisi epäilemättä luokitella monin tavoin. Pyrkinessäni arvioimaan kääntämättömien ja selittämättömien tekstisekvenssien kokonaisuutta laskin ne, joiden sisältö jäi itseltäni lähdetekstin perusteella ymmärtämättä. Tällaisia tapauksia oli 187:stä sanaa pidemmistä tekstisekvensseistä 95. Molemmat luvut pitävät sisällään toistuvuutta: jotkut tekstisekvenssit toistuvat samanlaisina, mutta vielä suurempi osa toistuu osana jotain muuta tekstisekvenssiä hieman eri muodossa, mikä tekee jälleen keskinäisen vertailun mahdottomaksi. Jonkinlaista samankaltaista toistuvuuttakin aineistosta oli kuitenkin havaittavissa.

Ihimaera on jättänyt kääntämättä ja selittämättä esimerkiksi kaksi tekstissä toistuvaa rituaalinomaista sanontaa: *Hui e, haumi e, taiki e* (11 esiintymää) ja *Hoki mai, hoki mai (ki te*

wa kainga) (2 esiintymää). Myös osa tervehdyksistä on jätetty kääntämättä, kuten esimerkiksi seremoniallinen puheen aloittava tervehdys:

- (1) *'E nga rangatira,' Kahu began, 'e nga iwi,' she looked at Koro Apirana's empty seat, 'tena koutou, tena koutou, tena koutou katoa.'* (70)
"E nga rangatira", Kahu aloitti, "e nga iwi", hän katsoi Koro Apiranan tyhjää istuinta, "tena koutou, tena koutou, tena koutou katoa." (95)

Samanlaisina lähdetekstissä usein toistuvat tai muutoin oletettavasti lähdetekstin kohdeyleisölle tutut dialogissa esiintyvät vakiintuneet sanonnat on myös jätetty kääntämättä, kuten *Te mea, te mea*, 'Joo, joo' (6 esiintymää) ja *Ma te Atua koe e manaaki*, 'Jumala olkoon kanssasi' (1 esiintymä). Samoin osa lyhyistä kauhistusta tai yllätystä ilmaisevista huudahduksista esiintyy lähdetekstissä vain maorinkielisinä, kuten *Pae kare*, 'Jukra' (2 esiintymää). Jotain mieltä oleminen on myös jäänyt kääntämättä ilmaisuissa *Kaore, kaore*, 'Ei, ei' (1 esiintymä), *Hei aha*, 'Ei sillä ole merkitystä' (2 esiintymää) ja *Kei te pai*, 'Hyvä on' (2 esiintymää). Lisäksi jotkin käskyt ja kehotukset, kuten *Turituri no waha*, 'Ole hiljaa' (1 esiintymä) ja *Haere ki te moe*, 'Mene nukkumaan' (1 esiintymä) ovat jääneet kääntämättä. Arvatenkin Ihimaera on pitänyt tällaisia lyhyitä ilmaisuja tuttuina kohdelukijoilleen, ja sanaa pidemmistä kääntämättömistä sekvensseistä suurin osa onkin muutaman sanan pituisia ilmaisuja. Niiden lisäksi kääntämättä ja selittämättä ovat jääneet noin kaksitoista dialogissa esiintyvää repliikkiä, jotka ovat kokonaisia pidempiä virkkeitä.

Suomentaja on myös sanaa pidempien maorinkielisten tekstisekvenssien kohdalla noudattanut Ihimaeran ratkaisuja paria harvaa poikkeusta lukuun ottamatta: kahdesta kohtaa hän on poistanut maorinkielisen ilmaisun ja yhdessä kääntänyt osan maorinkielistä repliikkiä suomeksi (ilmeisestikin vahingossa, koska sanan voi ortografiansa perusteella tulkita olevan englantia). Sanaa pidemmät maorikieliset tekstisekvenssit on ollut helppo sisällyttää suomennokseen silloin kun ne ovat esiintyneet lähdetekstissä kokonaisina virkkeinä ja lauseina tai pilkuilla tai lainausmerkeillä erotettuina lausekkeina. Tällöin niitä ei ole ollut tarpeen integroida suomen kieleen. Kohdissa, joissa maorinkielistä tekstisekvenssiä ei ole näin selkeästi erotettu englannista, suomentaja on sekvenssiä suomeen integroidessaan liittänyt taivutusmuodon päätteen vaihtelevasti eri kohtaan ilmaisua. Seuraavassa esimerkissä (2) *tekoteko* viittaa valaan selässä ratsastavaan hahmoon ja *kei runga* ('on top of') selässä olevaan. Genetiivin tunnus on lisätty koko ilmaisun loppuun:

- (2) *The other kuia edged away carefully but they secretly admired the courage of the kai karanga in questioning the identity of the **tekoteko kei runga**.* (114)
 Toiset kuiat väistyivät varovasti kauemmas mutta ihailivat salaa kai karangan rohkeutta sen kyseenalaistaessa **tekoteko kei rungan** identiteetin. (143)

Toisessa tapauksessa (3) suomentaja on lisännyt genetiivin tunnuksen ilmaisun 'a herd of women, men, children' ensimmäiseen sanaan *opeen* eli 'laumaan':

- (3) *He signalled to some of the warriors to fall back to the rear to close up and tighten the remaining **ope, kui ma, koro ma, tamariki ma**.* (112)
 Se antoi merkkejä sotureille, jotta nämä jäisivät jälkeen sulkemaan ja kiristämään jäljelle jäävän **open, kui ma, koro ma, tamariki ma**. (142)

Todellisuudessa lähdeteksti ja suomennos sisältävät edellä esitettyä enemmän kääntämätöntä ja selittämätöntä maorinkielistä tekstiainesta. Kyseessä ovat sellaiset maorinkieliset sanat tai ilmaisut, joiden merkitykset pystyy ainakin osapuilleen päättelemään tekstikontekstin perusteella. Kerron niistä lisää kontekstivihjeistä kertovassa kappaleessa.

5.2.2 Kääntäminen kohdekielelle

Suomentaja on turvautunut lähdetekstin sisältämän maorinkielisen vierassanan kääntämiseen kohdekielelle suomeksi vain seitsemän kertaa. Tällöin alkuperäinen maorinkielinen vierassana ei siis ole päätenyt suomennokseen lainkaan. Neljässä kohdassa (4–7) kohdekielelle kääntäminen on auttanut suomentajaa välttämään maorinkielisen sanan käyttämisen verbinä:

- (4) *'I don't want people in the town to see me having a **tangi**.'* (19)
 ”En halua, että kaupungilla nähdään, kun minä itken.” (30)
- (5) *'Well,' Porourangi wrote, 'you should have seen us all having a **tangi** at the bus stop. [...]'* (58)
 ”No”, Porourangi kirjoitti, ”sinun olisi pitänyt nähdä miten me itkimme bussipysäkillä. [...]” (78)
- (6) *Slowly, he began to **tangi**.* (72)
 Hitaasti hän alkoi surra. (95)
- (7) *At the end of the speech I leapt to my feet to **haka** my support for her.* (70)
 Puheen loputtua hypähdin seisomaan ja tanssin tukeni hänelle. (94)

Vaihtoehtoisesti nämä maorinkieliset sanat oli voinut jättää suomennokseen ja integroida ne suomen kieleen liittämällä niihin verbien persoonataivutuksen tai muuttamalla substantiiviksi,

esimerkiksi 'kun minä tangin', 'me tangimme', 'alkoi tangia' ja 'esitin hakan tukeakseni häntä'.

Kahdessa muussa tapauksessa *whanau* (16) on suomennettu (virheellisesti) 'kyläksi' (27) ja interjektio *hoi* (97) 'heiksi' (124). Lisäksi yhdessä jo edellä mainitussa tapauksessa suomentaja on ilmeisesti erheessä tulkinnut maorinkielisen *hope*-sanana (69) englanniksi ja kääntänyt sen 'toivoksi'. Kohdekielelle suomennetuista sanoista *haka* kuuluu Ihimaeran kääntämättä ja selittämättä jättäneisiin vierassanoihin, *tangin* ja *whanaun* Ihimaera on kääntänyt lähdetekstissä.

Sanaa pidempiä maorinkielisiä tekstisekvenssejä suomentaja ei ole kääntänyt suomeksi yhtäkään. Kaiken kaikkiaan kohdekielelle kääntäminen on siis ollut suomentajalla hyvin harvinainen käänösstrategia.

5.2.3 Tekstinsisäinen kääntäminen

Ihimaera on hyödyntänyt romaania kirjoittaessaan monin paikoin tekstinsisäisen kääntämisen strategiaa tehdäkseen osasta maorinkielisiä sanoja ja ilmaisuja ymmärrettäviä niillekin lukijoille, jotka eivät osaa (sujuvasti) maorin kieltä. Koska Ihimaera kuitenkin vaihtelee tekstinsisäisten käänösten sijaintia tekstissä erittäin paljon, on minulta voinut jäädä joitain niistä huomaamatta. Ihimaeran hyödyntämän tekstinsisäisen kääntämisen kokonaismäärää oli vaikea määritellä tarkasti, koska aineistossa on niin paljon toistuvuutta ja variaatiota: jotkin sanat tai ilmaisut esiintyvät tekstissä useita kertoja, mutta on käännetty vain kerran – ei kuitenkaan välttämättä ensimmäisellä mainintakerrallaan – tai useita kertoja, mutta ei kuitenkaan yhtä montaa kertaa kuin ne esiintyvät tekstissä. Etenkin lähdetekstin viimeisessä kolmanneksessa, joka sisältää 119 yli sanan mittaista koodinvaihtoa, maorinkieliset lauseet ja virkkeet limittyvät englanninkielisen sisällön kanssa siinä määrin, että on vaikea osoittaa jotain tiettyä kohtaa käännökseksi usein hieman eri muodossa usein toistuville maorinkielisille tekstisekvensseille. Näin on varsinkin romaanin viimeisillä 11 sivulla, jotka sisältävät 70 yhtä sanaa pidempää maorinkielistä tekstisekvenssiä. Yhdessä kohdassa (8) parafrastisen tekstinsisäinen käännöksen osana on jopa uusi maorinkielinen tekstisekvenssi:

- (8) *‘E koro,’ the kai karanga began in a three-tone sequence drenched with love. ‘E taku rangatira,’ she continued, adding a string of harmonics. ‘E taku tane,’ she breathed with slyness, threading her words with sensuous major arpeggios, ‘e hara tera tekoteko ko Paikea.’*

The other kuia edged away carefully but they secretly admired the courage of the kai karanga in questioning the identity of the tekoteko kei runga.
(113–114)

Koska tämä on laadullinen tutkielma, ei edes ole tarkoituksenmukaista tavoitella tarkkaa tekstinsisäisten käännosten lukumäärää, vaan pyrkiä löytämään suuntaviivoja, joiden avulla hahmottaa Ihimaeran ja suomentajan tekstinsisäistä kääntämistä. Seuraavaksi kuvailen ensin, mitä maorinkielisestä tekstiaineksesta Ihimaera on kääntänyt tekstinsisäisesti, mihin käännökset sijoittuvat suhteessa käännettäviin tekstisekvensseihin ja millaisia käännostratkaisuja Ihimaera on tehnyt. Sen jälkeen kuvailen suomentajan käännostratkaisuja. Esitettyihin lukuihin ei kuitenkaan tule suhtautua absoluuttisina totuuksina, koska kuten totesin, jotain on todennäköisesti jäänyt huomaamatta.

Mitä maorinkielisestä tekstiaineksesta Ihimaera sitten on kääntänyt tekstinsisäisesti? Yksittäisinä sanoina lähdetekstissä esiintyvistä 72 substantiivista Ihimaera on kääntänyt 22, kuudesta verbistä kolme ja neljästä adjektiivista yhden eli yhteensä 26 eri sanaa. Käännetty substantiivit vaikuttavat joko tarinan ja maorikulttuurin ymmärtämisen kannalta keskeisiltä sanoilta tai, oman subjektiivisen arvioni perusteella, mahdollisesti hieman vähemmän tunnetuilta sanoilta (suluissa käännos sivunumeroineen):

aroha (‘love’ 30), *huware* (‘dribble’ 29), *karakia* (‘prayer’ 41, 121), *karanga* (‘song’ 5), *kuia* (‘female’ 112), *mana* (‘prestige’ 16), *mauri* (‘life-giving forces’ 27), *moko* (‘sign’ 93), *patupaiarehe* (‘fairy’ 4), *pito* (‘afterbirth’ 18), *rangatira* (‘chief’ 14), *reo* (‘language’ 33), *tangata* (‘man’ 6, ‘people’ 27), *tangi* (‘cry’ 19), *taniwha* (‘monster’ 5, ‘leviathan’ 93), *tarawhai* (‘stingray’ 4), *taringa* (‘ear’ 13), *tohu* (‘sign’ 28), *wehengakauiki* (‘whale family’ 34), *whakapapa* (‘genealogy’ 26), *whanau* (‘family’ 65), *wharekai* (‘dining hall’ 100)

Suurin osa näistä vierassanoista toistuu lähdetekstissä useita kertoja. Ihimaera ei kuitenkaan juurikaan käännä tekstissä aikaisemmin käännettyjä vierassanoja toistamiseen myöhemmin tekstissä. Kolme harvinaisia poikkeusta ovat *taniwha* ja *tangata*, jotka kumpikin on käännetty kahdesti, mutta eri käännosvastineilla sekä kuudesti tekstissä esiintyvä *karakia*, joka käännetään kahdesti sivuilla 41 ja 121.

Ihimaera varioi huomattavan paljon tekstinsisäisten käännosten paikkaa ja sijoittaa niitä sekä ennen käännettyä vierassanaa että sen jälkeen, mutta ei läheskään aina kuitenkaan käännetyn vierassanan välittömään läheisyyteen. Vain viidessä tapauksessa käännos sijoittuu

välittömästi ennen käännettyä vierassanaa ja viidessä tapauksessa välittömästi sen jälkeen, kuten:

- (9) *At the time there were already people, **tangata**, living in this land, earlier voyagers who had come by canoe. (27)*
Siihen aikaan tällä maalla asui jo ihmisiä, **tangata**, aikaisemmin kanootilla tulleita matkajia. (38)
- (10) *When a child is growing up somewhere else you can't see the small tohu, the signs, which mark her out as different, someone who was meant to be. (28)*
Kun lapsi kasvaa jossain muualla, ei näe niitä pieniä **tohuja**, merkkejä, jotka kertovat hänen olevan erilainen, joku, joka hänen oli tarkoitus olla. (40)

Saman virkkeen sisällä, mutta muun tekstiaineksen erottamana, käännökset sijoittuvat kuudessa tapauksessa ennen käännettyä vierassanaa ja kahdessa tapauksessa sen jälkeen, esimerkiksi:

- (11) *Suddenly the sea was filled with awesome singing, a song with eternity in it, a **karanga** to the land: (5)*
Yhtäkkiä meri täyttyi pelottavasta laulusta, laulusta, jossa oli ikuisuus, ja joka oli **karanga** maalle: (15)
- (12) *Our **whakapapa**, of course, is the genealogy of the people of Te Tai Rawhiti, the people of the East Coast; Te Tai Rawhiti actually means 'the place washed by the eastern tide'. (26)*
Whakapapamme on tietenkin Te Tai Rawhitin kansan sukupuu, itärannikon kansan; Te Tai Rawhiti tarkoittaa 'itävirtausten huuhtoma paikka'. (37)

Lopuissa yhdessätoista tapauksessa käännökset sijoittuvat vaihdellen joko käännetyn vierassanan edelle (neljä tapausta) edelliseen virkkeeseen tai 3–4 virkettä aikaisemmin, tai sanan jälkeen (seitsemän tapausta) seuraavaan virkkeeseen, 2–7 virkettä myöhemmin tai jopa 2,5 sivua myöhemmin. Ihimaeralle on siis ominaista sijoittaa yksittäisen vierassanan tekstinsisäinen käänнос verrattain usein vasta jonkin tekstiaineksen päähän käännetystä sanasta. Vierassanan käänнос sijoittuu lähes yhtä usein käännettävän sanan edelle (15 tapausta) kuin sen jälkeenkin (14 tapausta).

Paitsi että Ihimaera ei aina sijoita vierassanan käännostä käännetyn sanan välittömään läheisyyteen, hän ei myöskään järjestelmällisesti käännä yksittäisiä vierassanoja niiden ensimmäisellä esiintymiskerralla. Edellä mainituista 26 sanasta 18 esiintyy lähdetekstissä useita kertoja, ja niistä yhdeksän on käännetty ensimmäisellä mainintakerrallaan. Näissäkin tapauksissa tekstinsisäinen käänнос sijoittuu vaihtelevasti joko käännetyn vierassanan edelle (6 tapausta) tai jälkeen (3 tapausta) samassa virkkeessä, edellisessä tai seuraavassa virkkeessä

tai 3–10 virkkeen päähän. Sen sijaan esimerkiksi *mana* esiintyy ensimmäisen kerran sivulla 14, mutta käännetään vasta kolmannella mainintakerrallaan sivulla 16. Tarinalle hyvin keskeinen sana *mauri* taas mainitaan tekstissä kahdeksan kertaa ennen käännöstään sivulla 27, jonka jälkeen *mauri* esiintyy tekstissä yksinään vielä yhdeksän kertaa. Yhdessä tapauksessa Ihimaera kääntää vierassanan vasta sen viimeisellä mainintakerralla: *whanau* esiintyy lähdetekstissä neljä kertaa (12, 16, 52, 60), ennen kuin saa käännöksen viimeisellä mainintakerrallaan sivulla 65, ja silloinkin käännös saattaa jäädä huomaamatta, koska se esitetään toisessa tekstiyhteydessä kuin *whanau*-sana. Toisessa tapauksessa taas tekstissä aikaisemmin kaksi kertaa esiintynyt *wharekai* (95, 97) saa käännöksen sivulla 100 ilman mainintaa alkuperäisestä *wharekaista*.

Yhtä sanaa pidempien tekstisekvenssien tekstinsisäisten käännösten kokonaismäärää sen sijaan on vaikea määritellä tarkasti. Luokittelin tutkimusaineistostani 58 tapausta, mutta luku on häilyvä. Ensinnäkin minulta on voinut jäädä osa tekstinsisäistä käännöksistä huomaamatta ja osa taas on voinut jäädä laskematta mukaan limittymisen ja toistuvuuden vuoksi. Tekstinsisäisiä käännöksiä esiintyy kaikissa muissa luokissa paitsi luetteloissa ja rituaalinomaisissa sanonnoissa. Eniten käännöksiä esiintyy kannustuksissa, kehotuksissa ja käskyissä sekä sekalaisissa muissa esiintymissä, jotka ovat lähes kaikki repliikkejä dialogista. Lisäksi kaikki myyttiseen kerrontaan liittyvät tekstisekvenssit on käännetty.

Yhtä sanaa pidempien tekstisekvenssien tekstinsisäiset käännökset sijoittuvat vaihdellen sekä ennen käännettyä sekvenssiä että sen jälkeen. Niiden sijoittuminen välittömästi käännetyn tekstin jälkeen tai edelle on suhteellisen harvinaista. Ainoastaan neljässä tapauksessa käännös sijoittuu välittömästi käännetyn sekvenssin edelle ja kolmessa tapauksessa välittömästi käännetyn sekvenssin jälkeen, esimerkiksi:

- (13) ‘[...] *See you tomorrow. **Ka kite ano.***’ (68)
”[...] Nähdään huomenna. **Ka kite ano.**” (90)
- (14) ‘[...] *Then when we heard about the whales, **kei te pouri ia**, he grew very sombre.*’ (90)
”[...] Kun kuulumme valaista, **kei te pouri ia**, hän synkistyi kovin.” (116)

Ihimaera hyödyntää tekstinsisäisen käännöksen sijainnin variointia jopa saman tekstikappaleen sisällä. Seuraavassa esimerkissä (15) maorinkieliset tekstisekvenssit on käännetty parafrastisesti epäsuoraksi kerronnaksi sekä käännettävän tekstisekvenssin jälkeen (ensimmäinen tapaus) että ennen käännettävää sekvenssiä (jälkimmäinen tapaus):

- (15) *The koroua responded in a testy manner. ‘Kei te korero tenei tekoteko ki ahau,’ he said. ‘Tana ingoa ko Kahutia Te Rangi.’ He was recalling that when the tekoteko spoke to him, it had been to say that its name was Kahutia Te Rangi and, as the kai karanga should know, this was another name for Paikea. ‘Ko Kahutia Te Rangi ko Paikea.’ (114)*

Samassa virkkeessä, mutta muun tekstiaineksen erottamana käänös esiintyy käännetyn tekstisekvenssin edellä kerran ja jälkeen kolme kertaa. Yleisin sijainti tekstinsisäiselle käänökselle on käännetyn sekvenssin jälkeen seuraavassa virkkeessä (11 tapausta). Yhteensä 29 tapauksessa käänös sijoittuu käännettyä sekvenssiä 3 virkettä–110 sivua aikaisemmin (19 tapausta) tai 3 virkettä–24 sivua käännetyn sekvenssin jälkeen (10 tapausta). Tällaisten havaintojen kohdalla alkaa olla vaikea määritellä, mihin asti tekstinsisäisen käänöksen vaikutuksen voidaan katsoa ulottuvan. Tekstinsisäisen käänöksen sijainti suhteessa käännettyyn tekstisekvenssiin vaikuttaa luonnollisesti ymmärrettävyyteen. Silloin kun tekstinsisäisen käänöksen ja käännetyn tekstisekvenssin erottaa usea virke, tekstikappale tai jopa kymmeniä sivuja, käänös voi ilmetä lukijalle ilmiselvänä, kuten esimerkissä 16, tai jäädä piileväksi, kuten esimerkissä 17:

- (16) *‘Pea, pea,’ the kai karanga trilled in soprano tones of innocent guile. The other kuia now decided to give the kai karanga a wide berth. Fancy saying, ‘Perhaps,’ to the koroua. (114)*
”Pea, pea”, kai karanga hymisi petollisesti. Muut kuiat päättivät pysyä etäällä kai karangasta. Sanoa nyt koroualle ”ehkä”. (144)
- (17) *He had called to the whale, saying, ‘Friend, you and I must take the gifts of life to the new land, mauri to make it fruitful.’ The journey had been long and arduous, but the whale had been filled with joy at the close companionship they shared.*
Then they had arrived at the land, and at a place called Whangara the golden rider had dismounted. He had taken the gifts of Hawaiki to the people and the land and sea had blossomed.
For a time the whale had rested in the sea which sighed at Whangara. Time had passed like a swift current, but in its passing had come the first tastes of separation. His golden master had met a woman and had married her. Time passed, time passed like a dream. One day, the whale’s golden master had come to the great beast and there had been sadness in his eyes.
‘One last ride, e hoa,’ his master had said. (80)

Maoria osaamattomalta lukijalta saattaa jäädä kokonaan huomaamatta esimerkiksi se, että pisimmän yhtenäisen maorinkielisen tekstisekvenssin, 74:n sanan pituisen tekstikappaleen (24), käänös seuraa vasta 24 sivua myöhemmin sivulla 48.

Kääntäessään tekstinsisäisesti yhtä sanaa pidempiä tekstisekvenssejä Ihimaera suosii hieman käännetyn sekvenssin jälkeistä sijaintia: 31 tapauksessa käänнос sijoittuu käännetyn sekvenssin jälkeen ja 27 tapauksessa sekvenssin edelle. Kokonaisuudessaan Ihimaera vaihtelee käänноksen ja käännetyn tekstisekvenssin välistä etäisyyttä ja keskinäistä sijaintia suhteessa toisiinsa niin paljon, ettei hänen voi todeta noudattavan tekstinsisäisessä kääntämisessä minkäänlaista säännönmukaista kaavaa.

Entä millaisiin käänноsratkaisuihin Ihimaera on päätenyt kääntäessään maorinkielisiä tekstisekvenssejä tekstinsisäisesti? Yksittäin esiintyvät vierassanat hän on tavallisimmin kääntänyt vakiintuneella käänноsvastineella: 26 vierassanasta hän on kääntänyt sanakirjavastineella 19. Nämä niin kutsutut sanakirjavastineet ovat monessa tapauksessa yksinkertaistavia, eivätkä välitä lukijalle sanojen maorikulttuurisia merkityksiä. Esimerkiksi *whakapapan* käänноsvastine 'genealogy' ei kerro mitään siitä, että *whakapapaan* olennaisena osana liittyy sen suullinen esittäminen ja että sillä osoitetaan myös samaan *whakapapaan* kuuluvien maorien oikeudet maahan tietyllä alueella. Myös *karakia*, 'prayer' esitetään usein rituaalinomaisesti laulamalla tai veisaamalla. Päällisin puolin tutuilta näyttävät sanakirjavastineet merkitsevätkin eri asioita lähde- ja kohdekulttuureissa.

Viisi vierassanaa Ihimaera on kääntänyt lähimmällä mahdollisella käänноsvastineella, yläkäsitteellä. Yläkäsitteen käyttö yksinkertaistaa merkitystä huomattavasti. Esimerkiksi *moko* (5), maorien perinteinen kasvoihin ja kehoon (alun perin kaivertamalla) tehty tatuointi, jonka kuvioinnit määräytyvät muun muassa tatuoidun aseman, saavutusten ja suvun mukaan, on saanut käänноsvastineekseen 'sign'. Maoriyhteisön keskeinen perheyksikkö *whanau* on käännetty 'familyksi' (sanastossa 'extended family'), mutta *whanau* voi sisältää sukulaisten lisäksi myös ystäviä. *Karanga*, 'song', taas on rituaalinomainen kutsuhuuto tai tervetuloitovotus, jonka *kai karanga*, naispuolinen 'kutsuja' esittää *maraella* vastaanotettaville vieraille. *Kuia*, 'female', puolestaan tarkoittaa nimenomaan vanhaa tai korkea-arvoisessa asemassa olevaa naista.

Harvinaisempina käänноsratkaisuihin Ihimaera on hyödenytänyt käänноsvastineen toistoa ja saman sanan kääntämistä useammalla eri vastineella. Käänноsvastine 'chief' toistuu edellisessä tekstikappaleessa kolme kertaa ennen kuin *rangatira* (14) mainitaan. Kolmannella mainintakerrallaan taas *rangatira* saa käänноksen 'boss' (113). *Taniwha* puolestaan on käännetty synonyymisillä sanakirjavastineilla 'monster' ja 'leviathan', kun taas *tangata* on käännetty sanakirjavastineilla 'man' ja 'people'.

Sanaa pidemmistä tekstisekvensseistä (58 tapausta) sanaliitot Ihimaera on tyypillisesti kääntänyt vakiintuneilla käänkösvastineilla: esimerkiksi *kanga pirau* on 'fermented corn' (30), *kohanga reo* 'language nest' (33) ja *taunga ika* 'ground of fish' (40). *Toka hapukuun* (40), vedenpinnan yläpuolelle nousevaan kiveen, jolta kalastetaan *hapuku*-kalaa, viitataan yläkäsitteellä 'ground of fish'. Muihin sanaa pidempiin tekstisekvensseihin Ihimaera on soveltanut sekä suoraa että parafraasista kääntämistä. Sen lisäksi tekstinsisäisten käänkösten esitys vaihtelee suoran ja epäsuoran välillä eli puhuja tai kertoja säilyy samana tai muuttuu.

Ihimaeran suoraan kääntämät tekstisekvenssit ovat tyypillisesti yksinkertaisia, muutaman sanan mittaisia lyhyehköjä ilmaisuja. Yhdessätoista tapauksessa suora käänkö esitetään suorana kerrontana ja myös yhdessätoista tapauksessa puhuja vaihtuu toiseksi tai esitys muuttuu epäsuoraksi, esimerkiksi:

- (18) *'Ko Paikea, ko Paikea,' the koroua responded, [...].*
 [...] *The kuia hummed their considerations among themselves, trying to figure it all out. Then they shrugged. 'Aua.' If the koroua said it was Paikea, it was Paikea. (112–113)*
 ”**Ko Paikea, ko Paikea**”, koroua vastasi [...].
 [...] Kuiat hymisivät mietteitään keskenään yrittäen ymmärtää tilannetta. Sitten ne antoivat periksi ”Aua.” Jos koroua sanoi, että se oli Paikea, niin se oli Paikea. (141–142)

Ihimaeran kääntäessä maorinkielisiä tekstisekvenssejä parafraasilla, suora kerronta säilyy kolmessa tapauksessa ja muuttuu epäsuoraksi neljässä tapauksessa, kuten:

- (19) *'Kei te ora ia?' the koroua asked. He was concerned that the tekoteko was okay, still breathing. (119)*
 ”**Kei te ora ia?**” koroua kysyi. Se oli huolissaan, että tekoteko oli kunnossa ja hengitti. (150)
 (suora suomennos: 'Onko hän edelleen elossa?')

Viidessätoista tapauksessa Ihimaera hyödyntää yhtä sanaa pidempiin tekstisekvensseihin myös osittaista tekstinsisäisen kääntämisen käänköstrategiaa. Tällöin hän joko kääntää osan maorinkielisestä tekstisekvenssistä englanniksi ja toistaa osan siitä maoriksi, esimerkiksi:

- (20) *'Has she drowned? Aue, taku mokopuna.'*
 [...] *'Oh my mokopuna,' Nanny Flowers cried again. (73–74)*
 ”Hukkuiko hän? Aue, taku mokopuna.”
 [...] ”Voi mokopunaani”, Nanny Flowers huusi jälleen. (97)

tai kääntää vain osan maorinkielisestä tekstisekvenssistä toistamatta muuta osaa, kuten:

- (21) *'E te tipua,' he had called, 'tena koe, Kua tae mai koe ki te mate? Ara, ki te ora.' There had been no reply to his question: Have you come to die, or to live? (94)*
"E te tipua", hän huusi, "tena koe. Kua tae mai koe ki te mate? Ara, ki te ora." Hänen kysymykseensä ei vastattu: Oletteko tulleet kuolemaan vai elämään? (121)

Myös osittaisissa käänöksissä Ihimaera on hyödyntänyt sekä suoraa kääntämistä ja parafraasia että suoran ja epäsuoran esityksen vaihtelua. Viidessä tapauksessa suoran käänöksen puhuja tai kertoja säilyy samana, mutta seitsemässä tapauksessa suoraan käännetty repliikki on muutettu epäsuoraksi esitykseksi, kuten:

- (22) *'Kei te pai,' the koroua said. 'Kaatahi, kei te ora tonu tana iwi, tana kuia, me te koroua, me na tamariki.'*
And the whale herd sang their gladness that the iwi would also live, because they knew that the girl would need to be carefully taught before she could claim the place for her people in the world. (120)
"Kei te pai", koroua sanoi. "Kaatahi, kei te ora tonut [sic] tana iwi, tana kuia, me te koroua, me na tamariki."
 Ja valasparvi lauloi illoaan, että iwikin säilyisi hengissä, koska ne tiesivät, että tyttöä pitäisi opettaa huolellisesti, ennen kuin hän voisi lunastaa paikan kansalleen maailmassa. (151)

Kahdessa osittaisessa käänöksessä Ihimaera puolestaan hyödyntää parafraasia ja epäsuoraa esitystä sekä yhdessä tapauksessa parafraasin ja suoran käänöksen yhdistelmää ja epäsuoraa esitystä:

- (23) *The koroua gave a swift gesture. 'Me piki mai tatou ki te rangi,' he commanded, readying himself for a quick ascent to the surface. 'Mauria mai ta tatou tekoteko ki te Ao o Tane. Kei te tautoko?'*
The ope sang a waiata of agreement to their ancient leader's decision that they should carry the tekoteko back to the world of Man. (115–116)
 (suora suomennos: 'Meidän täytyy nousta aurinkoa kohti.')

Loput tekstinsisäisistä käänöksistä ovat erilaisia yhdistelmiä edellisistä tai sitten vieraskielinen tekstisekvenssi jäi siinä määrin ratkaisematta, ettei myöskään käänösstrategiasta ole täyttä varmuutta. Esimerkiksi 74:n sanan pituinen tekstikatkelma on yhdistelmä suoraa kääntämistä ja parafraasia, kerronta säilyy suorana. Sanaa pidempien tekstisekvenssien tekstinsisäisessä kääntämisessä Ihimaera hyödyntää enemmän suoraa kääntämistä ja epäsuoraa kerrontaa kuin parafraasia ja suoraa kerrontaa.

Ihimaera ei ole integroinut maorinkielisiä ilmaisuja englantiin. Esimerkiksi *kohanga reo* ja *toa taiaha* esiintyvät lähdetekstissä monikollisina ilman englannin s-päätettä. Lisäksi *toa taiahaa* käytetään lähdetekstissä sekä yksikössä että monikossa.

Suomentaja on kääntänyt Ihimaeran tekstiä hyvin lähdetekstiuskollisesti, kuten edellä olevista esimerkeistäkin käy ilmi, ja siten suomennoksesta löytyy lähes sama määrä maorinkielisten tekstisekvenssien tekstinsisäisiä käännöksiä kuin lähdetekstistäkin. Vain yhdessä tapauksessa (24) suomentaja on lisännyt tekstinsisäisen käännöksen kohtaan, jossa Ihimaera ei ole sellaista käyttänyt:

- (24) [...] *they gave instructions on how man might korero with the beasts and creatures of the sea* [...] (27)
[...] ne antoivat ohjeita muun muassa siitä, miten keskustella, **korero**, meren eläinten ja olentojen kanssa [...] (38)

Suomentaja ei myöskään ole juurikaan muuttanut alkuperäisten tekstinsisäisten käännösten sijaintia suomennoksessa, vaan on kääntänyt lähdetekstin mukaisessa järjestyksessä: maorinkielisten sanojen ja ilmaisujen tekstinsisäiset käännökset sijoittuvat suomennoksessa lähes samoihin kohtiin tekstiä kuin lähdetekstissäkin. Pientä variaatiota Ihimaeran käännösten sijainteihin verrattuna esiintyy vain parissa tapauksessa hieman eri sanajärjestyksen vuoksi. Ihimaeran välittömästi ennen yksittäin esiintyvää käännettyä vierassanaa tai sen jälkeen sijoittuvat tekstinsisäiset käännökset sijoittuvat suomennoksessa identtisiin kohtiin tekstiä. Ihimaeran samaan virkkeeseen joidenkin sanojen päähän sijoittamat käännökset sijaitsevat myös suomennoksessa samassa virkkeessä ja Ihimaeran mallin mukaan ennen tai jälkeen käännettyä sanaa. Suomentaja on noudattanut Ihimaeran esittämisjärjestystä ja sijoittanut tekstinsisäiset käännökset suomennoksessa vastaaviin kohtiin virkettä.

Suomentaja on kääntänyt Ihimaeran englanninkieliset tekstinsisäiset käännökset yksittäin esiintyville sanoille useimmissa tapauksissa suoraan käyttäen vastaavia suomenkielisiä sanakirjavastineita. Näin Ihimaeran valitsema tekstinsisäisten käännösten ilmaisutarkkuus on siirtynyt myös suomennokseen. Hieman epätarkempia käännösvastineita ovat lähikäsitteellä käännetty *genealogy* (26), 'sukupuu' (37) ja *prestige* (16), 'arvo' (27). Kahdessa yksittäisen sanan tekstinsisäisen käännöksen suomennoksessa suomentaja hyödyntää useampaa eri käännösvastinetta: *chief* (14) kääntyy 'johtajuudeksi' sekä 'johtajaksi' (24) ja *listen* (41) verbeiksi 'kuulla' ja 'kuunnella' (57). Tapauksessa, jossa Ihimaera on kääntänyt *taniwhan* kahdella käännösvastineella, *monster* (5) ja *leviathan* (93), suomentaja on suomentanut

ensimmäisen 'pedoksi' (15) ja jälkimmäisen 'jättiläiseksi' (118). Näitä merkitykseltään tarkempi käännösvastine olisi löytynyt 74:n sanan pituisesta tekstikatkelmasta, jossa *taniwha* on saanut englanninkielisen käännösvastineen *sea monster* (48) ja suomennettu 'merihirviöksi' (65).

Myös sanaa pidempien tekstisekvenssien tekstinsisäisten käännösten suomentamisessa suomentaja noudattaa tarkkaan Ihimaeran käsikirjoitusta. Hän on sijoittanut tekstinsisäisten käännösten suomennokset vastaaviin kohtiin virkettä tai tekstikappaletta kuin Ihimaerakin käännetyt tekstisekvenssin edelle tai sen jälkeen. Myös pidempien tekstisekvenssien käännökset suomentaja on suomentanut mahdollisimman suoraan, jopa siinä määrin, että jotkin sanasanaiset verbisuomennokset kuulostavat epäidiomaattisilta, kuten:

- (25) *'Neke, neke,' the toa taiaha warned. 'Neke, neke.'*
He signalled to some of the warriors to fall back to the rear to close up and tighten the remaining ope, kui ma, koro ma, tamariki ma. (112)
 "Neke, neke", toa taiaha varoitti. "Neke, neke."
 Se antoi merkkejä sotureille, jotta nämä jäisivät jälkeen sulkemaan ja kiristämään jäljelle jäävän open, kui ma, koro ma, tamariki ma. (142)
- (26) *Then she cried, 'E-i! Tena, kia whakatane ake au i ahau!' Now I shall make myself a man. (17)*
 Sitten hän huusi: "E-i! Tena, kia whakatane ake au i ahau!" Nyt teen itsestäni miehen. (27)

'To close up and tighten' -ilmaisun voisi kääntää esimerkiksi komennoksi 'tiivistää rivit' ja 'tekemisen' sijaan voisi 'muuttaa itsensä mieheksi'. Parissa tapauksessa suomentaja on hyödyntänyt myös parafrasaa. Yhdessä tällaisessa tapauksessa (27) suomennoksen merkitys on muuttunut alkuperäisestä ja 'luotauksen lopettaminen' on muuttunut 'pysähtymiseksi':

- (27) *'E tu,' the kai karanga called. [...]*
Instantly the ope ceased its sounding and became poised in mid flight [...].
The toa taiaha glided up to the kai karanga. 'He aha te mate?' he trumpeted belligerently. The kai karanga was always calling for a halt. (113)
 "E tu", kai karanga kutsui. [...]
 Ope pysähtyi välittömästi kesken matkan [...].
 Toa taiaha liukui kai karangan luo. "He aha te mate?" se toitotti riitaisasti. Kai karanga halusi aina pysähdellä kesken matkan. (142–143)

Toisessa tapauksessa (28) suomentaja on kääntänyt ilmaisun vastaavalla ilmaisulla:

- (28) *'No wai te he?' he shouted. 'Where lies the blame?' (91)*
 "No wai te he?" hän huusi. "Kenen syytä tämä on?" (117)

Kaiken kaikkiaan suomentaja on noudattanut tekstinsisäisten käännösten suomentamisessa tarkkaan Ihimaeran lähdetekstiä niin suomennosten sijainnin kuin käännösratkaisujenkin osalta.

Edellä mainitut lukumäärät ja esimerkit eivät kerro koko totuutta vieraskielisen tekstiaineksen ymmärrettäväksi tekemisestä lähdetekstissä ja suomennoksessa: Ihimaera ja suomentaja ovat hyödyntäneet tähän tarkoitukseen myös muita paikallisia käännösstrategioita. Se selittää erotuksen vierassanojen kokonaismäärän (88) sekä tekstinsisäisesti käännettyjen (26) ja kääntämättömien (29) vierassanojen summan välillä. Seuraavaksi kerron muista lähdetekstissä ja suomennoksessa käytetyistä käännösstrategioista.

5.2.4 Selityksen tai kontekstivihjeen lisääminen ja eksplikointi

Tekstinsisäisen kääntämisen lisäksi Ihimaera on hyödyntänyt myös selityksiä, kontekstivihjeitä ja eksplikointia. Näiden strategioiden lopputuloksena on eri tarkkuus: siinä missä selitys voi olla hyvinkin tarkka ja konkreettinen, kontekstivihje saattaa ohjata vain johonkin suuntaan, antaa ymmärtää, jäädä abstraktiksi. Näitä sanoja ja ilmaisuja en ole laskenut mukaan kääntämättä jätettyjen joukkoon, koska niiden merkitykset aukeavat tekstistä käsin ainakin osittain.

Ihimaera on käyttänyt selitystä lähinnä yksittäisten maorinkielisten sanojen merkityksen selventämiseksi. Hän on liittänyt selityksen kuuteen maorinkieliseen sanaan; neljässä tapauksessa sanan jälkeen (joista kolmessa välittömästi maorinkielisen sanan jälkeen), yhdessä sanan edelle ja yhdessä sekä sanan edelle että jälkeen samassa virkkeessä:

- (29) *‘Hey,’ Nanny Flowers boomed, ‘you old **paka**,’ which was the affectionate name she always called our Koro when she wanted him to know that she loved him. (13)
”Hei”, Nanny Flowers jylisi, ”senkin vanha **paka**.” **Paka** oli lempinimi, jolla hän aina kutsui Koroamme halutessaan tämän tietävän, että rakasti tätä. (22–23)*
- (30) The adult version was the **wananga**, the regular instruction of the kind which Koro Apirana had established a year before in Whangara. (33)
Sen aikuisversio oli **wananga**, säännöllinen koulutus, jonka Koro Apirana oli perustanut vuotta aikaisemmin Whangaraan. (46)

Yksi selitetyistä vierassanoista, *moko*, on myös käännetty tekstinsisäisesti. Sanaa pidempien tekstisekvenssien yhteyteen Ihimaera on liittänyt selityksen vain kolmasti ja kahdessa näistä selitykset kohdistuvat tekstisekvensseissä oleviin yksittäisiin sanoihin. Ainoa sanaa pidempi

tekstisekvenssi, jonka merkitystä Ihimaera on selittänyt on romaanin läpi neljästi toistuvan rituaalinomaisen sanonnan (31) merkitystä:

- (31) *With great gladness and thanksgiving he, the man, cried out to the land.
Karanga mai, karanga mai, karanga mai. (6)*

Suomentaja on kääntänyt Ihimaeran tekstin sellaisenaan, eikä ole lisännyt Ihimaeran tekstistä poikkeavia selityksiä suomennokseen.

Myös eksplikointia on käytetty verrattain vähän ja kaikki eksplikoinnit liittyvät yksittäisten sanojen merkityksen laventamiseen. Ihimaera on käyttänyt eksplikointia kahden maorinkielisen sanan selventämiseen. Sekä *poutama* (4) että *kowhaiwhai* (4) ovat muun muassa teksteissä ja kokoustalojen koristelussa käytettyjä perinnekuviointeja, joista *poutama* on porrasmainen (Macalister 2005, 58, 104):

- (32) *The mountains were like the **poutama**, the stairway to heaven, and the lush green rainforest was a rippling **kakahu** of many colours. (4)*
- (33) *The sky was iridescent **paua**, swirling with the **kowhaiwhai** patterns of wind and clouds; sometimes it reflected the prisms of rainbow or southern aurora. (4)*

Suomentaja on lisännyt suomennokseensa neljä omaa eksplikointia, kuten:

- (34) *The **moa** browsed in giant wingless herds across the southern island. (4)*
Suuri **moa-lintujen** siivetön parvi laidunsi eteläisellä saarella. (13)
- (35) *‘Shift over, **moko**,’ Nanny Flowers soothed. (43)*
”Siirryhän, **moko**”, Nanny Flowers rauhoitti **Kahua**. (60)

Moko-sanaa on käytetty lähdetekstissä kahdessa eri merkityksessä: tarkoittamaan *mokoa*, ’tatuointia’, ja lyhennettä sanasta *mokopuna*, ’lapsenlapsi’. Ihimaera ei ole selventänyt lähdetekstissä lyhenteen käyttöä millään tavalla. Suomentaja puolestaan on eksplikoinut virkkeeseen *Kahu*-nimen osoituksena siitä, että *moko*-nimityksellä viitataan juuri häneen. Ainoa suomentajan eksplikoima Ihimaeran kokonaan kääntämättä ja selittämättä jättämistä sanoista on *haka*:

- (36) *‘[...] But I was young, you see, and all I could feel was the thrill, like when you do a **haka**.’ (42)*
”[...] Mutta olin nähkääs silloin nuori, ja saatoin tuntea vain jännitystä, kuin **hakan tanssissa**.” (58)

Ihimaeran eksplikoinnit seuraavat välittömästi maorinkielistä sanaa. Suomentajan Ihimaerasta poikkeavat eksplikoinnit taas seuraavat välittömästi maorinkielistä sanaa kahdessa tapauksessa, on välittömästi ennen sanaa tai seuraa sanaa myöhemmin samassa virkkeessä.

Kontekstivihjeen käyttöä käännösstrategiana tutkiessani huomasin, että kontekstivihje on strategioista abstraktein ja kutsuu osakseen eniten subjektiivista tulkintaa. Eri ihmiset lukevat tekstejä ja tulkitsevat niitä erilaisella herkkyydellä: mikä yhdelle toimii ilmiselvänä vihjeenä, voi toiselta jäädä kokonaan huomaamatta. Etenkin jos kulttuurinen etäisyys lähde- ja kohdekulttuurin välillä on suuri, kohdelukijoilla voi olla jo lähtökohtaisesti vähän valmiuksia huomata ja ymmärtää tekstin kontekstivihjeitä. Jonkin sanan tai ilmaisun merkityksen taju voi lisäksi myös nousta epäsuorasti laajemmasta kontekstista ilman, että tekstiin on tarkoituksella istutettu jokin tietty vihje. Monesti on ylipäättään tulkinnanvaraista, milloin on suunnitelmallisesti käytetty kontekstivihjetä tai kontekstin muotoilua vieraskielisen tekstisekvenssin ymmärtämisen lisäämiseksi ja milloin kyse on vain tarinan ja tekstin tavanomaisesta rakentamisesta. Olikin ongelmallista päätellä millään varmuudella, missä tapauksissa kontekstivihjetä oli käytetty käännösstrategiana. Tietoisena ylitulkinnan vaarasta poimin maorinkielisten sanojen ja sanaa pidempien tekstisekvenssien joukosta 57 tällaisiksi tulkitsemaani tapausta. Tulkintani on subjektiivinen ja siihen vaikuttaa tutkielmaa edeltävä tietämykseni maorikulttuurista. Tapauksista 29 liittyy yksittäin esiintyviin vierassanoihin (26 substantiivia, kaksi adjektiivia ja yksi verbi) ja 28 sanaa pidempiin tekstisekvensseihin. Kummankin ryhmän joukossa on sellaisia, jotka toistuvat tekstissä useita kertoja, ja aineistossa on jonkin verran myös päällekkäisyyttä. Niitä sanoja, jotka Ihimaera on kääntänyt tekstinsisäisesti en käsittele tässä yhteydessä, vaikka joidenkin niiden ymmärtämistä Ihimaera onkin auttanut myös kontekstivihjein.

Monissa tapauksissa kontekstivihjeet ja laajempi konteksti auttavat ymmärtämään vieraskielisen sanan summittaisen merkityksen, johonkin kategoriaan kuulumisen tai mahdollistavat kutakuinkin tarkan päättelyn siitä, mitä tarkoitetaan, vaikkei lukija saisikaan tarkkaa käännösvastinetta. Ryhmitellessäni tapauksia sen perusteella, mikä minulle antoi vihjeen sanan merkityksestä, aineistosta nousi esille joitain yhteisiä nimittäjiä. Koska sanan ymmärtämiseen voi kuitenkin vaikuttaa useampi seikka samanaikaisesti ja ylipäättensä aikaisemmin luettu teksti, ei ole mielekästä pyrkiä esittämään havaintoja kontekstivihjeistä määrällisessä muodossa, vaan keskityn niille yhteisiin piirteisiin.

Vierassanan merkitys tarkentuu tai paljastuu joissain tapauksissa possessiivipronominin käytöllä tai henkilöön muutoin viittaamalla:

- (37) *She conveyed how grateful she was to live in Whangara and that her main aim in life was to fulfil the wishes of her koro and of the iwi. (70)*
- (38) *And from the corner of his eye, he could see that Porourangi and his new whaiaipo, Ana, were growing very fond of each other. (38)*

Vierassanan merkitystä voi myös päätellä tekstissä käytettyjen ilmaisuvoimaisten verbien ja kollokaattien perusteella:

- (39) *And even the shark, in those days, was a helper to man unless man had transgressed a tapu. (35)*
- (40) *'Nanny and me are hoeing the kumara patch,' Kahu smiled. (64)*

Joissain tapauksissa vieraskielisen käsitteen osa kokonaisuudesta tai ominaisuus auttaa ymmärtämään sanan merkityksen:

- (41) *The **moa** browsed in giant wingless herds across the southern island. (4)*
- (42) *Then Koro Apirana's voice dropped and, when he resumed his **korero**, his words were steeped with sadness and regret. (41)*

Jonkinlainen samassa yhteydessä käytetty avainsana voi myös avata vieraskielisen sanan merkitystä:

- (43) *We were a minority and much of our progress was dependent on **Pakeha** goodwill. (57)*

Useimmiten yksittäisen vierassanan merkityksen taju kuitenkin nousee laajemmasta asiayhteydestä tai tekstikontekstista tai useammasta samanaikaisesta vihjeestä:

- (44) *Then, in the relaxed atmosphere that always occurs after a serious korero, Koro Apirana told us of his own instruction years ago under the guidance of a **tohunga**. (30–31)*

Myös sanaa pidemmän vieraskielisen tekstisekvenssin merkitys voi avautua yksittäisen avainsanan avulla. Esimerkiksi englantia ymmärtäville hyppäys *kuinista*, 'queeniin' ja 'kuningattareen' ei liene pitkä, kun sen edellä mainitaan kuninkaalliset – ainakaan jos on tietoinen englannin kielen vaikutuksesta maorin kieleen:

- (45) *There she was, being escorted through the Friday crowd like royalty waving one hand at everybody [...]*
'Ko au te Kuini o nga Headhunters.' (18)

Valtaosassa sanaa pidempiä tekstisekvenssejä ymmärtämisen apuvälineenä toimii laajempi asiayhteys tai tekstikonteksti. Esimerkiksi tervehdys on helppo tunnistaa tervehdykseksi muun dialogin perusteella, lyhyt kysymys vastauksen perusteella ja huudahduksen luonne tai merkitys kuvatun tilanteen perusteella:

- (46) *His mouth dropped open. 'Haere atu koe,' he shouted. [...]*
Grimly, Koro Apirana walked up to her, took her by the arms and virtually hurled her out. 'Haere atu. Haere,' he repeated. (43)
- (47) *'Kia tere, kia tere!' Koro Apirana yelled from the beach. 'We haven't much time. Stop mucking around.'* (98)

Suomentaja on jälleen seurannut varsin uskollisesti Ihimaeran ratkaisuja joitain harvoja eroavaisuuksia lukuun ottamatta. Ihimaeran possessiivipronominit ovat suurimmaksi osaksi vaihtuneet genetiivin päätteiksi. Kohdassa, josta suomentaja on pudottanut pois Ihimaeran käyttämän possessiivipronominin ja tulkinnut verbiä hieman väärin, käännöksen välittämä vieraskielisen sanan merkitys on muuttunut virheelliseksi (esimerkki 54: *tamahine*). Verbien ilmaisuvoimasta kontekstivihjeenä kertoo se, että Ihimaeran käyttämien englanninkielisten verbien avatessa maorinkielisten sanojen merkityksiä, useassa kohdassa suomennosta suomentajan valitsemat verbit heikentävätkin kontekstivihjettä tai muusta asiayhteydestä nousevaa vihjettä tai johtavat virheelliseen tulkintaan maorinkielisestä sanasta, esimerkiksi:

- (48) *'[...] We have to place rahui on our fishing beds, boys, otherwise it will be just like the whales —'* (41)
 "[...] Meidän on sijoitettava rahui kalavesiimme, pojat, muuten käy kuten valaiden..." (57)
- (49) *We had to laugh, because Kahu had done a mimi.* (29)
 Me nauroimme, koska Kahu oli päästänyt mimin. (41)

Rahui tarkoittaa suojelumääräystä, panna tai rajoitetta, jolloin olisi idiomaattista esimerkiksi 'suojella kalavedet rahuilla'. *Mimi* puolestaan tarkoittaa virtsaa, ja niin ollen 'Kahulta oli päässyt mimi.' Yksittäiseen avainsanaan perustuvan kontekstivihjeen ymmärtämisen subjektiivisuus konkretisoituu kohdassa, jossa suomentajan tulkinta kontekstivihjeestä on tuottanut harhaanjohtavan tulkinnan vieraskielisestä sanasta:

- (50) *However, our journey was possibly more difficult because it had to be undertaken within **Pakeha** terms of acceptability. [...]*
*We were a minority and much of our progress was dependent on **Pakeha** goodwill. (57)*
 Matkamme oli kuitenkin mahdollisesti vaikeampi, koska se täytyi kulkea **Pakehan** hyväksymin ehdoin. [...]
 Me olimme vähemmistö, ja suuri osa edistyksistämme riippui **Pakehan** hyväntahtoisuudesta. (77)

Pakeha-sanan taivutuksen perusteella vaikuttaa siltä, kuin sen olisi tulkittu merkitsevän 'enemmistöä'. *Pakeha* kuitenkin tarkoittaa 'ei-maoria' ('*non-Maori*') ja yleensä sillä viitataan eurooppalaista syntyperää oleviin uusiseelantilaisiin, jotka ovat maan etninen enemmistö, mutta sillä voidaan tarkoittaa minkä rotuisia ihmisiä tahansa. Maorinkielisen sanan merkityksen mukaan idiomaattinen taivutus olisi 'pakehojen'.

Siinä missä suomennos ei aina välitä yksittäisiin maorinkielisiin sanoihin liittyviä kontekstivihjeitä samoin kuin lähdetekstissä, sanaa pidempiin tekstisekvensseihin liittyvät laajemmat asiayhteydet ja tilannekontekstit välittyvät suomennoksesta hyvin samanlaisina kuin Ihimaeran tekstissä. Kontekstivihjeiden vaikutusala suomalaisille kohdelukijoille ei kuitenkaan ole sama kuin alkuperäisille maorilukijoille. Vaikka laajempi tekstikonteksti auttaakin ymmärtämään osapuilleen, mitä vieraskielisellä sekvenssillä tarkoitetaan, jäänee tekstisekvenssin vihjaama laajempi konteksti useimmiten ymmärtämättä, ellei tunne lähdekulttuuria. Esimerkiksi seuraavassa virkkeessä (51) *te hokowhitu a Tun* merkitykseen jonkinlaisena sotilaiden muodostelmana viittaavat 'warrior whales' ('soturivalaat') ja 'a phalanx' ('falangi'):

- (51) *On either side of the koroua and his kuia entourage were warrior whales, **te hokowhitu a Tu**, swift and sturdy, always alert, a phalanx of fierceness. (112)*

Maorien historiaan perehtymättömältä lukijalta jäävät kuitenkin viittauksen historialliset merkitykset pimentoon. *Te hokowhitu a tu* on ensimmäisessä maailmansodassa palvelleen maorijoukko-osaston motto ja sen suora englanninnos on 'the 140 warriors of the war god' (New Zealand History 2016). Viittauksen tunnistavien mielissä syntyy assosiaatioita sotilaiden urheuteen, joukko-osaston kokoon ja sen vaiheisiin sodan aikana, etenkin tuhoisaan Gallipolin taisteluun, jonka vainajia edelleen muistetaan vuosittain Anzac Dayn muistopäivänä. Vieraskielisen viittauksen ymmärtävien mielissä nämä rinnastuvat vertauskuvallisesti tarinan valaisiin.

Eri hahmoista käytettyjen maorinkielisten nimitysten yleisnimiset merkitykset eivät myöskään täysin aukea suomalaiselle lukijalle, vaikka monia asioita kontekstista voikin päätellä. Esimerkiksi se, millaiseksi *kai karangan* rooli ja suhde johtajavalaaseen kuvataan, paljastaa sen, että *kai karanga* on lauman alfanaaras, vaikka asiaa ei suoraan kerrota tekstissä. Tietous nousee kontekstista, vaikka siihen ei ole lisätty tunnistettavaa kontekstivihjettä. Sen sijaan *kai karangan* kulttuurinen merkitys jää pimentoon: *kai karanga* on *maraen* seremoniallisen tervetulo-kutsulaulun naispuolinen esittäjä.

Selityksen lisääminen ja eksplikointi ovat olleet hyvin harvinaisia paikallisia käännösstrategioita sekä Ihimaeralla että suomentajalla. Verrattuna tekstinsisäiseen kääntämiseen, selittämiseen ja eksplikointiin kontekstivihje on epämääräisempi käännösstrategia vieraskielisen tekstisekvenssin ymmärrettäväksi tekemiseksi. Sitä on kuitenkin käytetty varsin paljon paikallisena käännösstrategiana. Kääntäjältä se edellyttää erityistä huomion kiinnittämistä yksittäisiin sanavalintoihin, jotta vihje siirtyisi käännökseen samanlaisena.

5.2.5 Poisto ja kompensatio

Kolmessatoista tapauksessa lähdetekstissä ollut maorinkielinen sana tai ilmaisu ei ole päätenyt suomennokseen. Näistä seitsemässä tapauksessa maorinkielinen sana, ilmaisu tai ilmaisun osa on käännetty suomeksi, kuten edellä kerroin, ja kuudessa tapauksessa poistettu kokonaan. Kahdessa tapauksessa (52–53) poisto on toiminut keinona välttää toistoa:

- (52) *With a terrifying guttural moan the whale sought deeper water where we could not reach it. **Kei te mate**. Then, relentlessly, it turned shoreward again, half-submerging itself in the water, willing its own death. **Kei te mate**.* (100)
 Valas päästi pelottavan valituksen kurkustaan ja etsi syvempää vettä, jota emme tavoittaisi sitä. **Kei te mate**. Sitten se kääntyi sinnikkäästi rantaa kohti jälleen noustun puoliksi vedestä, haluten kuolemaa. (128)
- (53) ‘**Ae. Ae. Ae.**,’ they chorused in a song of benign and burnished tenderness. ‘**Ae. Ae. Ae.**’ (116)
 ”**Ae. Ae. Ae.**”, ne lauloivat sävyisää loistavan hellyyden laulua. (146)

Poistetut yksittäin esiintyvät sanat – *tangi* (19/30), *tipua* (41/58), *mauri* (80/103) ja *koroua* (122/154) – ovat aikaisemmin tekstissä tutuksi tulleita sanoja, joiden poistamiselle on vaikea havaita jotain tiettyä syytä. Toisin kuin suomentajilla on usein tapana, *The Whale Riderin* suomentaja ei sen sijaan ole poistanut suomennoksesta lähdetekstin sisältämiä

huudahdussanoja, vaan on joko säilyttänyt ne suomennoksessa vierassanoina ja yhdessä tapauksessa kääntänyt interjektion vastaavaksi suomenkieliseksi huudahdussanaksi.

Suomennoksessa on lisäksi viidesti maorin kieltä kohdassa, josta se puuttuu lähdetekstistä eli jokin englanninkielinen sana on käännetty suomennoksessa maoriksi. Näistä lähdetekstin *his*-possessiivipronomini (43, 113) on korvattu sanoilla *koron* (*koro* genetiivissä) (59) ja *korouan* (*koroua* genetiivissä) (142), *she*-persoonapronomini (113) ilmaisulla *kai karanga* (142), *he*-persoonapronomini (115) sanalla *koroua* (145) ja *afterbirth* (115) sanalla *pito* (145). Persoonapronominien korvaamista tarkemmin yksilöivillä yleisnimillä voidaan pitää myös eksplikointina. Näiden lisäksi suomentaja on lisännyt sanan *paka* (22) aloittamaan uuden virkkeen kohdassa, jossa hän on katkaissut virkkeen (esimerkki 29).

Maorinkielisen sisällön kokonaismäärään nähden suomentaja on poistanut tai suomentanut maorinkielistä sisältöä erittäin vähän, ja näin harvojen tapausten perusteella ei voi päätellä, että suomennoksessa olisi tietoisesti käytetty käännösstrategiana kompensatiota eli korvattu muualla tekstistä poistettua vieraskielistä ainesta lisäämällä sitä toisaalle. Maorinkielisten sekvenssien kokonaismäärään nähden vaikuttaa ennemminkin siltä, että kyse olisi ollut yksittäisten käännösongelmien ratkaisemisesta sopivimmalla tavalla.

5.2.6 Sanasto

Ihimaeran *The Whale Riderin* ensimmäinen laitos ei sisällä minkäänlaisia peritekstejä, suomennoksen loppuun sen sijaan on liitetty maori–suomi-sanasto. Myös myöhemmissä *The Whale Riderin* laitoksissa on ollut sanasto, ja suomentajalla olikin käännöstyön aikana käytettävissään maori–englanti-sanasto (Hangasmäki 2016), mutta ei ole varmuutta siitä, minkä laitoksen sanasto. Itselläni oli käytettävissä vuoden 2010 uusiseelantilaisen laitoksen sanasto ja vertailun perusteella suomennoksen sanasto pohjautunee samaan sanastoon. Kyseinen maori–englanti-sanasto on kuitenkin ensimmäistä kertaa julkaistu huomattavasti aiemmin, ilmestyiän suomennos ensimmäisen kerran vuonna 2003. Ei ole tiedossa, onko maori–englanti-sanaston koonnut ja kääntänyt Ihimaera vai jokin toinen taho. Joidenkin käännösvastineiden perusteella vaikuttaa siltä, että kääntäjänä on voinut olla joku muu kuin Ihimaera, koska joillekin hakusanoille on annettu merkitys, jossa sanaa ei ole *The Whale Riderissa* käytetty. Esimerkiksi *rangatiraa* ei ole käytetty sanaston antamassa merkityksessä 'noble', vaan merkityksessä 'chief', ja *ope* taas on saanut sanastossa merkityksen 'expedition', vaikka lähdetekstissä sitä käytetään merkityksessä 'herd'.

Suomennettua sanastoa on täydennetty ja maori–suomi-sanasto onkin huomattavasti maori–englanti-sanastoa laajempi. Myöhemmän englanninkielisen laitoksen maori–englanti-sanaston suppeuteen on luonnollinen selitys: *The Whale Riderin* vuoden 2010 laitos ei sisällä yhtä paljon maorin kieltä kuin ensimmäinen laitos, jonka perusteella suomennoksen sanastoa on täydennetty. Suomentaja vahvisti, että sanastoon lisättiin sanoja kääntämisprosessin yhteydessä (Hangsmäki 2016), mutta minulla ei ole tiedossa, kuka sanat ja käännökset sanastoon on lisännyt. Koska sanastot pohjautuvat eri laitoksiin, eivät ne ole keskenään täysin vertailukelpoisia. Sanastoista hainkin lähinnä viitteitä siitä, löytyykö niiden kokoamisperiaatteista eroja. Lisäksi havaitsin joitain ongelmia sanaston laajentamisessa ja käännöstyön apuna käyttämisessä.

Maori–englanti-sanasto sisältää 149 hakusanaa, jotka ovat suurimmaksi osaksi substantiiveja (90 yleisnimeä ja 16 erisnimeä). Loput ovat verbejä (13), adjektiiveja (5) ja muita (25) kuten sanontoja, erilaisia pronomineja, puhuttelumuotoja ja artikkeleita. Maori–suomi-sanasto sisältää 231 hakusanaa. Verrattuna maori–englanti-sanastoon siihen on lisätty 94 hakusanaa ja poistettu 12. Sanastoon on lisätty 47 substantiivia (40 yleisnimeä ja 7 erisnimeä), 13 verbiä ja kahdeksan adjektiivia. Niiden lisäksi on lisätty 26 muuta sanaa, josta valtaosa on sellaisia, joilla on vähäinen sisältöarvo, kuten partikkeleita, prepositioita ja interjektioita.

Jotkin lisäykset maori–suomi-sanastoon ovat suomennoksen kannalta epärelevantteja. Esimerkiksi sanastoon lisättyä hakusanaa *kani* (‘saha, sahata’) käytetään tekstissä vain talon erisnimenä, *Te Kani*, ja hakusanaa *kiwa* (‘tumma, pimeä’) vain meren erisnimessä *Te Moana Nui a Kiwa*, ‘the Great Ocean of Kiwa’. Lisäksi maori–suomi-sanastoon on lisätty sellaisia hakusanoja, jotka eivät esiinny kummassakaan tekstissä, kuten esimerkiksi *puwhakahara*, *potiki*, *kaukau*, *toroa* ja *waiapu*. Koska suomentaja omien sanojensa mukaan säilytti suomennoksessa kaikki lähdetekstissä olleet maorinkieliset sanat (Hangsmäki 2016), on vaikea jäljittää, mistä ylimääräiset sanat ovat sanastoon päätyneet.

Maori–suomi-sanastosta on poistettu 12 alkuperäisen sanaston hakusanaa: linnut *kiwi* ja *moa*, kaksi jumalten erisnimeä, kaksi paikannimeä, verbi-ilmaisut *neke neke*, ‘tighten up’ ja *tomo mai*, ‘join us’ sekä pronomini-ilmaisu *ko wai?*, ‘who?’. Näiden lisäksi sanastosta on poistettu kolme läpi romaanin toistuvaa keskeistä sanontaa: *hui e, haumi e, taiki e*, ‘ritual incantation: join everything together, bind it together, let it be done’; *karanga mai*, ‘call (to someone)’ ja *te mea te mea*, ‘yeah, yeah’. Pronomini-ilmaisun alkuosa on lisätty sanastoon yksittäisenä hakusanana *ko*, ‘(käytetään ennen erisnimiä)’. Samaan tapaan sanastoon on lisätty muiden

tekstissä esiintyvien sanontojen ja sanaliittojen yksittäisiä osia. Esimerkiksi *taunga ika*, 'kalavesi', on lisätty sanastoon kahtena eri hakusanana *taunga*, 'laskeutumis-, mairinnousupaikka' ja *ika*, 'kala'. Tervehdyksestä *Kia ora* on lisätty sanastoon hakusana *kia* virheellisessä merkityksessä 'sanoi'. Lisäksi alkuperäisessä sanastossa olleen *ora*-hakusanan käännösvastineista 'alive; well, healthy' maori–suomi-sanastoon on sisällytetty vain 'elossa'. Maori–englanti-sanastossa käännetty huudahdus *pae kare*, 'by golly!', on sisällytetty sellaisenaan suomennettuun sanastoon, mutta sen lisäksi sanat on lisätty sanastoon erillisinä hakusanoina *pae*, 'kehä' ja *kare*, '(kieltosana)', vaikka ne eivät esiinny kummassakaan tekstissä toisistaan erillään. Yllätystä, hämmästyystä tai inhoa ilmaisevasta interjektioista *E hika!*, 'Good heavens!', sanastoon taas on viety hakusana *hika* selityksellä 'puhuteltaessa kumpaa tahansa sukupuolta'. Tämänkaltaiset kiinteästä sanaliitosta tai ilmaisusta erilleen irrotetut yksittäiset hakusanat ovat ongelmallisia sisällön tulkitsemisen kannalta; sanonnan varsinainen merkitys jää sanastoa käyttävältä lukijalta piiloon.

Suomennetussa sanastossa on myös monia käännösvirheitä, joista osa viittaa puutteelliseen paikalliskulttuurin tuntemukseen, kuten esimerkiksi:

- *Hongi*-tervehdyksessä nenät ja otsa painetaan vastakkain ilman sivuttaista liikettä, silti selitys 'press of noses in greeting' on käännetty 'nenien hieromiseksi'.
- *Flax skirt* on käännetty 'pellavahameeksi', mutta Uuden-Seelannin flax ei ole pellava, vaan kotoperäinen kaislakasvi ja kyseessä on siis eräänlainen kaislahame.
- *Whanau*-hakusanan selitys 'extended family' on käännetty 'suurperheeksi'. Maoriyhteisön peruserheyksikkö 'laajennettu suku' voi sisältää sukulaisten lisäksi ystäviä ilman sukulaisuussuhdetta.

Lisäksi esimerkiksi *war party* on käännetty sotajoukon sijaan 'sotajuhlaksi', Uuden-Seelannin jade *pounamu* on käännetty 'viherkiveksi' (arvatenkin käännöslainana 'greenstonesta') ja *Rotoruan* selitys 'a city in the Bay of Plenty' on käännetty pelkäksi 'Plentynlahdeksi'. *Kahu* puolestaan ei yksinään käänny 'päälliköksi' (*kahu tatara*, 'supreme chief') ja rauhoittamista ja rajoittamista tarkoittava *rahui* on käännetty 'kauppasaarroksi'. Pari käännöksistä on suorastaan mystisiä: punakukkaisen *pohutuwaka*-puun selitys 'red-flowering native tree' on käännetty 'alkuasukkaiden joulupuuksi' ja maoreita selittävä 'indigenous people of Aotearoa New Zealand' on käännetty muotoon 'alkuperäinen kansa (ensimmäisenä luotu)'.

Osa maori–suomi-sanaston puutteista on lähtöisin maori–englanti-sanastosta. Esimerkiksi maori–englanti-sanastossa puuttuu hakusana *reon* kohdalta käänösvastine ’kieli’, jossa merkityksessä sanaa käytetään tekstissä, jolloin ainoastaan käänösvastine ’speech’, ’puhe’, on siirtynyt maori–suomi-sanastoon. *Koroua* ja sen lyhyempi muoto *koro* taas löytyvät kyllä sanastoista, mutta saavat käänösvastineet ’old man’, ’vanha mies’, ja ’old man (affectionate)’, ’herra’, mutta kummassakaan sanastossa ei anneta näille sanoille käänösvastinetta ’grandfather’, ’isoisä’, missä merkityksessä sanaa pääasiassa käytetään tarinassa. Myös *koron* suomennos ’herra’ on hieman hämmentävä. Erisnimet *Ngati* ja *Whironui* taas on käännetty maori–englanti-sanastossa monitulkinallisilla tavoilla. *Ngati*-prefiksi liitetään heimonimen eteen, kuten *Ngati Porou*, jolloin sen merkitys on ’people of’. Käänösvastine ’people of’ on käännetty maori–suomi-sanastoon yleisnimellä ’kansa’. *Whironui* puolestaan on tekstissä mainitun esi-isän erisnimi. Nimi on selitetty maori–englanti-sanastossa vastineella ’ancestor’, joka on kääntynyt maori–suomi-sanastoon vastaavaksi yleisnimeksi ’esivanhempi’.

Maori–suomi -sanasto ja suomennos eivät myöskään puhu kaikilta osin ”samaa kieltä”. Jotkin hakusanat on sinänsä käännetty oikein sanastoon, mutta niitä on käytetty suomennoksessa jossain toisessa, virheellisessä merkityksessä. Esimerkiksi *tamahine* on käännetty sanastossa ’tytöksi’, mutta ajatus sanan merkityksestä on muuttunut suomennoksessa kunnioitukseksi tai vastaavaksi tunteeksi:

- (54) *The sadness and the joy swept us all away in acknowledging our tamahine, but we knew that her heart was aching Koro Apirana. (70–71)*
 Suru ja ilo vei meidät kaikki mukanaan osoittaessamme **tamahinea**, mutta tiesimme, että Kahu kaipasi Koro Apiranaa. (94)

Puku taas on sanastossa käännetty oikein ’vatsaksi’, mutta sen sijaan, että suomennoksessa olisi nukuttu *pukullaan* on sana taivutettu kuin sen olisi ajateltu tarkoittavan ’pyjamaa’ tai ehkä ’sänkyä’:

- (55) [...] *one of the boys slept on his puku with his thumb in his mouth. (85)*
 [...] yksi pojista nukkui **pukussaan** peukalo suussaan. (108)

Jos yksittäisiä sanaston hakusanoja käännetään irrallaan niiden käyttökontekstista, on olemassa tulkintaerheen vaara. Esimerkiksi hakusana *tu* on käännetty maori–englanti-sanastoon sanalla ’stand’, joka maori–suomi-sanastossa on käännetty sanoiksi ’asento’ ja

'asenne'. Sanaa on kuitenkin käytetty kontekstissa, jossa sillä tarkoitetaan auton seisauttamista paikalleen ('standstill'):

- (56) *Then, 'E tu,' Koro Apirana said.
I stopped the station wagon. (91)*
Sitten, "E tu", Koro Apirana sanoi.
Pysäytin maasturin. (117)

Sanastoa laajennettaessa siinä käytettyä vierasta kieltä tuntemattomalta voi myös jäädä huomaamatta, jos lähdetekstissä käytetyssä vieraskielisessä sanassa on kirjoitusvirhe. Maori–suomi-sanastoon on lisätty hakusana *umu* ('maauuni'), mutta tekstikontekstin perusteella lähdetekstissä lienee kirjoitusvirhe:

- (57) *I ducked her hand (Ha, ha, you missed me, you missed —) but kick came her
foot to my umu. (37)*

The Whale Riderin vuoden 2010 laitos varmistaa, että potku osuu Rawiria takamukseen (53), jota kutsutaan maoriksi muun muassa *kumuksi*. Myös *kumu* on sisällytetty suomennettuun sanastoon käännöksellä 'takapuoli'. *Umua* taas ei käytetä *The Whale Riderissa* kertaakaan merkityksessä 'maauuni'.

Muutamassa tapauksessa maori–suomi-sanastossa on myös annettu hakusanelle toinen merkitys, kuin se missä sanaa käytetään tekstissä. Esimerkiksi sana *hoa* on käännetty maori–englanti-sanastossa kahdella merkityksellä: 'partner' ja 'friend'. Näistä suomennettuun sanastoon on sisällytetty vain merkitys 'kumppani' ja 'ystävä' on pudotettu pois, vaikka lähdetekstissä ja suomennoksessa *hoaa* käytetään juuri merkityksessä 'ystävä'. *Mokopuna* puolestaan saa maori–englanti-sanastossa kaksi käännösvastinetta: 'grandchild' ja 'young generation', mutta suomenkielisestä sanastosta 'lapsenlapsi' on pudotettu pois, vaikka sanaa käytetään tekstissä juuri tässä merkityksessä. Sama vaara piilee sanastoon itse lisätyissä hakusanoissa: maori–suomi-sanastoon lisätty hakusana *kui* on saanut sanakirjavastineen 'leppäkerttu', vaikka tekstissä sitä käytetään vanhaa, korkea-arvoista naista tai valasnaarasta tarkoittavana puhuttelunimenä.

Sanaston lisääminen ja sen laajentaminen suomennokseen on kotouttavan käännösstrategian mukaista. Sanaston virheellisyydet ja epäloogisuudet voivat kuitenkin tuoda tekstin tulkintaan outoutta ja vierautta merkityksen vääristyessä, ja ne vaikeuttavat vieraskielisten sekvenssien ymmärtämistä.

5.2.7 Typografiset korostuskeinot

Lähdetekstin vieraskieliset tekstisekvenssit ovat vaihtelevasti merkittyjä ja merkitsetömiä. Kursivoinnin funktio ei lähdetekstissä kuitenkaan liity monikielisyyden korostamiseen vaan ennemminkin moniäänisyyteen. Kursivointia on käytetty korostamaan tiettyjä kertojääniä ja tarinan ulottuvuuksia tai yksittäisiä repliikkejä kielestä riippumatta. Esimerkiksi meren kuiskailu, sekä maoriksi että englanniksi, on kursivoitu. Kolmannen persoonan kertomat noin 0,5–4,5 sivun pituiset kappaleet alkuperäisestä valasratsastajasta, valaiden pitkästä matkasta ja kohtaamisesta Kahun kanssa on kursivoitu kokonaan. Pääasiassa myös valaiden keskinäinen kommunikointi ja ajatukset sekä Kahun ajatustason kommunikointi valaan kanssa on kursivoitu. Osa tästä tekstisisällöstä on maorinkielistä, kuten:

- (58) Without really thinking about it, Kahu began to stroke the whale just behind the fin. *Taku rangatira.* (105)

Nimenomaan maorinkielisistä tekstisekvensseistä läpi kirjan rituaalinomaisesti toistuvat seremonialliset sanonnat on pääasiassa kursivoitu: *Karanga mai, karanga mai, karanga mai* on kursivoitu muutoin, paitsi sen kerran, kun se esiintyy dialogissa, kun taas *Hui e, haumi e, taiki e* -sanonnasta ainoastaan viimeinen *taiki e* -osa on kursivoitu. Lisäksi lähdetekstissä on kursivoitu maorinkielisiä interjektioita. Ne on kursivoitu esimerkiksi 74:n sanan pituisessa kokonaan maorinkielisessä tekstikatkelmassa (24), jossa on interjektioiden lisäksi kursivoitu vain yksi muu sana, sekä sen englanninkielisessä käännöksessä, jossa interjektiot ovat maoriksi (48). Interjektioiden kursivointi vaikuttaa kuitenkin ennemminkin rytmityskeinolta, ei niinkään sen korostamiselta, että kyseessä ovat juuri maorinkieliset interjektiot, sillä myös englanninkielisiä interjektioita on kursivoitu. Ainoa maorinkielinen tekstisekvenssi edellä mainittujen lisäksi, joka on kursivoitu, on käsky, jossa kursivointi ilmentää ilmaisun painokkuutta:

- (59) Grimly, Koro Apirana walked up to her, took her by the arms and virtually hurled her out. '**Haere atu. Haere,**' he repeated. (43)

Suomennoksessa on noudatettu samaa kursivointilogiikkaa kuin lähdetekstissäkin. Sen lisäksi joitain maorinkielisiä sanontoja on ladottu eri tavalla kuin lähdetekstissä, oletettavasti niiden korostamiseksi. *Karanga mai, karanga mai, karanga mai* on keskitetty ja erotettu muusta tekstistä tyhjillä riviväleillä (16, 119), samoin valaan ajatukset *Ka ora tatou?* (127), *Ko*

Kahutia Te Rangi? (132), *Ko Paikea?* (132), *Ko Paikea, ko Paikea* (135). Samalla tavalla suomennoksessa on ladottu myös joitain englanninkielisiä tekstisekvenssejä.

Maorinkielisten tekstisekvenssien kursivoimattomuus on saattanut vaikuttaa suomentajan tulkintaan siitä, mikä lähdetekstissä on maorinkielistä sisältöä. Ainakin yhdessä tapauksessa kursivointi olisi auttanut tunnistamaa ortografialtaan englantia muistuttavan *hope*-sanana maoriksi. Vastaavasti, mikäli kaikki maorinkielinen tekstiaines olisi johdonmukaisesti kursivoitu läpi lähdetekstin, myös *nana*-sana olisi paljastunut kursivoimattomuuden kautta englanniksi, eikä se olisi siirtynyt suomennokseen ikään kuin maorinkielisenä sanana.

Maorinkielisiä tekstisekvenssejä ei siis ole kursivoitu kummassakaan tekstissä nimenomaisena tarkoituksena erottaa ne englannin tai suomen kielestä. Myöskään sulkeita tai versaalikirjasimia ei ole käytetty kummassakaan tekstissä maorinkielisten tekstisekvenssien korostuskeinoina.

5.2.8 Suomentajan kokonaiskäännösstrategia

Seuraavaksi tarkastelen suomentajan kokonaiskäännösstrategiaa vieraskielisen tekstiaineen näkökulmasta eli arvioni siitä, onko suomentajan kokonaiskäännösstrategia ollut kotouttava vai vieraannuttava koskee vain suomennoksen monikielisyyttä. Kuten edellä mainitsin, sisältää suomennos koko tekstin tasolla määrällisesti lähes saman määrän maorinkielistä tekstiainesta kuin lähdetekstikin. Suomentaja on siis tuottanut monikielisestä lähdetekstistä monikielisen käännöksen suomen ja maorin kielillä. Maorin kieli on suomennoksessa avointa.

Mäkisalon empiirisiin piirteisiin verrattaessa suomentajan voi todeta säilyttäneen suomennoksessa lähdetekstin maorinkieliset kulttuuriset viittaukset sellaisinaan. Kulttuuria ja paikallisuutta ilmaisevat maorinkieliset ruoka-aineet, vaatteet, heimokuvioinnit, rakennetut tilat, arkiset esineet, tavat, kasvit ja eläimet on kaikki sisällytetty suomennokseen. Suomentaja ei myöskään ole muuttanut (tutkimusaineiston ulkopuolelle rajattuja) maorinkielisiä paikallisia nimiä ja henkilöiden erisnimiä. Viittaukset historiallisiin tapahtumiin ja myytteihin ovat säilyneet muuttumattomina. Suomentaja on sisällyttänyt suomennokseensa jopa 74:n sanan pituisen maorinkielisen tekstisekvenssin, joka on sanoitus 1800-luvulta peräisin olevaan *Paikea* hakaan (Ngā Taonga Sound & Vision 2018). Suomennoksessa ovat niin ikään läsnä lähdetekstin kuvailemat lähdekulttuuriset arvot: myös suomennoksessa miehet ovat *tapuja* ja

oman kulttuurin vaalimisesta kiinnostunut tyttölapsi pelkkä riesa. Nämä kaikki ovat vieraannuttavan kääntämisen piirteitä.

Vieraskielisen tekstiaineksen sisällyttämisen lisäksi suomennoksessa on havaittavissa myös joitain Mäkisaloon mainitsemia vieraannuttavalle kääntämiselle ominaisia kielellisiä piirteitä maorinkielisten tekstisekvenssien yhteydessä. Paikoitellen sana sanalta kääntäminen on johtanut lähdekielisten rakenteiden siirtymiseen suomennettuun tekstiin ja lähdekielisen merkityksen menettämiseen, minkä tuloksena suomennoksessa on joitain epäidiomaattisia käännösratkaisuja. Mäkisalo mainitsee vieraannuttavan kääntämisen piirteeksi leksikaalisella tasolla myös väärin sanakirjavastineiden käyttämisen. Näitä esiintyy etenkin sanastossa.

Suomentaja on käännöstyössään nojannut vahvasti Ihimaeran alun perin tekemiin ratkaisuihin paikallisten käännösstrategioiden käytöstä maorinkielisen aineksen ymmärrettäväksi tekemisessä ja on poikennut niistä vain hyvin harvassa tapauksessa. Mikään käännös ei yleensä ole puhtaasti vieraannuttava tai kotouttava, kuten ei ole tämäkään suomennos; suomentaja on hyödyntänyt käännösratkaisuissaan sekä vieraannuttavia että kotouttavia käännösstrategioita. Hän on sisällyttänyt Ihimaeran käyttämät vierassanat suomennokseen sellaisinaan yhtä poikkeusta lukuun ottamatta ja toisaalta kääntänyt vain muutaman maorinkielisen sanan kohdekielelle siten, että maorinkielinen sana on jäänyt kokonaan pois suomennoksesta. Suomentaja on säilyttänyt Ihimaeran maorinkielisten tekstisekvenssien tekstinsisäiset käännökset ja lisännyt yhden lähdetekstiin kuulumattoman tekstinsisäisen käännöksen suomennokseen. Sen sijaan hän ei ole lisännyt suomennokseen Ihimaeran tekstistä poikkeavia selityksiä. Ihimaerasta poikkeavia eksplikointeja suomennoksessa on neljä. Maorikielisen tekstiaineksen kokonaismäärään nähden suomentaja on poistanut suomennoksesta kokonaan hyvin vähän maorinkielisiä sanoja tai ilmaisuja. Sanastoon taas on lisätty runsaasti maorinkielisiä hakusanoja.

Kotouttavat eli ymmärtämistä helpottavat ja vieraannuttavat eli vierautta lisäävät käännösratkaisut kulkevat lähdetekstissä ja suomennoksessa rinnakkain, mutta selkeä pääpaino on vieraannuttavilla ratkaisuilla. Suomentajan käyttämien paikallisten käännösstrategioiden perusteella hänen kokonaiskäännösstrategianaan on ollut vieraskielisyyden säilyttäminen suomennoksessa mahdollisimman lähdetekstiuskollisesti. Hänen tekemiensä ratkaisujen perusteella on ilmeistä, että hän on kokenut tärkeäksi maorin kielen säilyttämisen suomennoksessa. Tämän hän myös itse vahvistaa: ”Kokonaan maorin

pois jättäminen ja pelkän suomen käyttäminen olisi vienyt tärkeän osan tekstiä pois” (Hangasmäki 2016).

Suomennoksella on eri kohdeyleisö kuin Ihimaeran *The Whale Riderilla*, ja siten, vaikka suomentajan käytännön käännösratkaisut ovat pitkälti samanlaisia kuin Ihimaeran, hänen vieraskielistä tekstiainesta koskeva kokonaiskäännösstrategiansa eroaa Ihimaeran strategiasta. Suomalaisille kohdelukijoille maori on vieras kieli ja he tyypillisesti tuntevat maorikulttuuria vain vähän, joten maorinkieliset elementit suomennoksessa ovat vieraannuttavia. Suomennoksen vieraus ei ilmene vain tekstin tasolla esiintyvissä maorinkielisissä tekstisekvensseissä, vaan myös syvemmillä niiden merkityksissä: tarinassa monisyisesti läsnä olevassa maorien kulttuurissa ja historiassa, jota ei avata lukijalle. Suomentaja on tuottanut eksotisoivan suomennoksen, jossa maorin kieli luo hieman eksoottisen ja paikoitellen mystisen vaikutelman tekstin tasolla, mutta ei päästä lukijaa osalliseksi maoriksi ilmaistujen kulttuuristen käsitteiden ja historiaviittausten merkityksistä ja niiden taustalla vaikuttavista asioista.

Jos suomentaja olisi valinnut kotouttavan kokonaiskäännösstrategian, hän olisi todennäköisesti vähentänyt maorinkielisen tekstiaineksen määrää suomennoksessa ja avannut enemmän maorinkielisten sanojen ja ilmaisujen merkityksiä. Tämä olisi voinut tapahtua kääntämällä maorinkielisiä sanoja ja ilmaisuja suomeksi sekä lisäämällä tekstinsisäisiä käännöksiä, selityksiä, eksplikointia ja kontekstivihjeitä. Lisäykset olisivat kuitenkin tehneet suomennoksesta lähdetekstiä pidemmän ja olisivat myös voineet vaikuttaa tekstin hyväksyttävyyteen kaunokirjallisena tekstinä. Suomentaja kommentoikin harkinneensa tekstinsisäisten käännösten lisäämistä heti maorinkielisten sanojen jälkeen, mutta todenneensa, että ”se olisi tehnyt monin paikoin tekstistä vähemmän sujuvan tuntuista” (Hangasmäki 2016).

5.3 Vieraskielisen tekstiaineksen säilyttämisen haasteet

Monikielinen lähdeteksti sisältää vieraskielisen tekstiaineksen säilyttämään pyrkivälle kääntäjälle monia lisähaasteita, etenkin jos tekstin vieras kieli ei ole kääntäjälle entuudestaan tuttu. Kielten tunnistamisen haaste liittyy tekstin sisältämien kielten erottamiseen toisistaan: mikä lähdetekstissä on kirjoitettu pääkielellä ja mikä vieraalla kielellä. Tunnistamisen voisi kuvitella olevan helppoa niinkin erilaisissa kielissä kuin englanti ja maori, mutta sanatasolla tehtävä ei välttämättä olekaan itsestään selvä silloin, kun vieraskielistä ainesta ei ole merkitty

lähdetekstiin typografisin korostuskeinoin ja sanojen ortografia johtaa harhaan. Esimerkiksi suomentaja on tulkinut sanan *nana* (98) olevan maoria, vaikka kyseessä on lyhennys *banana*-sanasta, ja suomennokseen on päätynyt käänнос ”rutistuisin kuin nana” (125). Kielten välisten rakenteellisten erojen vuoksi kääntäjältä voivat myös jäädä tunnistamatta esimerkiksi vieraskielisten sanojen monikkomuodot. Lähdetekstissä maorinkieliset sanat eivät ole saaneet englannin kielen monikon s-päätettä, vaan ainoastaan eteensä määräisen artikkelin, kuten maorin kielessä, esimerkiksi:

- (60) *The **kuia** gasped at the kai karanga's stubbornness.* (114)
Kuia ällistyi kai karangan itsepäisyyttä. (143)

Kielten tunnistamisen haaste voi myös siirtyä käänноksen lukijalle. Nopealla silmäyksellä esimerkiksi suomennokset ”pito-paikka” (40), ”hän oli kuin hankala kina” (47) (’merisiili’) ja ”Ope pysähtyi välittömästi” (143) voivat vaikuttaa täysin suomenkielisiltä. Kun vieraskielisen sanan ortografia muistuttaa jotain kohdekielen sanaa, eikä sitä ole erotettu pääkielestä typografisin korostuskeinoin, kääntäjä joutuu ratkaisemaan, käyttäkö vierassanaa, joka voi aiheuttaa lukijoissa hämmennystä vai kääntäkö sanan kohdekielelle ja kompensoiko sen kääntämisen jossain muualla tekstissä.

Vieraan kielen ymmärtäminen voi hankaloitua entisestään silloin kun jotain vieraskielistä sanaa käytetään lähdetekstissä useassa eri merkityksissä. Esimerkiksi *moko* tarkoittaa ’tatuointia’, mutta on myös lyhenne lapsenlasta tarkoittavasta sanasta *mokopuna*. *Tipualla* taas viitataan lähdetekstissä sekä käsitteeseen ’suojelushenki’, jolla viitataan heimon ihmisesiisään, mutta myös konkreettisesti tarinassa läsnä olevaan hahmoon, urosvalaaseen, jota Kahun heimo pitää suojelushenkenään. Kääntäjä joutuu ratkaisemaan, tuoko käänноksessä jotenkin esille sanojen merkityksen muuttumisen vai luottaako siihen, että lukija pystyy tekstikontekstin perusteella päättelemään tämän itsekin.

Silloin kun kääntäjä ei ymmärrä tekstissä käytettyä vierasta kieltä, voi hän tulkita väärin vieraskielisten sanojen ja ilmaisujen merkityksiä. Tällöin muuttuneet merkitykset siirtyvät käänноkseen alkuperäisten merkitysten tilalle, kuten esimerkiksi edellä *tamahine*-esimerkissä (54). Vieraskielisten sanojen ja ilmaisujen ymmärtäminen kietoutuu myös laajempaan lähdekulttuurin tuntemiseen. Jos kulttuuriset käsitteet ovat vieraita, saattaa tulkita tekstinsisäisiä viittaussuhteita erheellisesti. Esimerkiksi suomennoksessa Oppimisen talojen nimet ovatkin muuttuneet *maurien* nimiksi:

- (61) *The mauri that he brought came from the Houses of Learning called Te Whakaeroero, Te Rawheoro, Rangitane, and Tapere Nui a Whatonga.* (27)
Maurit, jotka hän toi, olivat peräisin Oppimisen taloista ja nimeltään Te Whakaeroero, Te Rawheoro, Rangitane ja Tapere Nui a Whatonga. (38)

Vieraalla kielellä kirjoitettuihin sanoihin tulee myös helpommin kirjoitusvirheitä kuin tuttuihin kotoperäisiin sanoihin. Esimerkiksi *whaiapon* (54) oikea kirjoitusasu on *whaiapo* ja *whakrongon* (57) *whakarongo*. Toisaalta kirjoitusvirheet jäävät pimentoon myös lukijalta, joka ei osaa kyseistä vierasta kieltä.

Myös vieraskielisten sanojen integrointi pääkieleen voi olla haastavaa. Kieliopillisesti integroitaessa vieraskielinen sana taivutetaan pääkielen taivutussääntöjen mukaan. Suomennoksessa maorinkielisten sanojen kieliopillinen integrointi suomeen ei ole ollut täysin johdonmukaista. Jotkin sanat esiintyvät tekstissä välillä integroituina ja toisinaan integroimattomina, kuten:

- (62) *mana*, 'prestige', 'arvostus'
They had mana (42).
 Niillä oli **mana** (58)
 'You still haven't got the *mana*.' (65)
 "Sinulla ei silti ole **mana**." (87)
- (63) *tapu*, 'sacred', 'pyhä'
Just the men, he added, because men were tapu. (30)
 Vain miehiä, hän lisäsi, koska miehet olivat **tapu**. (43)
 '[...] We have tried not to take food with us in our boats when we fish because of the *tapu* nature of our task.' (40)
 "[...] Olemme yrittäneet olla ottamatta ruokaa mukaamme kalaan lähtiessämme tehtävämme **tapu** luoteen vuoksi." (56)

Kieliopillisen integroinnin rinnalle nostaisin vieraskielisen tekstisekvenssin merkityksen integroinnin pääkielellä esitetyn sisällön kanssa siten, että monikielinen käännös edelleen välittää alkuperäisen merkityksen. Haasteelliselta vaikuttaa etenkin yksittäin esiintyvien vieraskielisten substantiivien kääntäminen niihin liittyvien verbien kanssa. Jos vieraskieliseen substantiiviin liittyvä verbi käännetään merkityksen kannalta epäidiomaattisella verbillä, lopputuloksena voi olla käännös, jossa vieraskielinen sana assosioituu joksikin muuksi kuin mitä tarkoittaa. Merkitykseltään muuttuneeseen tai epäidiomaattiseen kohdekieliseen ilmaisuun voivat myös johtaa lähdetekstin vieraskielisen substantiivin ja pääkielisen verbin yhdistelmät sanasanaisesti käännettyinä käännöslainoina, esimerkiksi:

- (64) *We were over at our Koro's place, me and the boys, having a korero and a party, when the phone rang.* (12)
 Olimme Koron luona, minä ja pojat, meillä oli korero ja juhlat, kun puhelin soi. (21)
- (65) [...] *I can do the poi.* (62)
 [...] Minä osaan tehdä poita. (82)
- (66) *She ran up the steps and put her arms around my neck. 'Kia ora,' she breathed as she gave me a hong.* (64)
 Hän juoksi portaat ylös ja kietoi kätensä kaulaani.
 ”Kia ora”, hän henkäisi ja antoi minulle hongin. (85)

”Having a *korero*” tarkoittaa juttelemista, ja sen olisi voinut esimerkiksi kääntää persoonassa ’koreroimme ja juhlimme’. Vaihtoehtoisesti ilmaisun olisi voinut kääntää kokonaan suomeksi, ’juttelimme ja juhlimme’, kuten suomentaja on tehnyt joidenkin muidenkin verbi-ilmaisujen kohdalla, ja kompensoida *korero*-sanan menetys toisaalla suomennoksessa. Seuraavassa esimerkissä (65) taas ei ole kyse ’*poi*n valmistamisesta’, vaan narun päässä olevan kevyen pallon, *poi*n, rytmikkästä heiluttelussa ja pyörittelystä laulesityksen tahtiin. Suomennoksessa olisi voitu esimerkiksi käyttää pyörittää-verbiä ja eksplikoida merkitystä: ’Minä osaan pyörittää poi-palloja.’ Viimeisen esimerkin (66) ilmaisu ’antoi hongin’ puolestaan assosioituu ’antoi suukkoon’, vaikka kyse on nenien ja otsien yhteen painamisesta.

Merkityksen integrointiin liittyy myös luontevien kollokaattien valinta. Lähdetekstissä tarkoitettun merkityksen välittymiseksi oikein käänöksessä etenkin yksittäin esiintyvien vieraskielisten substantiivien kollokaateilla näyttää olevan tärkeä rooli. Esimerkiksi kuolasta puhuttaessa ’tippa’ kuulostaisi idiomaattisemmalta kuin ”tilkka *huwarea*” (41) ja merisiiliin viitattaessa ’piikikäs’ veisi lähemmäs tarkoitettua merkitystä kuin ”terävä *kina*” (58).

Toisaalta on huomattava, että vieraannuttavan käänösstrategian valinnut kääntäjä voi myös tietoisesti siirtää lähdetekstin kieliopillisia rakenteita käänökseensä sen sijaan, että pyrkisi mahdollisimman idiomaattiseen kohdekieliseen ilmaisuun. Edellä olevien esimerkkien kaltaiset ratkaisut olisivat tällöin täysin linjassa kääntäjän valitseman strategian kanssa. Jos kääntäjä taas pyrkii sekä tuottamaan kieliopillisesti oikeaa ja luontevaa kohdekieltä että integroimaan vieraskielisen tekstiaineksen kääntämäänsä kieleen siten, että myös sen merkitys säilyy samana, joutunee hän turvautumaan kaksinkertaiseen kääntämiseen. Tällöin hän kääntää vieraskielisen sanan tai ilmaisun sisältävän tekstikatkelman ensin kokonaan kohdekielelle ymmärtääkseen, mitä tekstikatkelma tarkoittaa ja pystyäkseen valitsemaan

käännökselle idiomaattisen kieliasun, luontevat kollokaatiot ja vieraskieliselle ilmaisulle oikeat taivutusmuodot, ja vasta sitten lopulliseen monikieliseen muotoonsa.

Suomennetun sanaston epäkohdat tuovat esille, että sanastotyössä tarvitaan aivan yhtä paljon kulttuurista ja kielellistä tietämystä ja osaamista kuin lähdetekstin kääntämisessäkin. Ilman niitä vaarana ovat väärät sanakirjavastineet ja käännösvirheet. Sanastoa ei voi kääntää lähdetekstistä ja käännöksestä irrallisena kokonaisuutena, jos sen halutaan toimivan loogisena jatkeena käännökselle. Jos sanastoon lisätään monimerkityksinen hakusana, annetaan käännösvastine sen mukaan, missä merkityksessä sanaa on käytetty tekstissä. Jos yhtä sanaa taas on käytetty tekstissä useassa eri merkityksessä, sanaston olisi hyvä heijastaa tätä ja tarjota hakusanelle yhtä monta käännösvastinetta tai selitystä. Silloin taas kun teksti sisältää runsaasti sanaa pidempiä vieraskielisiä tekstisekvenssejä, olisi hyödyllistä sisällyttää keskeiset lyhyet sanonnat sanastoon kokonaisina, eikä hajottaa niitä yksittäisiksi hakusanoiksi. Ja sanaston ja käännöksen tulisi keskenään puhua samaa kieltä: sanastoon oikein käännettyä vieraskielistä sanaa tulisi käyttää käännöksessä juuri siinä merkityksessä. Kaikkien edellä mainittujen seikkojen varmistaminen edellyttää, että kyseisten sanojen ja ilmaisujen käyttö tarkistetaan lähdetekstistä ja käännöksestä.

6 Johtopäätökset

Monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntäjällä on käytettävissään joukko paikallisia käännösstrategioita sen ratkaisemiseksi, miten kääntää lähdetekstin sisältämä vieraskielinen tekstiaines. Osa näistä käännösstrategioista on yhteisiä kirjailijalle ja kääntäjälle. Tämän tutkielman alkuperäisenä tarkoitukseni oli tutkia, mitä paikallisia käännösstrategioita oli käytetty *Valasratsastajassa*, Witi Ihimaeran *The Whale Riderin* suomennoksessa. *The Whale Rideriin* tutustuminen kuitenkin paljasti, miten laajalti jo kirjailija voi osaa näistä strategioista hyödyntää, ja että mikäli kääntäjä kääntää hyvin lähdetekstiuskollisesti, siirtyvät kirjailijan tekemät paikalliset käännösstrategia-avalinnat myös käännöksen piirteiksi. Päädyinkin tutkimaan käännösstrategioiden käyttöä molemmissa teksteissä, sekä lähdetekstissä että sen suomennoksessa, ja vertailemaan, miten suomentajan ratkaisut eroavat kirjailijan alkuperäisistä ratkaisuista. Taulukoituani molemmista teksteistä maorinkieliset tekstisekvenssit, yhteensä 1000 koodinvaihtoa, vertailin kokoamiani tekstipareja toisiinsa selvittääkseni, mitä paikallisia käännösstrategioita oli käytetty. Tutkimani paikalliset käännösstrategiat olivat: 1) kääntämättä jättäminen, 2) kääntäminen kohdekielelle, 3) tekstinsisäinen kääntäminen, 4) selityksen lisääminen, 5) eksplikointi, 6) kontekstivihjeen lisääminen ja kontekstin muotoilu, 7) poisto, 8) kompensatio, 9) peritekstit ja 10) typografiset korostuskeinot.

Eniten käytetty paikallinen käännösstrategia oli tekstinsisäinen kääntäminen, jota Ihimaera on hyödyntänyt 26 yksittäisen maorinkielisen sanan ja 58 sanaa pidemmän tekstisekvenssin ymmärrettävämmäksi tekemisessä *The Whale Riderissa*. Suomentaja on lisännyt suomennokseensa vain yhden sellaisen yksittäisen sanan tekstinsisäisen käännöksen, jota ei esiinny lähdetekstissä ja muutoin sisällyttänyt Ihimaeran tekstinsisäiset käännökset suomennokseensa suomennettuina. Toiseksi yleisin käytetty paikallinen käännösstrategia oli kontekstivihjeen lisääminen tai tekstikontekstin muotoileminen tavalla, joka avaa vieraskielisen tekstiaineksen merkitystä. Ihimaera on turvautunut tähän ainakin 29 yksittäisen sanan ja 28 sanaa pidemmän tekstisekvenssin yhteydessä. Subjektiiivista tulkintaa vaativa kontekstivihje voi kuitenkin olla vaikea tunnistaa niin lähdetekstistä kuin käännöksestäkin. Vähän käytettyjä paikallisia käännösstrategioita olivat selityksen lisääminen ja eksplikointi, johon sekä Ihimaera että suomentaja ovat turvautuneet vain muutamia yksittäisiä kertoja. Typografisia keinoja taas ei ollut käytetty kummassakaan tekstissä nimenomaan vieraskielisen aineksen korostamiseen. Ymmärtämistä lisäävien paikallisten

käännösstrategioiden lisäksi suomentaja on imitoinut Ihimaeran vierassanojen käyttöä. Ainoastaan suomentajan käyttämiä paikallisia käännösstrategioita olivat kohdekielelle kääntäminen, poisto, kompensatio ja peritekstin lisääminen teokseen eli sanasto. Sanastoa lukuun ottamatta näitä strategioita oli käytetty vain marginaalisesti yksittäisten käännösongelmien ratkaisemiseksi.

Jos Ihimaeran lähdetekstissä hyödyntämien paikallisten käännösstrategioiden runsaus tuli yllätyksenä, niin tuli myös se, missä määrin Ihimaera varioi tekstinsisäisten käännöstensä sijaintia suhteessa käännettyyn vieraskieliseen tekstisekvenssiin. Käsitys teoriakirjallisuuden esittelemästä suhteellisen suoraviivaisesta toimintatavasta sijoittaa tekstinsisäinen käännös heti käännetyn tekstisekvenssin jälkeen tai joissain tapauksessa sen edelle romuttui perehdyttyäni Ihimaeran tekstiin. Ihimaera varioi tekstinsisäisten käännösten sijaintia niin paljon, että mieleen väistämättä nousi kysymys, miten pitkälle tekstinsisäisen käännöksen vaikutusalaa voi ulottaa. Jos käännettävän tekstisekvenssin ja käännöksen välissä on kymmeniä sivuja, toimiiko käännös enää ymmärtämistä lisäävässä funktiossa? Vierasta kieltä osaamattomalta lukijalta kun voi muutenkin jäädä suuri osa tekstinsisäisistä käännöksistä ja kontekstivihjeistä huomaamatta.

Todellisuus on yleensä teoriaa monimutkaisempaa ja näin oli tutkimassani tapauksessakin. *The Whale Rider* vaikuttaa poikkeukselliselta lajityyppinsä edustajalta siinä, miten monisyistä, keskenään limittyvää ja lukijaa haastavaa teoksen monikielisyys on. Vieraskielistä tekstiainesta on runsaasti, se on jakautunut romaanissa epätasaisesti ja Ihimaera on varioinut huomattavasti sen lukijalle ymmärrettäväksi tekemisen keinoja. Mutta vaikka *The Whale Riderin* monikielisyys tuntuukin rikkovan kaikenlaista säännönmukaisuutta, ovat monet tutkielmani tuloksista myös yhtäläisiä teoriakirjallisuudessa esitetyn kanssa: suurin osa *The Whale Riderin* vieraskielisestä tekstiaineksestä on yksittäin esiintyviä sanoja (63,5 prosenttia), valtaosa näistä sanoista on sanaluokaltaan substantiiveja (89,9 prosenttia) ja suurin osa substantiiveista puolestaan on kulttuurisidonnaisia reaalioita (69,4 prosenttia). Vaikka tapaustutkimuksen yleistettävyyks onkin rajallista, voi tämän tutkielman tulosten todeta asettuvan monelta osin samaan linjaan aiemman tiedon kanssa.

Käytettyjen paikallisten käännösstrategioiden kautta rakentui kuva suomentajan valitsemasta kokonaiskäännösstrategiasta. Myös suomennettu *Valasratsastaja* on esimerkki poikkeuksellisesta lajityyppinsä edustajasta. Se on jälkikolonialistinen kaunokirjallinen teos, joka ei ole menettänyt käännösprosessin aikana monikielisyyttään ja muita etnisiä piirteitään.

Tähän on saattanut vaikuttaa Suomessa vallinnut vieraannuttavan kääntämisen perinne, mutta ennen kaikkea se on tulosta suomentajan tekemistä strategisista valinnoista. Suomentaja on suomentanut vieraannuttavasti ja pyrkinyt säilyttämään teoksen monikielisyuden. Tekstin pintatasolla suomennoksesta jääkin yllättävän vähän ymmärtämättä, koska Ihimaera ja hänen ratkaisujaan pitkälti noudattanut suomentaja ovat hyödyntäneet runsaasti erilaisia paikallisia käännösstrategioita maorinkielisen tekstiaineksen ymmärtämisen lisäämiseksi. Maoria osaamattomilta lukijoilta tämä seikka itsessään voi kuitenkin jäädä piiloon, jos yhteys maorinkielisen sanan tai ilmaisan ja sen tekstinsisäisen käännöksen tai kontekstivihjeen välillä jää huomaamatta.

Vieraus on kuitenkin läsnä *Valasratsastajassa* paitsi maorinkielisinä sanoina ja ilmaisuina, myös kokonaisena implisiittisenä kulttuuristen ja historiallisten viittausten verkostona. Maorikulttuuria ja historiaa tuntemattomalta suomalaislukijalta jää tekstitasoa syvempi kokonainen kulttuuristen merkitysten viitekehys pimentoon. Kuten Haag ja Čerče toteavat, tekstissä esiintyvät vieraskieliset sanat eivät yksinään riitä lisäämään lukijan ymmärrystä vieraasta kulttuurista. Esimerkiksi *Valasratsastajan* lukijat pystyvät tulkitsemaan suomennoksesta, että ilmaisulla *tekoteko kei runga* viitataan urosvalaan selässä ratsastavaan tyttöön, mutta pimentoon jää rinnastus kokoustalon katonharjalla päätykolmion huipulla sisäänkäynnin yläpuolella seisovaan puusta veistettyyn jumalfiguriiniin, heimon esi-isään. Todellisen Whangaran kokoustalon huippua koristava puinen *tekoteko* on alkuperäinen valasratsastaja valaansa selässä. Ihimaeran siteeraamassa *Paikea* hakassa puolestaan ilmaisu *tekoteko kei runga* viittaa samaisessa hakassa mainitun kokoustalo Te Kanin huipulla olevaan valasratsastajafiguriiniin.

Teosten vertailussa hieman yllättikin se, miten vähän suomentajan käännösstrategiset ratkaisut vieraskielisen tekstiaineksen kääntämisessä eroavat Ihimaeran ratkaisuista ajatellen, miten erilaiset kohdeyleisöt teoksilla on. Tekstin sisällön ymmärrettävyys on pitkälti Ihimaeran ratkaisemalla tasolla myös suomennoksessa, vaikka suomalaisella lukijalla on aivan erilaiset valmiudet *The Whale Riderin* sisältämien kulttuuristen viittausten ymmärtämiseen. Saatuaan käännettäväkseen ”kulttuurisesti tiheän tekstin” suomentaja on joutunut tasapainoilemaan teoksen lajityypin säilyttämisen ja sen sisällön ymmärrettäväksi tekemisen välillä, ja valinnut näistä ensimmäisen. Esimerkiksi kääntämättä jätetyt tai rinnalleen yksinkertaistavan sanakirjavastineen saaneet vierassanat jäävät pääosin eksoottisiksi sanoiksi ilman syvempiä kulttuurisia, historiallisia tai yhteiskunnallisia

merkityksiä. Suomalaislukijan ymmärrys maorikulttuuria kohtaan ei juurikaan kasva, ellei hän ota asioista selvää kirjan ulkopuolisista lähteistä. Toisaalta juuri se voikin olla yksi teoksen funktio: innostaa lukijat tutustumaan aiheeseen lisää omin päin. Suomalaislukijan ja lähdekulttuurin välille olisi ehkä syntynyt enemmän Bermanin peräänkuuluttamaa lähdekulttuurin ymmärtämistä edistävää dialogia, jos kustantaja olisikin valinnut suomennettavaksi *The Whale Riderin* kansainvälisen laitoksen.

Kun monikielisen tekstin vieraskielinen aines edustaa harvinaista, kääntäjälle vierasta kieltä, on sen säilyttäminen käännöksessä erityisen haastavaa. Kääntäjä joutuu sovittamaan yhteen kahden tai useamman keskenään erilaisen kielijärjestelmän ainesta tekstin pinta- ja merkitystasolla. Kielten rakenteelliset erot voivat vaikeuttaa vieraskielisen aineksen integroimista käännöksen pääkieleen tavalla, joka säilyttää alkuperäisen ilmaisun merkityksen käännöksessä muuttumattomana. Ja jos kääntäjä ei ymmärrä monikielisen tekstin sisältämää vierasta kieltä, käännösvirheetkin lienevät väistämättömiä. Silloin kun käännettävänä on lähdeteksti, jonka kielet limittymät niin monisyisesti kuin Ihimaeran *The Whale Riderissa*, lähdetekstiuskollinen kääntäminen voi olla hyvinkin rationaalinen valinta käännösstrategiaksi. Jos tekstinsisäiset käännökset ja kontekstivihjeet eivät ole helposti tunnistettavissa lähdetekstistä, kääntämällä lähdetekstiuskollisesti voi kuitenkin varmistaa, että lähdetekstin merkitykset muuttuvat käännöksessä mahdollisimman vähän.

Omaa työtäni jälkiviisaana arvioidessani voin todeta, että tutkimusaineistoni oli liian mittava pro gradu -tutkielmaan. Mitä enemmän havaintoja, sitä enemmän poikkeustapauksia ja sitä vaikeammiksi luokittelu ja aineiston hallinta käyvät. Myös relevantin erottaminen epärelevantista muuttuu haastavaksi, kun havaintoja on runsain mitoin. Mutta yhtä lailla voin myös todeta, että ilmiöiden erottaminen edellyttää suurta havaintojen määrää. Pienemmällä otannalla olisi esimerkiksi vieraskielisten koodinvaihtojen epätasainen jakautuminen aineistossa jäänyt huomaamatta, kuin myös sanaa pidempien maorinkielisten tekstisekvenssien sisällölliset luokat. Yhtä lailla myöskään harvinaiset tapaukset eivät välttämättä nouse esille pienestä tutkimusaineistosta. Tämä tutkielma esimerkiksi toi esille sen, miten haastavaa vieraskielisten verbien sekä pääkielisen verbin ja vieraskielisen substantiivin yhdistelmän kääntäminen voi joissain kielipareissa olla.

Tekstiparien vertailu toimi hyvin tutkielmani analyysimenetelmänä: käytetyt käännösstrategiat paljastuvat nimenomaan verratessa lähdetekstiä ja käännöstä keskenään. Yksinkertainen määrällinen luokittelu sen sijaan ei onnistu täysin silloin, kun vieraskielinen

aines limittyy tekstinsisäisten käännösten kanssa ja kun on hyödynnetty käännösten sijainnin variaatioita siinä määrin kuin Ihimaera on tehnyt. Luokitteluun liittyvistä haasteista huolimatta saavuttamani kokonaiskuva teoksissa käytetyistä paikallisista käännösstrategioista on kuitenkin varsin kattava ja mielestäni riittävä antamaan käsityksen siitä, miten sekä kirjailija ja suomentaja ovat eri strategioita hyödyntäneet, vaikka joitain yksittäisiä tapauksia olisikin jäänyt huomaamatta.

Monikielisten tekstien kääntämistä ei ole vielä tutkittu paljon, ja tähänastinen tutkimus on keskittynyt pitkälti kaunokirjallisiin teksteihin, joten olisi mielenkiintoista laajentaa tutkimusta muihin lajityyppeihin: minkä verran monikielistä ilmaisua hyödynnetään esimerkiksi populaaritieteellisissä teksteissä tai uutisreportaaseissa? Käytetäänkö niiden kääntämisessä samoja ymmärtämistä lisääviä paikalliskäännösstrategioita? Käännösstrategioista ja kääntäjän prosesseista kiinnostunut voisi puolestaan tutkia sitä, vaikuttaako lähdetekstissä esiintyvän toisen kielen tuttuus tai vieraus kääntäjän valitsemiin käännösstrategioihin: turvautuuko kääntäjä esimerkiksi enemmän lähdetekstistä poikkeavaan tekstinsisäiseen kääntämiseen, jos osaa itse lähdetekstissä käytettyä toista kieltä?

Lähteet

Tutkimusaineisto

Ihimaera, Witi 1987. *The Whale Rider*. Auckland: Heinemann Publishers.

Ihimaera, Witi 2004. *Valasratsastaja*. Suom. Mervi Hangasmäki. 2. painos. Helsinki: Like.

Muut lähteet

Amador Moreno, Carola P. 2005. Javier Marías and Antonio Muñoz Molina: between two languages. Teoksessa Delabastita & Grutman (toim.). 201–215.

Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths & Helen Tiffin 2002. *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. Second edition. Taylor & Francis Group. ProQuest Ebook Central.

Auer, Peter & Li Wei 2007. Introduction: Multilingualism as a problem? Monolingualism as a problem? Teoksessa Peter Auer & Li Wei (toim.), *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1–12.

Baker, Mona & Gabriela Saldanha (toim.) 2009. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Taylor & Francis e-Library. London: Routledge.

Bandia, Paul F. 2010. Post-colonial literatures and translation. Teoksessa Gambier & van Doorslaer (toim.). 264–269.

Berman, Antoine 1992 [1984]. *The Experience of the Foreign. Culture and Translation in Romantic Germany*. [Englanniksi kääntänyt S. Heyvaert.] Albany: State University of New York Press.

Berman, Antoine 2007 [1985]. Translation and the Trials of the Foreign. [Englanniksi kääntänyt Lawrence Venuti.] Teoksessa Venuti (toim.). 276–289.

Brisset, Annie 2007 [1990/1996]. The search for a native language: translation and cultural identity. [Englanniksi kääntäneet Rosalind Gill and Roger Gannon.] Teoksessa Venuti (toim.). 337–368.

Callahan, Laura 2003. The Role of Register in Spanish-English Codeswitching in Prose. *Bilingual Review* 27 (1). 12–25.

Chesterman, Andrew 2016. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Second edition. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Chesterman, Andrew 2009. Finnish tradition. Teoksessa Baker & Saldanha (toim.). 398–404.

Cincotta, Madeleine Strong 1996. *Naturalising Linguistic Aliens: The Translation of Code-Switching*. Conference on Interpreting and Translation. Sydney: University of Western Sydney. URL: files.eric.ed.gov/fulltext/ED404868.pdf. [Luettu 13.12.2017.]

- Degani, Marta 2011. The Pakeha myth of one New Zealand /Aotearoa: An exploration in the use of Maori loanwords in New Zealand English. Teoksessa David Crystal, Roberta Facchinetti & Barbara Seidlhofer (toim.), *From International to Local English – And Back Again*. Linguistics Insights. Volume 95. Bern: Peter Lang. 165–196.
- Delabastita, Dirk & Rainier Grutman (toim.) 2005. *Fictionalising Translation and Multilingualism*. Linguistica Antverpiensa New Series 4/2005. Antwerpen: Hogeschool Antwerpen.
- Delabastita, Dirk & Rainier Grutman 2005. Introduction. Fictional representations of multilingualism and translation. Teoksessa Delabastita & Grutman (toim.). 11–34.
- Ellis, Juniper 1999. "The Singing World": Witi Ihimaera interviewed by Juniper Ellis. *Journal of Commonwealth Literature*. Volume 34, Issue 1. 169–182.
- Enell-Nilsson, Mona & Minna Hjort 2003. "Fuck sådant." Snabba cash -romaanin monikielisistä voima- ja haukkumasanoista sekä niiden suomen-, saksan- ja englanninkielisistä käännöksistä. *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, vol 7. 95–110.
- Eriksson, Harriet & Saara Haapamäki 2011. Att analysera litterär flerspråkighet. Teoksessa Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm (toim.), *Svenskan i Finland 12*. Joensuu: University of Eastern Finland. 43–52.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta 2001. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- Franco Arcia, Ulises 2012. Translating Multilingual Texts: The Case of "Strictly Professional" in *Killing Me Softly, Morir Amando* by Francisco Ibáñez-Carrasco. *Mutatis Mutandis*, vol. 5, no 1. 65–85.
- Fresno Calleja, Paloma 2004. "Riding Across Cultural Boundaries": An Interview with Witi Ihimaera. *Odisea*. No 5. 199–208.
- Gambier, Yves 2010. Translation Strategies and Tactics. Teoksessa Gambier & van Doorslaer (toim.). 412–418.
- Gambier, Yves & Luc van Doorslaer (toim.) 2010. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Gambier, Yves & Luc van Doorslaer (toim.) 2011. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Gordon, Elizabeth, Lyle Campbell, Jennifer Hay, Margaret Maclagan, Andrea Sudbury, & Peter Trudgill 2004. *New Zealand English: Its Origins and Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grutman, Rainier 2009. Multilingualism. Teoksessa Baker & Saldanha (toim.). 182–185.
- Grutman, Rainier 2006. Refraction and recognition. Literary multilingualism in translation. *Target* 18:1. 17–47.

- Haag, Oliver 2013. A History of Indigenous New Zealand Books in European Translation. *Journal of New Zealand Studies* NS16. 79–99.
- Haag, Oliver & Danica Čerče 2015. Witi Ihimaera's *The Whale Rider* in Slovene, Dutch, and German Translation. *Antipodes* 29.2. 251–268.
- Hangasmäki, Mervi 2016. Yksityinen sähköpostiviesti. 25.10.2016.
- Harlow, Ray 2007. *Maori: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hay, Jennifer, Margaret A. MacLagan, & Elizabeth Gordon 2008. *New Zealand English*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Holman, Jeffrey Papanoa 2014. Development of Māori fiction. Māori fiction – ngā tuhinga paki. *Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand*. URL: teara.govt.nz/en/maori-fiction-nga-tuhinga-paki/page-2. [Luettu 25.1.2018.]
- Ihimaera, Witi 2003. Foreword. *The Whale Rider*. The International Edition. Auckland: Reed Books. 9–11.
- Ihimaera, Witi 2010a. *The Whale Rider*. North Shore: Penguin Group (NZ).
- Ihimaera, Witi 2010b. Author notes. *The Whale Rider*. North Shore: Penguin Group (NZ). 169–178.
- Ingo, Rune 1990. *Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käänntieteteeseen*. Helsinki: WSOY.
- Jonsson, Carla 2012. Making Silenced Voiced Heard. Code-switching in Multilingual Literary Texts in Sweden. Teoksessa Sebba, Mahootian & Jonsson (toim.). 212–232.
- Jääskeläinen, Riitta 1993. Investigating Translation Strategies. Teoksessa Sonja Tirkkonen-Condit & John Laffling (toim.), *Recent Trends in Empirical Translation Research*. Kielitieteellisiä tutkimuksia no 28. Joensuu: Joensuun yliopisto. 99–120.
- Jääskeläinen, Riitta & Pekka Kujamäki 2005. Foreignising vs. Domesticating? The Role of Cultural Context in Determining the Choice of Translation Strategy. *Revista Canaria de Estudios Ingleses*, 51. 71–83.
- Kalliokoski, Jyrki 2009. Tutkimuskohteena monikielisyys ja kielten kohtaaminen. Teoksessa Kalliokoski, Kotilainen & Pahta (toim.). 9–22.
- Kalliokoski, Jyrki, Lari Kotilainen & Päivi Pahta (toim.) 2009. *Kielet kohtaavat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kemppainen, Hannu, Marja Jänis & Alexandra Belikova (toim.) 2012. *Domestication and Foreignization in Translation Studies*. Berlin: Frank & Timme.
- Keown, Michelle 2007. *Pacific Islands Writing: The Postcolonial Literatures of Aotearoa/New Zealand and Oceania*. Oxford: Oxford University Press.
- Klaudy, Kinga 2012. Linguistic and Cultural Asymmetry in Translation from and into Minor Languages. Teoksessa Kemppainen, Jänis & Belikova (toim.). 33–48.

- Kolehmainen, Leena & Janne Skaffari 2016. Multilingual practices in contemporary and historical contexts: interfaces between code-switching and translation. *Multilingua*, 35 (2). 123–135.
- Koskinen, Kaisa 2012. *Domestication, Foreignization and the Modulation of Affect*. Teoksessa Kempainen, Jänis & Belikova (toim.). 13–32.
- Kovács, Magdolna 2009. Koodinvaihto ja kielioppi. Teoksessa Kalliokoski, Kotilainen & Pahta (toim.). 24–49.
- Kujamäki, Pekka 1998. *Deutsche Stimmen der Sieben Brüder: Ideologie, Poetik und Funktionen literarischer Übersetzung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kukkonen, Pirjo & Ritva Hartama-Heinonen (toim.) 2001. *Mission, Vision, Strategies, and Values. A Celebration of Translation Training and Translation Studies in Kouvola*. Helsinki: Helsinki University Press.
- KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tapaustutkimus. Verkkojulkaisu. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. URL: www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/. [Luettu 1.2.2017.]
- Lefevere, André. 1992. *Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context*. New York: MLA.
- Leppihalme, Ritva 2000. Kulttuurisidonnaisuus kaunokirjallisuuden kääntämisessä. Teoksessa Outi Paloposki & Henna Makkonen-Craig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: AKO, Helsingin yliopisto. 89–105.
- Leppihalme, Ritva 2001. Translation strategies for realia. Teoksessa Kukkonen & Hartama-Heinonen (toim.). 139–148.
- Leppihalme, Ritva 2007. Kääntäjän strategiat. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Satu Höyhty & Anne-Maria Latikka (toim.), *Suomennokirjallisuuden historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 365–373.
- Leppihalme, Ritva 2011. Realia. Teoksessa Gambier & van Doorslaer (toim.). 126–130.
- Macalister, John (toim.) 2005. *A Dictionary of Maori Words in New Zealand English*. Victoria: Oxford University Press.
- Macalister, John 2006. The Maori Presence in the New Zealand English Lexicon, 1850–2000: Evidence from a Corpus-Based Study. *English World-Wide* 27:1. 1–24.
- Malmio, Kristina 2011. Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen. Teoksessa Heidi Grönstrand & Kristina Malmio (toim.), *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisydestä*. Helsinki: Schilds Kustannus. 292–317.
- Māori Dictionary Online 2003–2018. URL: maoridictionary.co.nz.
- Meylaerts, Reine 2010. Multilingualism and translation. Teoksessa Gambier & van Doorslaer (toim.). 227–230.

- Montes-Alcalá, Cecilia 2012. Code-switching in US-Latino Novels. Teoksessa Sebba, Mahootian & Jonsson (toim.). 68–88.
- Moura-Koçoğlu, Michaela (2009). Swarming With Ghosts and Tūrehus — Indigenous Language and Concepts in Contemporary Māori Writing. Teoksessa Petra Wittke-Rüdiger & Konrad Gross (toim.), *Translation of Cultures*. Amsterdam: Brill Academic Publishers. 133–148.
- Myers-Scotton, Carol 1997. *Duelling Languages. Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Clarendon Press.
- Myers-Scotton, Carol 2006. *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*. Malden: Blackwell Publishing.
- Mäkisalo, Jukka 2012. Meta-theoretical Analysis of the Empirical Use of the Concepts *Domestication/Foreignisation*. Teoksessa Kempainen, Jänis & Belikova (toim.). 63–77.
- New Zealand History 2016. Māori in the NZEF. Maori Contingent at Gallipoli. (Ministry for Culture and Heritage.) URL: nzhistory.govt.nz/war/maori-in-first-world-war/native-contingent. 15.3.2016. [Luettu 20.10.2018.]
- Ngā Taonga Sound & Vision 2018. Paikea. (The New Zealand Archive of Film, Television and Sound.) URL: ngataonga.org.nz/collections/catalogue/catalogue-item?record_id=223925. [Luettu 27.10.2018.]
- Nurmi, Arja 2009. Kielikontaktien vaikutus englannin kieleen. Teoksessa Kalliokoski, Kotilainen & Pahta (toim.). 191–211.
- Nurmi, Arja 2016. Minority voices in literary fiction: a case study of translating multilingual practices. *Multilingua*, 35 (2). 227–249.
- Nurminen, Laura 2013. Code-switching and non-standard language in the Finnish translations of African and Caribbean novels from the 1950s to the 2000s. *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, vol 7. 124–134.
- Omole, James 1998. Code-Switching in Soyinka's *The Interpreters*. Teoksessa Edmund L. Epstein & Robert Kole (toim.), *The Language of African Literature*. Trenton: Africa World Press Inc. 57–72.
- Onysko, Alexander & Marta Degani 2017. Mono- and Multilingualism in a Specialised Corpus of New Zealand Stories. Teoksessa Arja Nurmi, Tanja Rütten & Päivi Pahta (toim.), *Challenging the Myth of Monolingual Corpora*. Leiden: Koninklijke Brill. 39–57.
- Pahta, Päivi & Arja Nurmi 2015. Vaihdetaan koodia. Teoksessa Terttu Nevalainen, Matti Rissanen & Irma Taavitsainen (toim.), *Englannin aika. Elävän kielen kartoitusta*. Helsinki: Helsingin yliopisto. 245–265. URL: hdl.handle.net/10138/38336.
- Paloposki, Outi 2011. Domestication and foreignization. Teoksessa Gambier & van Doorslaer (toim.). 40–42.

- Rantanen, Aulis 2001. Linguistic culture in literary translation. Teoksessa Kukkonen & Hartama-Heinonen (toim.). 195–202.
- Rudin, Ernst 1996. *Tender Accents of Sound: Spanish in the Chicano Novel in English*. Tempe: Bilingual Press.
- Ruokonen, Minna 2004. Schleiermacher, Berman ja Venuti: kolme käännösteoreettista näkökulmaa vieraannuttamiseen. Teoksessa Jorma Tommola (toim.), *Kieli, teksti ja kääntäminen*. Turku: Turun yliopisto. 63–80.
- Saldanha, Gabriela & Sharon O'Brien 2014. Chapter 2. Principles and ethics in research. Teoksessa *Research Methodologies in Translation Studies*. London: Routledge. 10–49.
- Schleiermacher, Friedrich 2007 [1813]. On the Different Methods of Translating. [Englanniksi kääntänyt Susan Bernofsky.] Teoksessa Venuti (toim.). 43–63.
- Sebba, Mark 2012. Researching and Theorising Multilingual Texts. Teoksessa Sebba, Mahootian & Jonsson (toim.). 1–26.
- Sebba, Mark, Shahrzad Mahootian & Carla Jonsson (toim.) 2012. *Language Mixing and Code-Switching in Writing*. New York: Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1993. The Politics of Translation. *Outside in the Teaching Machine*. London: Routledge. 179–200.
- Statistics New Zealand 2013. *Census QuickStats About Maori*. URL: archive.stats.govt.nz/~media/Statistics/Census/2013-Census/profile-and-summary-reports/quickstats-about-maori/qs-maori.pdf. 3.12.2013.
- Stratford, Madeleine 2008. Au tour de Babel ! Les défis multiples du multilinguisme. *META*, vol. 53, no 3. 457–470.
- Talib, Ismail S. 2002. *The Language of Postcolonial Literatures. An Introduction*. London: Routledge.
- The Arts Foundation s.d. Witi Ihimaera – Writer. URL: www.thearts.co.nz/artists/witi-ihimaera. [Luettu 12.1.2017.]
- Toda, Fernando 2005. Multilingualism, language contact and translation in Walter Scott's Scottish novels. Teoksessa Delabastita & Grutman (toim.). 123–138.
- Tuominen, Tiina 2015. Tekstit ja niiden analysointi. Luento. Tampereen yliopisto 7.10.2015.
- Tymoczko, Maria 2002. Post-colonial writing and literary translation. Teoksessa Susan Bassnett & Harish Trivedi (toim.), *Post-colonial Translation. Theory and Practice*. London: Taylor & Francis e-Library. 19–40.
- Tymoczko, Maria 1999. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome.
- UNESCO s.d. Index Translationum. Tietokanta. URL: www.unesco.org/xtrans/bsform.aspx. [Haku tehty 24.1.2017.]
- Venuti, Lawrence 1998. *The Scandals of Translation*. London: Routledge.

Venuti, Lawrence 2008. *The Translator's Invisibility*. Second edition. London: Routledge.

Venuti, Lawrence (toim.) 2007. *The Translation Studies Reader*. Second edition. New York: Routledge.

28th Maori Battalion 2009. Te Hoko Whitu A Tu badges. URL:
28maoribattalion.org.nz/photo/te-hoko-whitu-a-tu-badges. 10/09/2009. [Luettu
20.10.2018.]

28th Maori Battalion 2014. Uepohatu opening: Haka 'Paikea'. URL:
28maoribattalion.org.nz/audio/uepohatu-opening-haka-paikea. 04/02/2014. [Luettu
20.10.2018.]

Translating a Multilingual Literary Text

The Whale Rider from New Zealand English and Maori into *Valasratsastaja*

Introduction

Multilingualism is more common than monolingualism (Auer & Li 2007, 6), yet using multiple languages at the same time has traditionally been frowned upon. Both oral and written *codeswitching*, switching between two or more languages in a conversation or a text, have met with disapproving attitudes up until lately. Although multilingual texts have always existed, they have been perceived as the sign of times only since the 21st century (Delabastita & Rainier 2005, 11). A new literary genre is presently coming into existence: one that makes use of the author's multilingual and multicultural experiences. Codeswitching is typical of this type of literature (Jonsson 2012, 213). Other examples of literary genres featuring multilingualism include post-colonial and minority literatures (Grutman 2009, 183).

Translating a multilingual literary text is a challenging task, one which is affected by the languages used in the text as well as the cultures manifested by those languages. As it is not possible to preserve all literary, cultural and linguistic features of a source text in translation (Tymoczko 1999, 49), the translator will have to decide whether to produce a multilingual or monolingual translation, and whether to translate the foreign language sequences embedded in the source text in a foreignizing or domesticating way. These decisions connect to global and local translation strategies.

Although literary multilingualism and translating multilingual texts have not been widely studied as yet, "there is a growing body of research on codeswitching" in literary texts (Kolehmainen & Skaffari 2016, 126). The aim of my thesis was to add to these stores of knowledge. The focus of my study was on the translation strategies used to translate a multilingual literary source text. My research material comprised Witi Ihimaera's novel *The Whale Rider* (1987) and its Finnish translation *Valasratsastaja* (2004), translated by Mervi Hangasmäki. The original novel is written in New Zealand English and Maori, and its translation is in Finnish and Maori.

My method of analysis was a qualitative comparison of texts. At first, I tabulated the instances of text sequences that included both singly occurring words and longer expressions in Maori from both the source text and its translation. I then compared these pairs of text

sequences with each other to detect which local translation strategies had been used in translating the Maori text sequences and also to form an idea of the translator's global translation strategy.

Translation strategies for foreign language sequences

Simply put, a multilingual text is a text that has been written in two or more languages. The different languages can appear in the text to the same degree, or the text can be mainly written in one language and be 'seasoned' with another. Of these, the latter case is more common. In seeking to achieve a specific impression, an author of a literary text can use long sequences of text in a foreign language or use some foreign elements repeatedly (Delabastita & Grutman 2005, 15–17).

Multilingualism arises out of language contact between people speaking different languages (Myers-Scotton 2006, 45). But while languages are used as a means to portray reality, they are limited in their scope of expression as cultures and experiences vary. Because of cultural relativity, it is often difficult to express "thoughts and feelings in a language other than one's own" (Omole 1998, 60). Languages also differ in how precisely something can be expressed (Leppihalme 2007, 366). Hence the occasional need to resort to other languages, for instance, in literary texts.

Multilingualism can serve a variety of functions in a novel. These range from creating authenticity in a text (Eriksson & Haapamäki 2011, 50) to expressing linguistic variation (Callahan 2003, 12, 15). Different languages are used to characterize the different characters in a novel (Kolehmainen & Skaffari 2016, 126; Malmio 2011, 305, 310; Montes-Alcalá 2012, 85), to imitate spontaneous, unplanned dialogue (Amador Moreno 2005, 203) and to build individual, ethnic and group identities (Malmio 2011, 299; Jonsson 2012, 226–227). Using a foreign language adds local colour to the text (Ingo 1990, 84; Malmio 2011, 310) and highlights alterity or foreignness of linguistic minorities (Eriksson & Haapamäki 2011, 50). Sometimes the use of a foreign language in a novel even serves the purposes of exclusion and inclusion: those who understand the language become insiders and those who do not become outsiders, the 'other' (Eriksson & Haapamäki 2011, 50–51). For instance, not all minority authors consider it necessary that the masses understand their works of fiction. They only consider members of their own ethnic group as their target audience (Talib 2002, 66, 68, 127).

The alternating between different languages in a multilingual text is called *codeswitching* (Jonsson 2012, 212). In codeswitching research, codeswitching and lexical borrowing are often deemed different phenomena, and many researchers do not consider singly occurring foreign language words as codeswitching (Myers-Scotton 1997, 176–177), but as lexical borrowings, which become part of the vocabulary of the borrowing language (Myers-Scotton 1997, 163). Myers-Scotton divides lexical borrowings into *cultural borrowings* and *core borrowings*. The cultural borrowings are names of objects and concepts that have no equivalents in the borrowing language and, therefore, fulfil a clear lexical need, whereas for the core borrowings there is no such lexical need as corresponding equivalents exist in the borrowing language (Myers-Scotton 2006, 212, 215). Distinguishing between the two is not usually essential in literary contexts (Enell-Nilsson & Hjort 2013, 96), and in this study, I treated all instances of Maori text sequences as codeswitching, including singly occurring words, as from the point of view of translation strategies separating between codeswitching and lexical borrowing was not relevant.

Codeswitching between languages can be intersentential or intrasentential. In the first case, languages change between sentences, whereas in the second, languages change within a sentence or a clause (Myers-Scotton 1997, 3–4; 2006, 239). Usually, in codeswitching one of the languages, the main language, “supplies the main grammatical frame for a clause containing words from two (or more) languages”. The language that supplies the foreign language elements is referred to as the *embedded language* (Myers-Scotton 2006, 235). When the switch between languages takes place intrasententially, the embedded language elements may be morphosyntactically integrated with the main language (Kovács 2009, 27–28). This means, for instance, taking inflections from the main language.

In a literary text, multilingualism can be either implicit or explicit. When multilingualism is implied, the text is written in one language, but the presence of other languages in the story becomes evident from the context. When multilingualism is explicit, the text exhibits words or longer text sequences in a language other than the main language. Furthermore, explicit foreign language sequences can be marked or unmarked in the text, as illustrated in Table 1. (Eriksson & Haapamäki 2011, 45–47).

Table 1. Marked and unmarked explicit and implicit foreign language sequences in a literary translation, adapted from Eriksson & Haapamäki (2011)

		”Kia ora”, hän tervehti heitä.
Explicit	Unmarked	‘Kia ora,’ she greeted them.
	Marked	
	Typography	‘ <i>Kia ora,</i> ’ she greeted them.
	Translation	‘Kia ora,’ she greeted them. Hello.
	Comment	‘Kia ora,’ she greeted them in Maori.
	Combination	‘ <i>Kia ora,</i> ’ she greeted them in Maori. Hello.
Implicit	Metacomment	She greeted them in Maori.

Earlier research suggests that the more central role multilingualism has in a literary work and the better its target audience understands the languages used, the more likely multilingualism will be explicit and the foreign language sequences will be unmarked and grammatically integrated with the main language (Eriksson & Haapamäki 2011, 50).

The most common foreign language elements in a literary text comprise proper names, such as names of people and places. These are usually kept unchanged in translation (Ingo 1990, 234). In addition, some other common classes of codeswitching have been identified (Jonsson 2012, 221). These include source-culture-specific concepts and objects, *realia*, that do not exist in the target culture, such as, everyday life and various kind of objects, historical and cultural concepts (Leppihalme 2001, 139), cultural beliefs and phenomena like religious concepts, taboos and values (Leppihalme 2011, 126), mythological concepts (Kujamäki 1998, 26–27 according to Leppihalme 2011, 127), the physical world including weather phenomena, flora and fauna (Leppihalme 2001, 139; Tymoczko 2002, 24) and social structures, including customs, law (Tymoczko 2002, 24) and social and political organisations (Leppihalme 2001, 139). In addition, various references to popular culture, marketing slogans (Malmio 2011, 299), idiomatic phrases (Montes-Alcalá 2012, 75), quotes and direct speech are often expressed in a foreign language in a literary text (Malmio 2011, 311), as are expletives and words of abuse (Enell-Nilsson & Hjort 2003, 98). Most often multilingualism is present in the dialogue (Callahan 2003, 12, 15). Based on research on oral codeswitching, singly occurring nouns are the most common element to switch. It is believed that the reason for this is the need to fill lexical gaps, and these switches are most often previously mentioned cultural

borrowings. Nouns are also a lot easier to borrow between languages, as they do not carry a lot of syntactical baggage, like verbs (Myers-Scotton 2006, 226–227, 229).

Translation strategies are commonly divided into global and local strategies. Global translation strategies are selected before the start of translating, whereas local translation strategies are chosen during the translation process and are based on the chosen global translation strategies (Jääskeläinen & Kujamäki 2005, 74–75, 81). Global translation strategies determine the overall approach of how to translate a source text, for instance, freely or word-for-word (Chesterman 2016, 88). They also define the translation's style and take into account the target readers' needs. Local translation strategies, on the other hand, are used to solve how to translate individual lexical units, individual passages of the source text (Jääskeläinen 1993, 115).

In this thesis I studied the use of two global and ten local translation strategies in the translation of a multilingual literary text. The global strategies included choosing between producing a multilingual or a monolingual translation and whether to translate the foreign language text sequences embedded in the source text in a foreignizing or domesticating way. Foreignization refers to the preservation of the original cultural context in translation (Palokoski 2011, 40) and results in the sense of foreignness in the translation both on the level of content and language (Klaudy 2015, 41), whereas a domesticated translation underlines easy understandability and avoids linguistic and cultural foreignness (Ruokonen 2004, 64).

Of the plethora of local translation strategies, I concentrated on those that are used to translate foreign language text sequences. Based on the selected local translation strategies the translator either makes multilingualism a distinct feature of the translation or hides the use of a foreign language. The following local translation strategies were included:

- 1) leaving foreign language words or sequences untranslated, also called direct transfer (Leppihalme 2007, 368)
- 2) translating foreign language words or sequences into the target language (Leppihalme 2007, 368–369)
- 3) inserting an intratextual translation, that is, a target language translation of the foreign language word or sequence, in the translation either after (Meylaerts 2010, 227) or before (Grutman 2006, 43) the translated passage

- 4) adding an explanation clarifying the meaning of the foreign language word or sequence (Leppihalme 2007, 370)
- 5) explicitating the foreign language word or sequence (Leppihalme 2001, 143)
- 6) adding a contextual clue in the translation or modifying the text context in a way that helps understand the meaning of the foreign language word or sequence (Talib 2002, 127–128)
- 7) omitting the foreign language word or sequence entirely from the translation (Leppihalme 2001, 145)
- 8) compensating the omission of a foreign language word or sequence by adding another foreign language word or sequence elsewhere in the translation (Nurmi 2016, 231)
- 9) adding peritexts, such as glossaries (Leppihalme 2001,144; Nurmi 2016, 233), footnotes or endnotes (Leppihalme 2007, 371), to the translation
- 10) using typographical glossing devices, such as italicizing or using capital letters, to highlight the foreign language words and sequences (Eriksson & Haapamäki 2011, 46)

Some of the local translation strategies can be used by both the author and the translator (Nurminen 2013, 127). The author may decide to resort to, for example, intratextual translation or adding contextual clues in the novel to help readers understand the words and phrases expressed in a foreign language. When such local translation strategies have been used in the source text, it is up to the translator to decide whether to preserve those solutions in translation or change them in some way. Similarly, based on the chosen global translation strategies, the translator will also have to decide whether to apply local translation strategies where the author has not used them.

Research questions, data and method

My study into the translation strategies of a multilingual literary text sought to answer the following research questions:

- Which local translation strategies have the author and the translator used in translating the foreign language words or text sequences, and do the translator's solutions differ from those of the author's?

- What is the translator's global translation strategy in translating this multilingual source text into Finnish: has the translator aimed at preserving or lessening the source text's multilingualism?

My research material, Witi Ihimaera's *The Whale Rider* (1987) is a young girl's coming of age story that interweaves elements of traditional Maori beliefs and cultural myths with present-day living. The novel is written in New Zealand English and Maori. New Zealand English is an interesting variety of English due to its Maori lexicon: approximately six words out of every thousand in written texts originate from Maori (Macalister 2005, viii; 2006, 12, 21). These words are most often various kinds of proper names and culture-specific realia (Onysko & Degani 2017, 49–50).

Ihimaera's literary style is known for mixing English and Maori, resulting in linguistically hybrid texts. In this first edition of *The Whale Rider*, which was aimed at a Maori readership, Ihimaera relies heavily on Maori language expression. In this study, Maori is considered to be the foreign language codeswitching with either English in the source text or Finnish in the translation.

I carried out my research as a descriptive case study. I collected my research data by comparing the source text and its translation word by word in their entirety and tabulating instances of codeswitching to Maori in both texts, thus forming pairs of text sequences. To limit the amount of research data, I omitted proper names, such as names of persons, gods and places and mythological names, as well as the word *Maori*, which is an established loan word in both English and Finnish. Once I had clarified the meanings of the Maori text sequences for myself, I compared the corresponding pairs of source text and translated text sequences with each other to detect which local translation strategies the author and the translator had used in translating both singly occurring Maori words and longer text sequences in Maori.

Analysis and key results

The comparison between the texts produced 513 instances of codeswitching in the source text and 487 in the translation. On the text level, both texts include almost the same amount of content in Maori. The difference between the numbers of codeswitches was in most cases due to word order or the use of articles in the source text cutting codeswitches into two.

To examine the distribution of codeswitches in the source text, I divided the novel into three 34-page sections and established that the codeswitches were unevenly distributed, with a heavier emphasis towards the end of the novel (see Table 2.). As suggested by oral codeswitching research, the codeswitches in my research material also were predominantly singly occurring words, 63.5 per cent. The remaining 36.5 per cent of codeswitches comprised text sequences of two or more words, including whole sentences. The longest individual codeswitch in Maori was comprised of a 74-word long paragraph.

Table 2. Distribution of codeswitches in the source text

Part of novel	Codeswitches of singly occurring words	Codeswitches of text sequences longer than a word	Total number of codeswitches
First third (4–44)	143	35	178
Second third (45–85)	55	33	88
Final third (86–122)	128	119	247
In total	326	187	513

Most of the singly occurring Maori words, 89.9 per cent, were nouns, a total of 293 occurrences. These occurrences represented 72 individual nouns (see Table 3.). Most of these nouns were realia, such as names of plants, animals and culture-specific concepts. The longer text sequences comprised miscellaneous lines of dialogue and various types of recurring expressions, among others, expressions of encouragement and giving orders, ritualistic incantations, expressions of horror or surprise and other interjections, forms of address and introduction, greeting and leave-taking and expressions of viewpoint.

Table 3. Occurrences of single-word codeswitches in the source text by part of speech and as individual words

Codeswitches of singly occurring words in total	Occurrences by part of speech	Occurrences as individual words	Individual words in total
326	293 nouns	72 nouns	88
	8 verbs	6 verbs	
	10 adjectives	4 adjectives	
	15 particles	6 particles	

Once I started comparing the pairs of text sequences, it soon became evident that the author had made good use of the local translation strategies and that the translator had translated in a way that was very faithful to the author's solutions. Therefore, it made sense to examine the author's use of local translation strategies in detail and then compare how the translator's approach differed from that of the author's.

The most commonly used local translation strategy by Ihimaera was intratextual translation. Ihimaera has translated intratextually 26 singly occurring Maori words and at least 58 text sequences longer than a word. Ihimaera's complex way of using the Maori language makes it difficult to define an exact number of intratextual translations of longer text sequences. For example, an intratextual translation of a Maori text sequence can include a new Maori text sequence. However, based on the cases that I did identify, it became apparent that Ihimaera varies significantly both the position and distance of the intratextual translation, placing it both before and after the translated word or text sequence. The distance varies from immediately before or after the translated sequence to up to tens of pages. For instance, the translation for the 74-word text passage follows 24 pages later. In 15 cases of the 58 longer text sequences Ihimaera also has taken advantage of partial intratextual translation, where he has translated the Maori text sequence only partly. The Finnish translator has followed Ihimaera's practice and has included his intratextual translations in the Finnish translation. Only once has the translator added an intratextual translation where Ihimaera had not used one. The translator has also not changed the positions of the intratextual translations in the Finnish translation.

The second most common local translation strategy used by Ihimaera was adding a contextual clue or modifying the text context in a way that helps understand the meaning of the Maori expression. He has applied this strategy to 29 Maori words and 28 longer text sequences. Contextual clues call for subjective interpretation and not all readers may recognize such clues, if they are not already familiar with Maori culture and history. Contextual clues and text context modification are much more vague than intratextual translations, and sometimes it can even be difficult to pinpoint exactly what it is in the text that serves as a clue. Ihimaera's clues included, for example, the use of possessive pronouns, expressive verbs and other kinds of key words. The translator has again been very faithful to Ihimaera's solutions, with a couple of differences. For example, where Ihimaera's expressive verbs serve as clues

to the meaning of some nouns, when translated literally, they have actually obscured the meaning in the translation.

Adding explanations that clarify the meaning of Maori words or longer text sequences and explicating have only been used seldom both in the source text and the translation. Ihimaera has explained six Maori words and three longer text sequences and has explicated two Maori words. In addition, the translator has explicated another four Maori words. In *The Whale Rider* Ihimaera has also used a large number of entirely untranslated and unexplained Maori words and longer text sequences. Of the 88 individual singly occurring Maori words Ihimaera has left 29 untranslated, and of the 187 longer text sequences he has left 95 untranslated. The Finnish translator has followed Ihimaera's lead and left 28 of these words and 92 of text sequences untranslated in the Finnish translation.

The local translation strategies used only by the translator were translating into target language, omission and compensation. The translator has taken only minimal advantage of these strategies, translating seven Maori words into Finnish, omitting six Maori words and adding six Maori words. Furthermore, a glossary comprising 231 entries has been added to the translated novel. The use of typographical flagging, in this case italicizing, is not connected to highlighting the novel's multilingualism, but rather serves as a way to emphasize the multitude of voices and the different thematic parts of the novel.

The Finnish translator's global translation strategies have been to produce a multilingual translation in which the use of Maori is explicit and to translate the Maori words and text sequences in a foreignizing way. The translator has retained Maori proper names and place names, Maori cultural references and realia in the translation. The Maori words untranslated by Ihimaera have been included in the Finnish translation, even the 74-word long text passage. A feature of foreignizing translating, word for word translation, is also evident here and there in the Finnish translation. The translator has been very faithful to the author's use of Maori in the novel, and has resorted to similar translation solutions. In the Finnish translation, the sense of foreign is present not only on the textual level, in the foreign words used, but also on a deeper, cultural level. The Finnish reader remains largely ignorant of the meaning and significance of the different historical and cultural references expressed in Maori, as they have not been explained in the translation beyond what has been originally done by Ihimaera in *The Whale Rider*.

Translating a multilingual text poses a number of specific challenges for the translator. One of them is correctly identifying the different languages, which is sometimes hindered by the similar orthography of the languages involved. It can also be difficult to translate foreign words that are used to mean several different things in the source text. Also, if the translator is not familiar with the foreign language used in the source text, translation errors are likely to result. Understanding what has been expressed in the foreign language is also tied to the broader understanding of the source culture. A further challenge lies in the integration of the foreign words into the main language. Differences between the grammatical systems, for instance, can make it difficult to inflect the foreign words according to the grammatical rules of the main language. In integrating foreign words or expressions grammatically into the main language, also the meaning of the foreign text sequence should be integrated in a way that the resulting sentence still makes sense. In this translation, the most challenging Maori words or text sequences to translate or integrate into Finnish were Maori verbs or combinations of English verbs and Maori nouns.

Conclusions

As this was a case study, its findings cannot be automatically generalized to other texts. However, many of the results were also in line with some earlier research, such as the most common codeswitches being singly occurring words, suggesting that certain features tend to be characteristic of multilingual texts. On the other hand, some features may be specific to the author. *The Whale Rider* appears to be in many ways an exceptional example of a multilingual text. The novel's multilingualism is so intertwined it even posed challenges to this study by defying simplified classifications of various occurrences. Also Ihimaera's variation of positions of the intratextual translations appeared to break some rules, or at least they did not adhere to the conventions described in translation studies literature.

It was surprising to note how little the Finnish translator's translation strategic solutions differed from those of Ihimaera's, considering how different the target audiences of the novel and its translation are. The Finnish readers are not very likely to understand the cultural references behind the used Maori expressions that the Maori readership are familiar with. Including the Maori words and longer text sequences in the translation without further elaborations has resulted in an exoticized translation, where foreignness is present not only on a textual level, but also on a deeper, cultural level. The Finnish readers' understanding of Maori culture is not augmented unless they read more about it in sources other than the novel.

But then again, this may be one of the translation's functions: to inspire its readers to learn more on their own.

When the translator is tasked with translating a multilingual source text as multilayered and complex as Ihimaera's *The Whale Rider*, being as faithful to the source text as possible may actually be a rather rational choice for a translation strategy. When it is not easy to identify intratextual translations and contextual clues, because they are not always located immediately before or after the foreign language word or text sequence, and when the foreign language used in the source text is indeed foreign and one the translator does not know, by translating faithfully the translator can ensure that the meaning of the source text changes as little as possible.

For further study, intratextual translation offers interesting new research questions. For example, does the translator's familiarity with the foreign language used in the source text affect the amount of intratextual translations in the translation? That is, if the translator knows the foreign language, will s/he resort to intratextual translations to a larger extent than what they have been used in the source text?